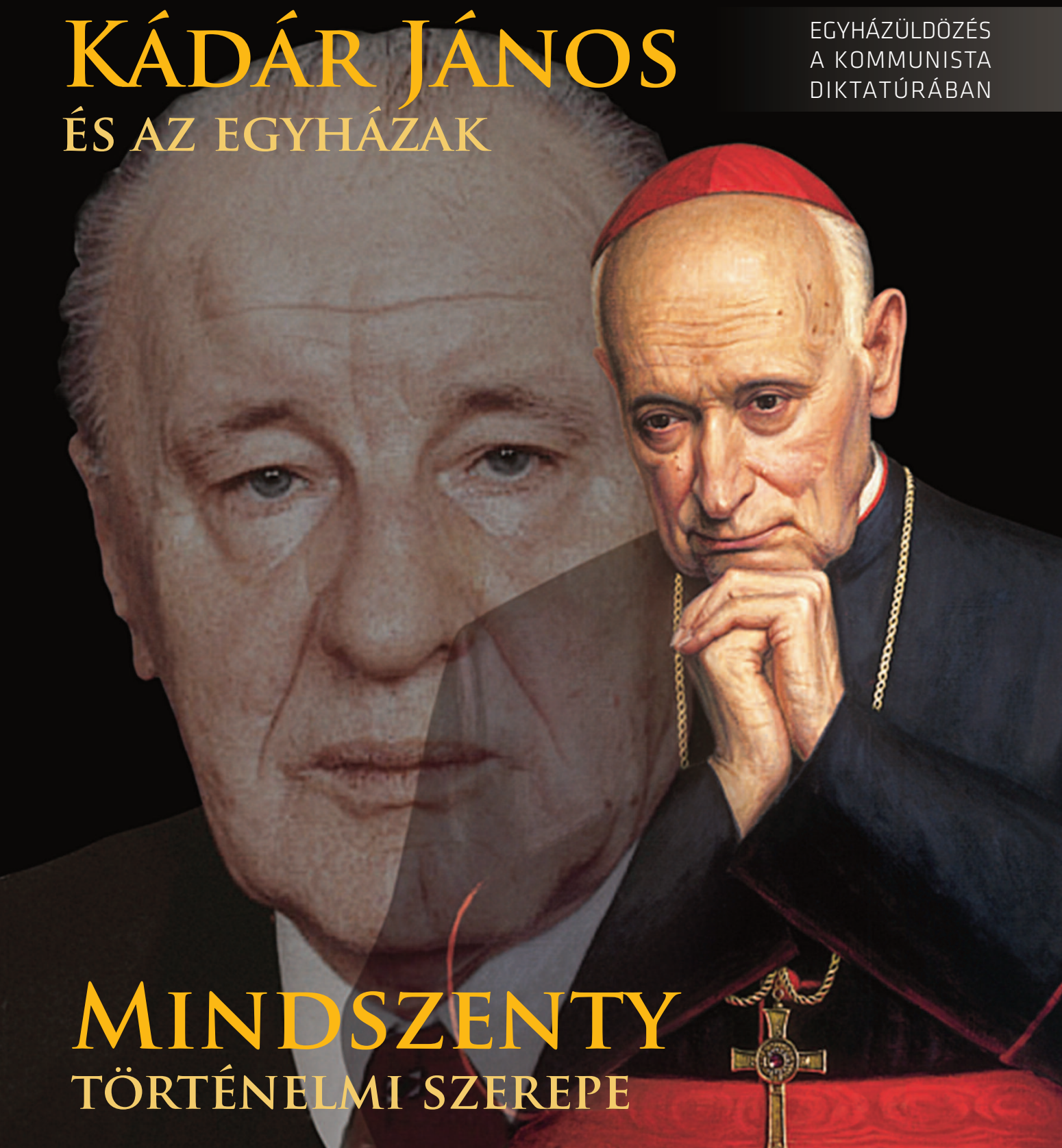

RUBICON

KÁDÁR JÁNOS ÉS AZ EGYHÁZAK

EGYHÁZÜLDÖZÉS
A KOMMUNISTA
DIKTATÚRÁBAN

MINDSZENTY TÖRTÉNELMI SZEREPE

Ajándékozzon
Rubicon-előfizetést!

ajándék, amely

12

hónapra kínál olvasnivalót!

Éves előfizetési díj:
6950 Ft

Születésnapra, évfordulóra lepje meg családtagjait, barátait
Rubicon-előfizetéssel!

Kedvezményes akciónk keretében tízet fizet tizenkettőt kap!

Rendelje meg honlapunkon!

www.rubicon.hu

Előfizetés menüpont

Információ: www.rubicon.hu • rubicon@t-online.hu • 06-1 402-1848
1161 Budapest, Sándor u. 60.

Főszerkesztő:

Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:

Bácskai Vera, Bertényi Iván,
Gyarmati György, Mezey Barna,
Ormos Mária, Orosz István

Szerkesztőség:

Csorba László, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Németh György, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:

Potencsik Erika

Képszerkesztő:

Basics Beatrix, Vajda László

Fotó:

Dabasi András, Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:

Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:

Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.

Felelős kiadó: Rácz Árpád

A szerkesztőség címe:
1161 Budapest, Sándor u. 60.
Telefon: 402-1848
Fax: 402-1849
e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe
Zrt.
2600 Vác, Nádas utca 8.
Felelős vezető: Borbás Gábor

Terjeszti a Lapker Zrt.

Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél
(Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt.,
10102237-77185300-00000001),
valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.
Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán
(XIII., Lehel u. 10/A,
levélcím: LHI, Budapest 1900),
illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,
vidéken a postahivatalokban.
Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.
1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.
Tel.: +36 1 243 9232
www.colorinterpress.hu
HU ISSN 0865-6347

2

26

50

66

78

TARTALOM 2017/4

A HÓNAP TÉMÁJA: EGYHÁZÜLDÖZÉS A KOMMUNISTA DIKTATÚRÁBAN

DOSSZIÉ: MINDSZENTY JÓZSEF TÖRTÉNELMI SZEREPE

- 4 **Balogh Margit:** Küldetés.
Mindszenty József történelmi szerepe
- 14 **Gárdonyi Máté:** A veszprémi püspök.
Mindszenty József a királynék városában
- 18 **Balogh Margit:** A harc embere.
Mindszenty József bíboros-érsek humanitárius
küzdelméi
- 26 **Somorjai Ádám:** Az amerikai követségen
és emigrációban.
Mindszenty bíboros 1956. november 4. után
- 36 **Vörös Géza:** Az állambiztonság célkeresztjében.
Mindszenty megfigyelési dossziéja
- 36 **Kovács Gergely:** „Szentnek kiáltjuk!”
Mindszenty József bíboros szenttéavatási eljárása
- 42 **Varga Kálmán:** A máriabesnyői kapucinus közösség
felszámolása, 1948–1951

NAGYÍTÓ ALATT: EGYHÁZÜLDÖZÉS A KÁDÁR-KORBAN

- 48 **Tabajdi Gábor:** Kádár János és az egyházak
- 58 **Kiss Réka:** '56 után.
Megtorlás a református egyházban
- 68 **Mirák Katalin:** Csengő egy pap kezében.
Evangelikus adalékok a pártállami egyházpolitika
természetrajzához
- 76 **Szabó Csaba:** Papgyilkosságok.
Az egyházüldözés brutális oldala
- 78 **Wirthné Diera Bernadett:** A „Fekete Hollók”.
A Kádár-rendszer vélt vagy valós ellenfelei:
a katolikus kisközösségek

ONLINE PLUSZ · www.rubicon.hu

- Soós Viktor Attila:** A katolikus egyház helyzete 1956 után
- Novák Attila:** Elsötétítés. A zsidó intézmények állami
kontrollja a Kádár-korszak első éveiben
- Köbel Szilvia:** Az 1957. évi 22. törvényerejű rendelet – az egyes
egyházi állások betöltéséhez szükséges állami hozzájárulásról
- Soós Viktor Attila:** Az egyházpolitika és az azt végrehajtó intézmény,
az Állami Egyházügyi Hivatal 1956 után
- Vörös Géza:** Az egyházi ügynökhálózat újjászervezése, 1956–1962

E számunk a Nemzeti Emlékezet
Bizottságával együttműködésben készült.
A szerkesztésben közreműködött:
Soós Viktor Attila

Fotó: Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára ·
Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjtemény, Veszprém (Kövesdi
Róka Lajos) · Alsónyék-bátaszéki Református Társegyházközség ·
Decsi Református Egyházközség · Esztergomi Prímási Levéltár ·
Magyarországi Mindszenty Alapítvány · Magyar Nemzeti Múzeum
Történelmi Fényképtár · MTI Fotó (Soós Lajos, Tóth István,
Vigovszki Ferenc) · Ráday Gyűjtemény · Veszprémi Érseki és
Főképtalani Levéltár · Mudrák Attila · Papp Kornél · Viczián István

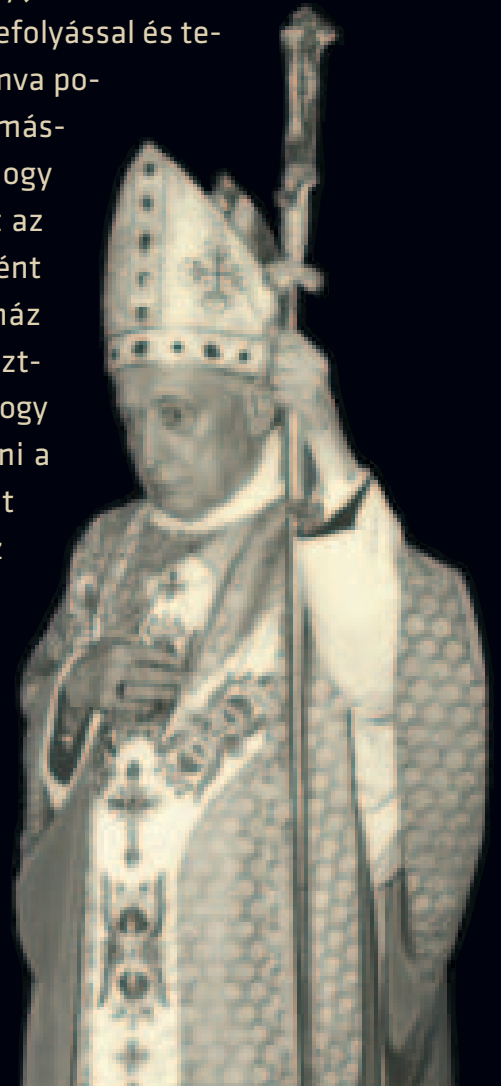

BALOGH MARGIT

KÜLDETÉS

MINDSZENTY JÓZSEF TÖRTÉNELMI SZEREPE

Miután a kiépülő bolsevik rendszer a negyvenes évek végére az összes demokratikus politikai erőt felmorzsolta, a magyar kommunisták a katolikus egyházra úgy tekintettek, mint az ország utolsóként megmaradt független intézményére. Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek maradt az egyetlen komoly befolyással és tekintéllyel bíró személy, aki a mártírságra elszánva politikai utóvédharcot folytatott. Mindszenty prímásként azzal a roppant kihívással szembesült, hogy miként biztosítható ilyen körülmények között az egyház működése és a vallásszabadság, s miként őrizhető meg a magyarországi katolikus egyház társadalmi befolyása. Két lehetőség közül választhatott. Vagy azokkal tart, akik úgy gondolták, hogy – ha kényszerűen is, de – tudomásul kell venni a kommunista diktatúrát és a túlélés lehetőségeit keresni, vagy a teljes elutasítást választja. Ha az előbbi mellett dönt, kiadta volna a kormányzat által nyomatékosan kért hűségnyilatkozatot, és felszólította volna a híveket az együttműködési stratégia támogatására. A másik út, és a bíboros ezt részesítette előnyben, a végsőig való ragaszkodás volt az elvekhez, függetlenül attól, hogy ez milyen hátrányos következményekkel jár a katolikus egyházra nézve.

Pehm József
apátplébános, 1927

évekre életre szólóan
összeformát a király-
ság mint államforma
és a király iránti hű-
séggel, közéleti sze-

replését – sok más katolikuséval egyetemben – a konzervatív legitimizmus határozta meg. Lehetségesnek vélte a restaurációt, a Habsburgok visszatérését a magyar trónra, és hitt az azzal járó állami autokrácia elveiben.

Pehm/Mindszenty ebben a politikai aurában szolgált plébánosként negyedszázadon át Zalaegerszegen. Fiatalsága óta őrizte a hagyomány kohójában kiérlelt értékeket, amelyek megővéseért – a fontolva haladás keretein belül – formai újításokra is készen állt. Közreműködésével született meg a zalaegerszegi katolikus sajtó, lett színpada a kultúrháznak, épült jégpálya a fiataloknak stb. A tartalomban azonban nem tűrt semmiféle elhajlást attól a szellemi iránytól és világnézettől, amelyben ő maga is nevelkedett. Az ő idejében Zalaegerszeg annyit fejlődött, mintha püspöki székhely lett volna. Amikor a Szentszék keresni kezdte a megfelelő személyt a veszprémi püspöki székbe, Mindszenty József mögött már 25 éves sziklaszilárd lelkipásztori, tevékeny közéleti és politikai múlt állt, amely hatásában kiterjedt a zömében katolikus Dunántúlra.

I. A PLÉBÁNOS

Pehm/Mindszenty József pappá szentelése után nem folytatott sem hazai, sem külföldi egyetemi tanulmányokat, nem szerzett sem filozófiai, sem teológiai doktorátust. Gyakorló lelkipásztor lett, aki híressé vált az intézményes szociális szeretet ápolásáról. A későbbi legendás Mindszenty-temperamentummal már életének ebben a szakaszában találkozhatunk. Munkássága nemcsak a szoroson vett lelkipásztori tevékenységre terjedt ki, mert amellett, hogy felvirágoztatta a hitéletet és a katolikus társadalmi munkát, megszervezte egy város katolikus társadalmát, s elérte, hogy fontos kérdésekben őt megkerülve ne születessen várospolitikai döntés. Egy olyan papnemzedék tagja volt, amely a maga szűkebb világában társadalmi vezető szerepre tett szert.

Idővel bekapcsolódott az országos katolikus mozgalmakba is, részben mint az Actio Catholica egyik legbuzgóbb vidéki szervezője, részben mint katolikus rendezvények közkedvelt szónoka. A politikai katolicizmus egyik aktív alakjává vált. Magyarországon a politikai katolicizmus – a protestáns keresztény felekezetekhez kapcsolódó irányzatokhoz hasonlóan – erőteljes konzervatív irányzatként jött létre, válaszul a liberalizmus, a szociáldemokrácia és általánosságban a széles körű választójogon alapuló demokratikus eszmék térhódítására, mivel azok antiklerikalizmusában – nem alaptalanul – veszélyt láttak az egyházra és a hitre.

Az első világháborúból sarjadt öszirózsás forradalmat – némi bizonytalanlankodás után – elutasította, majd a Tanácsköztársaság alatti személyes tapasztalatai okán zsigeri ellenszenv alakult ki benne bármiféle diktatórikus törekvéssel és diktatúrával szemben. Katolicizmus iránti hűsége az 1920-as

II. AZ ELLENÁLLÓ FŐPAP

A hitleri totalitárius rendszer elutasítása ahhoz vezetett, hogy a nyilasok letartóztatták, Sztálin rendszerének megtagadása pedig a kommunisták retorzióját váltotta ki. A magyar kereszténydemokrácia második világháború utáni szárnypróbálgatásának a kiépülő bolsevik rendszer néhány éven belül véget vetett.

Amit más országok egyházai már a 19. századi kultúrharok következtében szerkezetben, gondolkodásban, koncepciókban maguk mögött hagytak, azt a magyar egyház – mely gazdag volt jogokban, privilégiumokban és birtokokban – 1945-ig megőrizte. Nem feltétlenül azért, mert ragaszkodott volna hozzá, hanem mert így hozta a történelem. Belső megújulásra, „nagytakarításra” lett volna szükség, ennek előhírnökei Prohászka Ottokár püspökkel kezdve fel is tűntek, de terveik rendre elakadtak. 1945 után a sep-

rút mások ragadták meg, de ők nemcsak azt takarították ki az egyházból, ami már régen esedékessé vált, hanem azt is, ami az egyház jövője számára létfontosságú volt.

Az egyház gazdasági, politikai, közéleti és oktatási hatalmának visszaszorítását – még akkor is, ha egy-egy intézkedés beleillett a korszerű európai polgári demokratikus fejlődésbe – Mindszenty kívülről jövő erőszakként élte meg. Ebben a folyamatban a két lehetőség – ellenállás vagy alkalmazkodás – közötti döntés vízválasztója a köztársasági államforma kikiáltása, mivel ennek következtében teljesen kiürült az egyháziak közjogi szerepe. Mindszenty viszont a történelmi alkotmányra hivatkozva haláláig úgy vélte, hogy a király távollétében az esztergomi érsekre mint hercegprímásra száll a magyar nemzet alkotmányos jogainak védelme és képviselése.

A bíboros a köztársaságot, a népi demokráciát és a kommunizmust kizárólag a Magyarországot megszállva tartó és az addigi rendszert gyökeresen felforgató szovjet befolyásnak tulajdoní-

totta. Úgy vélte, nem egyezkedhet a „Gonosszal”, ezért a kormány intézkedéseit minden indokolható alkalommal elutasította – elvi következetességéből. Elvárta, hogy állásfoglalását és abból eredő útmutatásait az egyházon belüli engedelmesség alapján a hívek, a papság és a püspökök egyaránt elfogadják.

Miért ezt az utat választotta Mindszenty? Egyrészt reménykedett egy világpolitikai fordulatban, másrészt abban a szilárd tudatban cselekedett, hogy maga mögött tudja a Szentszék támogatását. Akkoriban Rómában is úgy gondolták, hogy üldözések idején két út létezik: az alkalmazkodás vagy a hajlíthatatlanság. Az első úton haladva megmenthetők bizonyos dolgok, legalábbis egy időre, de fel kell áldozni érte más fontos dolgokat, ami károsíthatja az egyház alapjait. A második út szép és nemes, azonban teljes vereséghez is vezethet, amelyben lényeges pozíciókat veszítenek, igaz, megmentik az alapokat s az erkölcsi győzelemből újra kivirágozhat az eszme. A pápa ódzkodott attól, hogy konkrét helyze-

tekre konkrét magatartási receptet írjon elő, de általánosságban elvárta, hogy a hívek ellenálljanak az ateista kommunizmusnak.

Míg XI. Piusz pápa (1922–1939) nagy hangsúlyt helyezett a katolikus akció és a politikai akció megkülönböztetésére, addig XII. Piusz (1939–1958) viszonylagossá tette a megkülönböztetés jelentőségét, és már az 1946. június 2-i olasz parlamenti választásokon a vallás és a haza védelmének jegyében a katolikusok erőteljes mozgósítására került sor. Mindszentyt is a kommunista veszély elhárításának feladatával bocsátotta útjára bíborossá kreálásakor, ugyanakkor a *modus vivendi* híveknek is adott némi bátorítást 1946 végéig. Ezzel együtt megbízott Mindszentyben – és általában a szocialista rezsimek főpapjaiban –, hogy helyesen dönt ebben a súlyos kérdésben, azaz hogy alkalmazkodik vagy ellenáll. Bár

---

A hercegprímás élete első rádióinterjúja előtt,
1945. szilveszter

Bárhon is járt az országban, mindenütt százezrek voltak kíváncsiak Mindszenty szavaira

Mindszenty lépései nem minden esetben találkoztak helyesléssel, kifelé Róma mindig kiállt mellette.

Vajon igazolta-e a történelem Mindszenty hajlíthatatlanságát? A közéletben a „mindent vagy semmit” stratégia ritkán vezet eredményre. Mindszenty nem tudta – erre hajszálnyi esélye sem volt – megállítani azt a folyamatot, amely Jalta és Potsdam révén Magyarországra szakadt. Se szenvedéssel, se tiltakozással. A változások irányát (bolsevizálódás) helyesen látta, de nem tudott belenyugodni abba, hogy azon nem módosíthat. Nem érzékelte azokat a szerény lehetőségeket, amelyekkel élve valamennyit megőrizhetett volna befolyásából, közéleti súlyából. Prímási tisztsége felsőbbségbe vetett bizodalmában rosszul mérte fel esélyeit, ráadásul a Vatikán nem védhette meg, s Amerika sem avatkozott be. Útja így szükségszerűen vezetett összeütközéshez a kiépülő diktatúrával, az összeütközés pedig – legalábbis politikai értelemben – bukáshoz. Az er-

kölcsi győzelem azonban az övé: az utókor benne látja a mindenkori önkényuralmi rendszerekkel szembeni kiállítás példáját.

Lénárd Ödön piarista szerzetes nyomán szokás a Mindszenty vezetette kompromisszummentes vonalat hűségcentrikusnak, a megegyezést kereső irányt pedig túléléscentrikusnak nevezni. Ez a felosztás a hűséget mint értéket az előbbi csoportnak tartja fenn, holott az utóbbi követői sem voltak kevésbé hitvalló katolikusok. Max Weber ebben az összefüggésben elvetikéről és felelősségétikáról ír. A két csoport felfogásában azonos, hogy a helyzetet átmenetinek vélték, ám annak tartamát másképp értelmezték. Az elvetika képviselőit – akármilyen helyzetben, akármilyen értékű szereplőkkel, akármilyen áron – alapjában véve az vezérelte, hogy hűek maradjanak az evangéliumi értékekhez. Elfogadtak néhány szabályt, s mindenáron ragaszkodtak azokhoz.

A felelősségétikát vallók sem akartak hűtlenek lenni az alapvető vallás-erkölcsi törvényekhez, nekik is ugyanazok voltak az elveik, ám – miközben arra törekedtek, hogy túléljék ezt az átmenetinek remélt időszakot – őket az

is foglalkoztatta, hogy miképpen lehet ezt a legkisebb kárt elszenvedve megtenni. Különösen igaz ez a koalíciós évek útkeresőire, a jezsuita Kerkai Jenőre vagy Nagy Töhötömre, Czapik Gyula egri érsekre, Bánáss László veszprémi püspökre, Barankovics István kereszténydemokrata politikusra. Ők azt vallották, hogy bármely kormányhoz, még a legrosszabbhoz is türelemmel kell viszonyulni, mivel a lehetetlen helyzetben is adódik mód a kölcsönös megértés minimumának megelégsére, ami lehetővé teszi a túlélést a körülmények megváltozásáig. Van, aki a túlélésért cserébe adott engedményeket meghátrálásnak, elfeladásnak tartja, s van, aki úgy gondolja, hogy csupán realista az, aki megkísérli megtalálni az adott feltételek között az elvekből megvalósítható maximumot. E keresgélés közben persze az ember nemritkán rosszul méri fel a lehetőségeit, de ez csak tévedés és nem bűn.

Ha tévedtek is, attól még nem erkölcsstelenség a mérlegelés, a lehetőségek közötti választáson való gondolkodás. Viszont ugyanez érvényes a másik oldalon is: ha tévedtek vagy túlzásokba estek, az értékek maradéktalan védelme és az önfeláldozás nem felelőt-

len hazardírozás a maguk és mások életével, sem a profán történelemben, sem az egyháztörténelemben. A két-féle nézőpontot közelíthetjük, ha a két fogalmat – hűség és felelősség – nem kötjük kizárólagosan egyik oldalhoz sem. A kérdést – ugyancsak leegyszerűsítve – úgy is feltehetjük, hogy a jót tegyük-e vagy a jobbat. A választ nem a történész módszertanából ismert úton közelíthetjük meg, éppen ezért csak utalunk arra, hogy a teleológia az eredmény szempontjából érvel, de a siker, a hasznosság nem döntheti el, hogy egy cselekedet önmagában jó-e. Azaz ne a jobbat tegyük, hanem a jót. De mint látjuk, akár a történelem sorsformáló pillanataiban, akár hétköznapjaiban, akár mindennapi életünk számos apró-cseprő ügyében inkább a jobbat akarjuk választani.

Kortársai méltán látták Mindszentyben, hogy alkatilag is olyan személy, aki hitének szilárdságára alapozva kész az

életét is adni az „ügyért”. A karakterében meglévő „konokság” ebben az esetben „lelki erősségnek” is tekinthető. Ám épp ebből a kikezddhetetlen elvi következetességéből eredt politikai gyengesége. Mindezért Mindszentynek súlyos árat kellett fizetnie. Hősiességéért elnyerte ugyan a fehérmártír-koszorút, de ebből sem neki, sem a katolikus papságnak, sem a híveknek nem származott előnye.

Amikor XII. Piusz pápa 1946. február 20-án köszöntötte az új bíborosokat, köztük Mindszenty Józsefet, feltette az örök kérdést: mi az egyház feladata az emberi társadalomban? A válasz is évezredek: az egyház isteni alapítójának küldetését folytatja, amikor az egész világon terjeszti az evangéliumot. A háború utáni újjáépítés – s eleve a nemzetek közötti ellenségeskedés – miatt az egyház nemzetekfelettségét emelte ki, s azt, hogy egészen más módon működik, mint egy állam vagy birodalom. Az

üzenet egyértelmű: az egyház nem törekszik a hatalmat önmagáért megszerzeni, ugyanakkor nem kíván lemondani saját hivatásáról. A lényegi kérdés a konkrét magyarországi viszonyokra tehát így módosulhat: mi az egyház tulajdonképpeni feladata egy vele ellenséges politikai közegben: lelki gondozás vagy politikai ellenállás? Vagy e kettő elválaszthatatlan egymástól, amikor a „lelkekért való harcot” nemcsak politikai, hanem – mint Rákosiék – rendőri területen folytatják?

Ha igennel válaszolunk, vajon magatartásával belesodorhatja-e egy főpap laikusok tömegeit az egzisztenciális ellehetetlenülésbe? Ajánlhatja-e a kleri-

---

Mindszenty József New Yorkban, a Szent Patrik-katedrálisban celebrált mise után Brisbane érseke, James Duhig és New York bíboros-érseke, Francis Joseph Spellman között. 1947. július 6.

Mindszenty a népbíróság előtt. Mögötte Baranyay Jusztin, Zakar András, Esterházy Pál és Nagy Miklós a vádlottak padján

kusoknak a mindhalálig való kitartást? Elvárhatja-e az élet kockáztatását annak reményében, hogy majd feltámadunk? A pásztornak nem feladata-e inkább, hogy az elvi maximum helyett a történelmi korszakban lehetséges optimum elérésére törekedjen?

Mindszenty még akkor is ragaszkodott az elvekhez, amikor az már belső táborokra szakadással fenyegetett és gyengítette az egyház hosszú távú hatékonyságát. Nem számolt azzal, hogy egy olyan politikai erővel került szembe, amely mögött ott áll az egész szovjet birodalom, vagy ha igen, azt időlegesen tartotta. Így ahelyett, hogy mentette volna a menthetőt, harcba kezdett – egyedül. Paraszti származása, bebörtönzése, szenvedése szinte népmesei hőssé formálta. Mitológiai óriássá, egy modern kori Dáviddá, a kommunizmus elleni harc hőségévé nőtt, aki szembeszáll a túlerőben lévő Góliáttal. A nép Mindszentyben látta önmaga érzéseit, szenvedélyeit, ítéleteit. A bíboros 1974-ben megjelent emlékiratai pontosan ezt a képet örökítették meg.

Mindszenty rettenthetetlennek bizonyult, amikor a szenvedő emberről

volt szó. Megnyilatkozásainak sarokpontja az egyén, a személy értékéért és méltóságáért való kiállás. A vallásszabadság, az egyház működési szabadsága, valamint a nemzeti érdekek védelmében tett lépései összhangban álltak pozíciójából eredő felelősségével és az általános emberi szabadságjogok védelmével. Ám a korszak általános politikai, még demokratikusnak is mondható törekvéseit – amelyeket egy keresztény ember számára legelfogadhatóbban a kiscgazdapárt fogalmazott meg – a primás nem tudta magáévá tenni. Itt nem a Balogh páterrel kialakult ellentétére vagy a Barankovics Istvánnal folytatott vitáira gondolunk, hanem Varga Béla plébános és Nagy Ferenc politikájának elutasítására.

Rendkívül szigorú, elvi alapú gondolkodásmódja megakadályozta abban, hogy kellően árnyaltan lássa ideológiai és politikai ellenfeleit. Nem vette észre a kínálkozó szövetségest, és sokszor ellenséget látott azokban is, akik ugyanazt a szekeret tolták. Egy anakronisztikus félelem is hajtotta. Úgy vélte, változatlanul érvényes a római mondás: ha békét akarsz, készülj a háborúra. Ám hiányzott belőle a politikusok rafináltsága, a diplomata rugalmassága, az uralkodók bölcsesége. Mégis, minden ellentmondásával együtt az adott történelmi pillanatban Mindszenty József, egy konzervatív-legitimista főpap volt az, aki ténylege-

sen védte a demokrácia értékrendjét – szemben azokkal, akik harsányan ezt hirdették magukról, sőt rendszerük, a népi demokrácia magasabb minőségéről szónokoltak, ám ténylegesen diktatúrát építettek.

Mindszenty bíboros páratlan teljesítménye, hogy a magyar nép többségében sikerült katolikus alapon közös nevezőre hoznia a vallásosság és a hagyományos értelemben vett nacionalizmus érzésvilágát, megszüntetve e két „irracionális erő” közötti ellentétet, holott a mára meghaladott történetírás a múltban a hercegprimásokban – különösen a magyarországi ellenreformáció vezéralakja, Kollonich Lipót bíboros, esztergomi érsek működése óta – a magyar függetlenséget bénító Habsburg-uralom exponenseit látta. Ezt még Pázmány Péter sem érte el – állapította meg Kovrig Béla –, hiszen vele szemben Bethlen Gábor képviselte a magyar függetlenség eszméjét. Mindszenty József a magyar nemzet főpapjává vált, őbenne szétválaszthatatlanul összeforrt nemzet, magyarság és vallás.

Történelmi távlatokban vajon mi mentette meg inkább az egyházat, mi biztosította a túlélését? A kompromisszumok, a behódolások vagy a mártírium? Mindegyikre lehet igazolást találni. A behódoló orosz ortodox papságnak nem sikerült elkerülnie az egyházüldözést, s a világ első deklaráltan ateista államában, Albániában, ahol szó

szerint földig rombolták az egyházat, az napjainkban mégis él. Magyarországon a Rákosi-éra likvidáló, majd a Kádár-rezsim korlátozó egyházpolitikájának céljait az sem módosította volna, ha nincs két irányzat. Politikai végeredmény tekintetében ezért a két út közötti választás az utókor szemében szinte jelentőségét veszti.

Ám a két lehetőség együttes jelenléte ideig-óráig morálisan azt jelentette, hogy a magyar egyházat legalább 1964-ig, a magyar-szentszéki részleges megállapodásig nem lehetett megtörni, és utána sem totálisan. Mert a történelem azt tanúsítja, hogy az egyház olyan bölcs intézmény, amelyben a barikádharcosok és a kollaboránsok, a békepapok, békepüspökök és a földalatti, ellenzéki, lélekben szabad egyház mindig egyszerre tudtak létezni. A dolgokban rejlő vagy a helyzetekből adódó ambivalenciára persze mindenki saját lelkiismerete szerint reagál. Ahogy egy hegy tetejére is különböző ösvényeken lehet feljutni, egy azonos célhoz is eltérő módon közelíthetünk, vagy – ahogy a mondás tartja – a jó Isten görbe vonalakkal is egyenesen ír. A választás bölcsessége vagy oktalansága utólag dől el.

III. VILÁG MAGYARJAINAK LELKIPÁSZTORA

A bíboros 1948. végi újabb bebörtönzésével történelmi küldetése nem fejeződött be, hanem csak új szakaszába lépett. Az áldozat, a mártír képe a koncepció perrel és a hosszú börtönökkel vált kitörölhetetlenné. Mindszenty mint a forradalom főpapja kép viszont nem gyökeresedett meg, az akkori nemzedékek évek óta nem hallhatták a nevét. Ha Mindszenty 1956-ban a börtönt és ezzel a biztos halált választja, amivel személyes sorsát országvilág előtt a szabadságharc, Isten és haza mögé helyezi, olyan megkarcolhatatlan erkölcsi sziklává vált volna, amilyenre kevés példa akad a világtörténelemben. Tán csak a szentek között...

Mindszenty azonban menedéket kért és kapott a budapesti amerikai követségen. Az itt töltött másfél évtized alatt főpapi teendőiben teljes mértékben akadályoztatva volt. Csak másfél évtized elteltével, élete alkonyán kezdődhetett egy újabb aktív szakasz. Lélektanilag drámai folyamat zajlott le,

amíg felkészült a távozásra hazájából. Mindszentyt a látszólagos legyőzöttség nem csüggesztette el, sőt évtizedeken át leláncolt aktivitását emlékiratai publikálása mellett a világ számos országában élő honfitársai hitének és magyarságának megőrzésére fordította.

Budapesten Mindszenty főpapi aktivitásától főleg az 1958 után kiépült „népfrontos egyházpolitika” kényes egyensúlyát és eredményeit féltették. Ráadásul mind több jele mutatkozott annak, hogy egy újabb, egy más típusú Mindszenty-mítosz van születőben. A külföldi lelkipásztori utakon a változatlanságot, a hagyományt, a régi vágású katolicizmust képviselő Mindszenty lépett a minderre nosztalgiával tekintő, öt világrészbe szétszóródott emigráns magyarság elé. A bíborosnak nemcsak az enyhüléspárti nyugati világ, a fiatalok generációs lázadása, a szexuális forradalom volt teljesen ismeretlen, hanem azok az új eszmék és

új liturgikus formák is, amelyekkel az 1960–1970-es években a második vatikáni zsinat utáni katolikus egyház kísérletezett. Az ő templomában elképzelhetetlen lett volna, hogy beat- és bluesmiséket tartsanak. Az általa közvetített hagyományos egyházkép révén Mindszenty személye már nem csupán az antikommunistáknak vált ideális jelképévé, hanem a társadalmi (és egyházi) változások egy részét ellenző konzervatívoknak is.

Az 1960-as években sem Nyugaton, sem Magyarországon nem látta senki előre, legfeljebb remélte a kommunizmus összeomlását (még a szentszéki keleti politika formálói sem). Az 1970-es évek közepi békés egymás mellett

Az amerikai *Life* magazin 1946 februárjában készített fotója a hercegprímás dolgozószobájában

elés hangulatában minden ország arra rendezkedett be, hogy a világ politikai megosztottsága tartósan fennmarad, azzal együtt kell élni. Mindszenty a világpolitikai fordulatok ellenére sem békélt meg az 1945 utáni magyarországi politikai változásokkal, nem törődött bele a kommunista hatalomátvitelbe, az 1956-os forradalom eltiprásába. A szovjet segítséggel hatalomba került Kádár-kormányt törvénytelennek, ab ovo minden megállapodást, amely a rezsimmel kötött, érvénytelennek és kompromittálónak tekintett. Magyarország utolsó hercegprímásának tragédiája, hogy történelmi feladatára – a kommunizmussal való rendíthet-

len szembenállásra – a hidegháborúból kilábaló világ egyre kevésbé tartott igényt.

Mindszenty úgy akarta építeni a jövőt, hogy közben ragaszkodott a múlt-hoz. Szerette és ismerte is a történelmet, bár a történelmi látásmódhoz kevés érzéke volt. Úgy vélte, hogy ami egyszer kialakult, az nem változhat. Statikus történelemszemlélete kivált a hercegprímás közjogi szerepéről képviselt felfogásában mutatkozik meg. Mindszenty ragaszkodott a címhez történetileg kötődő politikai vezető szerephez, amit pedig Róma is idejé- múlt rekvizitumnak tekintett. Mindszenty a saját valóságából képtelen volt átlépni a való világba. A II. vatikáni zsinat (1962–1965) egész szellemisége a világgal való korszerű párbeszédet sugallta, amelyben vállalhatatlanná vált az egyházi és az állami alkotmány-

jogi funkciók keveredése. A zsinat után a Vatikán, a későbbiekben főleg II. János Pál pápa (1978–2005) határozottan tiltotta püspökök és papok állami, politikai tisztségvállalását. Olyannyira, hogy vagy lemondtak, vagy felfüggesztették őket püspöki vagy papi tisztségükből. Az 1983-ban érvénybe lépett új egyházi kódex kodifikálta is az egyházi tilalmat. Amikor VI. Pál pápa (1963–1978) 1971-ben a „történelem áldozatának” nevezte a magyar főpapot, épp ezt a változást sűrítette bele a metaforába.

1974-ben az érseki székből való le-tétele mélyen megrázta Mindszentyt és a vele rokonszenvező katolikusok millióit. VI. Pál – még ha lelkipásztori igényre vagy a bíboros magas életkorára hivatkozott is – egyértelműen megvonta támogatását attól az irányvonalától, amelyet a bíboros képviselt. Ezzel látszólag leértékelte Mindszenty addigi hősiességét. Ugyanakkor lehetővé tette a magyar katolikus egyházi hierarchia újbóli felépítését. Úgy tűnhet, a Vatikán túl nagy jelentőséget tulajdonított a püspöki kinevezéseknek, mintha a hierarchia helyreállítása nélkül nem is élhetett volna a magyar katolikus egyház. A távlati cél ennél sokkal több volt: a magyar és a többi elnyomott egyház helyzetének normalizálása. Ezért vált Mindszenty József az Ostpolitik vezéráldozatává. Ismerjük el, hogy Róma szemszögéből nem is lehetett valódi dilemma a magyar katolikus egyház élet- és működőképessége, illetve az önkéntes rabsággal lelki szenvedést vállaló Mindszenty bíboros tanúságtétele közötti választás.

A keleti politika mérlegelésekor ma is az egyik legvitatottabb kérdés: könnyebbé vált-e a kelet-közép-európai országokban működő katolikus egyházak sorsa? Erre tagadhatatlanul volt remény, mert az „olvasás” korszaka, a II. vatikáni zsinat és a helsinki konferencia által teremtett légkörben bízni lehetett abban, hogy a kommunista államok tiszteletben tartják majd a vallásszabadságot. A Szentoszák keleti politikájának értékelése, újragondolása ma is javában tart, ahogy az akkori szereplők – Agostino Casaroli az élen – megítélése is viták kereszttüzében áll. Amikor 2008-ban Jorge Mario Bergoglio – akit a világ ma Ferenc pápaként ismer – Buenos Aires katedrálisában megemlékezett Casaroliról, „nagy bíborosnak” nevezte. Minősítése annak a békéltető szerepnek szól, amelyet a keleti politika művelése során Agos-

Mindszenty József felszenteli a New Brunswick-i Szent László-templomot, 1973

Mindszenty Amerikában, 1974. Az emigráns magyarság mindenütt nagy tisztelettel fogadta

tino Casaroli oly végtelen türelemmel ellátott.

A leendő pápa szavait Pietro Parolin bíboros államtitkár idézte fel 2014 őszén tartott előadásában, amelynek már a címe is sokatmondó: *Keleti politika? Nem, keleti lelkipásztorkodás*. Ezzel a szentszéki külpolitika újragondolására és a hangsúlyok áthelyeződésére utalt. Igazából a keleti lelkipásztorkodás kifejezést már I. János Pál pápa is előnyben részesítette, mivel a politika csak közvetítő közeg volt a végső célhoz, a lelkek gondozásához. Nemigen vitatja ma már senki, hogy a keleti politika eredményei a vártnál csekélyebbek voltak, a tárgyalások nehezen haladtak, a rezsimok a megállapodásokat csak részben vagy egyáltalán nem tartották be, de ettől függetlenül néhány érseket kineveztek, bebörtönözött egyházi embereket kiengedtek. Ez még igen távol állt a vallásszabadságtól, de az egyházak „állagromlása” lelassult.

A Szentszéknak a hiten és a reményen kívül nem is volt más muníciója, mint a diplomácia és a jog. Dominique Mamberti érsek, a Szentszéki Államtitkárság államközi kapcsolatokért felelős titkára szerint a keleti politika

azért eredményezett csak mérsékelt sikert, mert közben a keresztények szenvedése tovább tartott. Hivatali utóda, Paul Richard Gallagher érsek 2015. április 14-én a Szentszék és Magyarország diplomáciai kapcsolatainak helyreállítása 25. évfordulója alkalmából rendezett parlamenti konferencián viszont nem a keleti politika bírálata, hanem Agostino Casaroli érdemeinek méltatására helyezte a hangsúlyt.

A lánc, amellyel másodtitkára patetikusan odaerősítette magát a bíboros mariazelli sírjához, sokkal hitelesebb Mindszenty-jelkép, mint bármi, amivel a kegyeserpiac elárasztotta az országot. Mert Mindszenty is odaláncolta magát az elveihez, a katolikus hierarchia elavult közjogi hagyományaihoz. Az életút egészen végighúzódo ellentmondáshalmazra – Mindszenty egyszerű volt kemény és kedves, rideg és derűs, korlátolt és előrelátó, és még számos ilyen ellentétpárt sorolhatnánk – a történész, anélkül hogy átlépné szakmájának határait, a nála bölcsőbbek válaszában találja meg a megoldást, mégpedig a II. vatikáni zsinat dokumentumaiban, amelyek közül a *Dignitatis Humanae* foglalkozott a val-

lásszabadsággal és érintette a lelkiismeret kérdését is.

A dokumentum 3. pontja kimondja: *„Az igazságot pedig a személy méltóságának és társas természetének megfelelő módon kell keresni, tudniillik szabad kereséssel, tanítás vagy képzés, közlés és dialógus segítségével, melyekkel az emberek előadják a megtalált vagy megtalálni vélt igazságot, azért, hogy segítsék egymást az igazság keresésében; a megismert igazsághoz pedig személyes beleegyezéssel kell ragaszkodni. Az isteni törvény rendelkezéseit lelkiismeretében fogja föl és ismeri el az ember; köteles is lelkiismeretét minden tevékenységében hűen követni, hogy eljusson céljához, Istenhez. Nem szabad tehát kényszeríteni, hogy lelkiismerete ellen cselekedjék, de nem is szabad őt akadályozni abban, hogy lelkiismerete szerint cselekedjék, különösen vallási téren nem.”*

Ha figyelmesen elolvassuk ezeket az igazságkeresésről szóló sorokat, akkor a valóban modern zsinat az – bármily meghökkentőnek is tűnik –, amely igazolja az intranzigens Mindszentyt. Mert ha nem csupán egyetlen síkon akarjuk értelmezni az ő életét, hanem mélyebben is, akkor tevékenységének, döntéseinek, később tépelődéseinek, sőt címével járónak tekintett „alkotmányos jogainak” gyökere az igazságkeresés és a lelkiismereti kényszer. Az embert mint személyt *„saját természete ösztökéli és készíti az igazság keresésére”*. Mindszenty szándékainak őszintesége megkérdőjelezhetetlen. Ugyanakkor az igazság keresésének útján meghozott döntései lehetnek tévesek is.

Mindszenty József a magyar történelemben ritka személyes autoritással és fölényes erkölcsi erővel képviselte meggyőződését, szó szerint az utolsó szívdobbanásig. Élete méltán magaszkodott a diktatúrákkal szembeni ellenállás jelképévé és a hűség példájává, hiszen mindenkor hű maradt Istenéhez, egyházához, hazájához és népéhez. Még ha eközben nagyobb keresztek is akart vállára venni, mint amekkora egy halandó embernek megengedték... ♦

A SZERZŐ KANDIDÁTUS, AZ MTA BTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
TUDOMÁNYOS FŐMUNKATÁRSA

MINDSZENTY JÓZSEF A KIRÁLYNÉK VÁROSÁBAN A VESZPRÉMI PÜSPÖK

GÁRDONYI MÁTÉ

XII. Piusz pápa 1944. március 5-én kelt bullájával Mindszenty József zalaegerszegi apát-plébánost nevezte ki Veszprém püspökévé. A szombathelyi egyházmegye 52 éves papja – vezetéknevét két évvel azelőtt magyarosította Pehmről szülőfaluja, Csehimindszent után Mindszentyre – előléptetését minden bizonnyal korábbi főpásztorának, gróf Mikes Jánosnak köszönhetette, aki több csatornát is igénybe vett ahhoz, hogy felhívja a Szentszék figyelmét a fáradhatatlan szervező hírében álló vidéki plébános érdemeire.

A buzgó lelkipásztori szolgálattal párosuló társadalmi aktivitás, amely a püspökök korabeli kiválasztásánál erőteljesen érvényesülő szempont volt, valamint a jelölt erkölcsi integritása, úgy látszik, többet nyomott a latban, mint Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás aggályai a paptársai által „tiszelt, de nem szeretett” Mindszenty jellemének túlzott keménységével és műveltségi hiányosságaival kapcsolatban.

A magyar királyi kormány esetleges politikai kifogásait pedig, melyek korábban biztosan szóba kerültek volna a legitimista, Horthy kormányzóval szembeni ellenérzéseit nem is palástoló plébánossal kapcsolatban, maga az érdekelt semlegesítette sikeresen a Muravidék visszacsatolásakor az állami szervekkel szoros együttműködésben végzett hazafias tevékenysége révén.

Bár a háborús viszonyok miatt a pápai bulla késett, Angelo Rotta apostoli nuncius rendkívüli felhatalmazásával élve lehetővé tette, hogy az új veszprémi püspök ennek hiányában is minél hamarabb átvehesse egyházmegyéje kormányzását. A püspökszentelésre eredetileg a zalaegerszegi plébániatemplomban került volna sor, ám az ország német megszállása miatt a hercegprímás úgy döntött, hogy március 25-én Esztergomban együtt szenteli fel az újonnan kinevezett főpapokat, Mindszenty József mellett Hamvas Endre csanádi és Kovács Sándor szombathelyi megyés püspököket. Veszprémbe az új főpásztor március 28-án vonult be, a politikai helyzet bizonytalansága miatt minden ünnepélyességet mellőzve.

AZ ELSŐ INTÉZKEDÉSEK

A hivatalából fakadó feladatok ellátásához a rá jellemző tettekeszséggel látott hozzá, amit jól mutat, hogy a húsvéti ünnepeket követő bérmakörúton egy hónap alatt 31 plébánián fordult meg. Amint korábban a szombathelyi egyházmegye zalai részének püspöki biztosaként, úgy most a három vármegyére kiterjedő, mintegy 700 000 katolikus hívet számláló veszprémi püspökség főpásztoraként is szívügyének tekintette a vidék jobb lelkipásztori ellátásának megszervezését. Ez mindezekelőtt a plébániaalapítás első lépcsőjét jelentő lelkészségek és kihelyezett káplánságok számának gyors ütemű növelésében mutatkozott meg, különösen azokban a falvakban, ahol a korábban domináns evangélikus vagy református lakosság mellett az idők folyamán megnövekedett a katolikus hívek száma. Habár a káptalan kötelelőszzerűen jelezte neki, hogy ezek a kezdeményezések a megfelelő anyagi alapok, azaz plébániai javadalom híján életképtelenek lehetnek, Mindszenty püspök az ellenvetésekkel mit sem törődve veszprémi működésének másfél éve alatt 34 új lelkipásztori állást ho-

zott létre, továbbá 9 katolikus iskolát és 3 középiskolai kollégiumot alapított.

Mint a püspöki kar frissen hivatalba lépett tagja, az ország drámai helyzete láttán Mindszenty József aktívabb szerepvállalást várt volna el az egyházi vezetéstől a politikai szféra befolyásolásában. Már néhány héttel beiktatása után, április 14-én bizalmas levélben fordult Serédi bíboros-hercegprímáshoz, mert *„most egyre szélsőbb jobboldaliak jönnek, a ma még kívülálló Szálasi- stb. frakciók fogják dik-tálni a tempót. Ez a tábor a katolikus iskolák és az egyházi javak ellen tör. [...] Méltóztatnék megengedni egy szerény kérés: méltóztatnék a kormányzó úrnál a kormányzat szélsősé-ési folyamatát megakasztani.”* A bíboros azonban egy megnyugtatónak szánt, de némiképp kioktató válaszban – *„amennyire tőlem telik, iparkodom megtenni azt, ami az én kötelességem ott, ahová az Isteni Gondviselés állított engem”* – jelezte, hogy nem kér az új püspök tanácsaiból.

A JOGFOSZTÁSSAL SZEMBEN

Az első veszprémi hetek kihívásai közé tartozott, hogy a főpásztornak reagálnia kellett a zsidók rohamléptekben zajló jogfosztásának, majd gettósításának egyházi következményeire. A püspöki levéltár megőrizte számos, a ma-

Mindszenty mint veszprémi püspök.
Károly Gyula olajfestménye

gyar állam által zsidónak visszaminősített katolikus hívó segélykérelmét, illetve a plébánosok felterjesztéseit az ismét nagyobb számban keresztelésre jelentkező izraelitákról. Saját hívei mentesítése érdekében Mindszenty püspök többször közbenjárt a hatóságoknál, papjai pedig megszervezték a gettóba zárt katolikusok lelkipásztori ellátását, ugyanakkor a keresztelésre jelentkezők oktatását a korábbiaknál szigorúbb feltételekhez kötötte.

Felfogása akkor kezdett megváltozni, amikor szembesült a veszprémi gettó borzalmas körülményeivel – ekkor már ő maga fordult Horthy kormányzóhoz, mérsékletet kérve –, illetve a június 19-én végrehajtott deportálás egyházat is érintő következményeivel. Miután az egyházmegyei nyomda kiadásában megjelenő *Veszprémi Hírlap* gúnyos hangú cikkben számolt be a veszprémi gettó kiürítéséről, Kiss György zsidó származású románci plébános a püspökhöz írott levelében megbotránkozásának adott hangot az egyházi lap szélsőjobboldali uszítása miatt. Mindszenty úgy látta, hogy „a püspöki kar ma két malomkő között öröklődik: a zsidóság mindenestül mentést, az Egyháztól elpártolt nyilasok pedig a dogmatika cserbenhagyását [várják]. Az Egyház nem hagyta cserben a kereszténységet, bár – egyéni véleményem szerint – többet és erőteljesebbet is tehettünk volna. Javasoltam is.”

A másik ügy, amely e levélváltásnál nagyobb nyilvánosságot kapott, és utóbb fel is használták Mindszenty Jó-

zsef lejáratására, az úgynevezett „veszprémi nyilas mise” volt. A deportálás másnapján Schiberna Ferenc ügyvéd, a Nyilaskeresztes Párt helyi vezetője a ferences templomban hálaadó misét rendelt a zsidók eltávolítása alkalmából. A házfőnök ezt elvállalta június 25-re, amit a nyilas párt plakátokon közölt a lakossággal. A püspök ekkor közbelépett, bár a ferences rend privilégiumai miatt hatásköre csak korlátozott volt ezen a téren: a házfőnöktől azt kérte, hogy a nyilasok ne egyenruhájukban jelenjenek meg, és a mise végén ne énekeljék el a *Te Deum* hálaadó himnuszt (a források szerint egyik kérése sem teljesült). Az bizonyos, hogy a „nyilas misét” nem Mindszenty celebrálta, nem is ő engedélyezte, utóbb pedig a házfőnök megrovását és áthelyezését kezdeményezte a ferences provinciálisnál.

A nyár folyamán a püspök több ponton korrigálta a zsidókkal kapcsolatos korábbi rendelkezéseit: könnyítette a

Mindszenty püspök a Kisboldogasszony ünnepi körmeneten, Sümeg, 1944. szeptember 8.

keresetséget kérő munkaszolgálatosok oktatásának feltételeit, s míg április–májusban lehetővé tette, hogy a helyi egyházközségek igénylést adjanak be az elhagyott zsidó javakra (főként plébániának kiszemelt házakra), szeptemberben már arra hívta fel az érdekeltek figyelmét, hogy „ilyen javak megszerzésétől tartózkodjanak”.

A NYILASOK FOGSÁGÁBAN

A nyilas hatalomátvétel után a Vörös Hadsereg gyors előrenyomulásának következményeivel számolva Mindszenty József megszervezte a katolikus püspökök ünnepélyes tiltakozását a Dunántúl hadszíntérré változtatása ellen. A dunántúli püspökök mint a parlament felsőházának tagjai memorandumokban azt kérték, hogy kíméljék meg a maradék országrész lakosságát és értékeit a pusztulástól, mert „a nemzetet öngyilkosságból odavetni csak úgy elvből nem lehet. A felelősség és a lelkiismeret nem engedi.”

Az október 31-i keltezésű szöveget a veszprémi főpásztor írta, s egyik udvari papja vitte körbe a még meg nem szállt államterület püspöki székvárosiba. Rajta kívül a püspöki kar három tagja írta alá: báró Apor Vilmos győri és Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, valamint Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát; a többiek támogatását különböző okokból nem sikerült megszerezni. A veszprémi főpásztor volt az is, aki a memorandumot november 13-án átadta Szöllösi Jenő miniszterelnök-helyettesnek, amit joggal értékelték úgy a nyilasok, hogy nyíltan szembehelezkedett a Szálasi-rezsimmel.

Maga Mindszenty leginkább e memorandumban látta november 27-én történt letartóztatásának okát, de hozzátette, hogy Schiberna nyilas főispán személyes bosszúja is közrejátszhatott benne, mivel testvérét korábban elbocsátotta a püspöki gazdaságból, és nehézségeket támasztott a „nyilas mise” ügyében. Ezen a november végi napon rendőrök jelentek meg a püspöki palotában, hogy felmérjék a katonai beszállásolási lehetőségét. Mivel az aula tagjain kívül menekülteket is befogadtak az épületbe, a házgondnok és az irodaigazgató kifogást emelt a beszállásolással szemben, mire a kikerkező főispán mindkettejüket letartóztatta. Ekkor jelent meg a püspök, aki tiltakozott az eljárás ellen, erre a helyi nyilas vezér az ő letartóztatását is elrendelte.

Mindszenty püspök áruhás fotója hamis igazolványhoz, 1945

Udvari papjai és a papnövendékek meg akarták akadályozni elvitelét, majd végigkísérték a városon a rendőrségi fogdába püspöki díszben – de nem liturgikus ruhában –, gyalogosan bevonuló főpásztort, amiért másnap őket is lefoglalták. A következő heteket előbb a rendőrségen, majd az ügyészség fogdájában töltötték laza őrizet alatt, így a püspök tovább tudta intézni a hivatali ügyeket, sőt a fogda folyosóján tíz veszprémi és öt erdélyi növendéket pappá szentelt. December 22-én szállították át a 27 fős társaságot előbb a sopronkőhidai fegyházba, majd az Isteni Megváltó Leányai nővérkongregáció soproni anyaházába.

A nyilas kormányzat eljárását a veszprémi főispán vádjai alapozták meg: „A püspök és környezete évekre visszanyúló megfigyelés eredményeként nemzetiszocialista-ellenes, német-ellenes, angolbarát és legitimista érzelmű [...] A hatalomátvétel óta a püspök és a papság úgyszólván általánosan a legteljesebb érdektelenséget, sőt mondhatni passzív ellenállást tanúsított. [...] A püspöki udvar a feketepiacon szerezte be az ellátásához szükséges élelmiszereket, és a háborús helyzetben ugyanolyan tobzódást tanúsított, mint akár a zsidóság.” 1945 februárjában a veszprémi foglyok nagyobb részét ugyan szabadon engedték Sopronból, de a püspök és három papja rövidesen új társaságot kapott a szintén letartóztatott Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és tábornok testvére személyében. A szabadulást végül a nyila-

sok Nyugatra menekülése és a Vörös Hadsereg érkezése hozta meg számukra április 1-jén, amit Mindszenty úgy interpretált, hogy „engem senki sem szabadított fel, hanem a menekülő karhatalom felejtett itt”.

SZABADULÁS UTÁN

A főpásztor 1945. április 20-án tudott visszatérni Veszprémbe, igaz, a püspöki palotába nem költözhetett vissza, mert azt a szovjet katonai parancsnokság foglalta el. Már útközben s még inkább újramegkezdett vidéki körútjain látnia kellett, hogy a Dunántúl, amelynek megóvásáért szót emelt, milyen pusztítást szenvedett el. Cselekvési szabadságát visszanyerve az egyházi élet újjászervezése kötötte le energiáit: elrendelte a háborús károk felmérését, irányította az újjáépítést, folytatta a lelkesítések alapítását, és szolidaritásra buzdított: „az egyházmegye viszonylag épebb részei jöjjenek segíteni az elpusztultaknak.” Közben újra meg újra interveniált az ideiglenes nemzeti kormánynál, hol a szovjet hadsereg túlkapásai miatt – nem hallgatva a nők tömeges meggyalázásáról sem –, hol az új rezsim által internált papok és világiak érdekében.

A földreform során antifasiszta érdemeire tekintettel a püspökség számára meghagytak 300 hold földet, ami azonban nem feleltette, hogy az egyház intézményhálózata hirtelen elvesztette addig megszokott finanszírozási háttérét. Mindszenty püspök a földbirtokrendelettel kapcsolatban egyrészt részletes utasítást adott a papságnak arra, hogy az egyházközségek a kegyúri rendszer pótlása végett éljenek a földigénylés lehetőségével, másrészt hangsúlyozta: „mindezeknek az ügyeknek az intézésénél úgy kell eljárni, hogy még a látszatát is elkerüljük annak, mintha ellenállnánk az alaprendeletben kifejezésre juttatott szándékoknak.” Mindszenty József veszprémi működése azonban már nem tartott sokáig, mert 1945. augusztus 16-án XII. Piusz pápa őt választotta ki a megüriült esztergomi érseki szék betöltésére. Szorosabb kapcsolata a „királynék városával” október 2-án történt esztergomi beiktatásával szakadt meg. ♦

A SZERZŐ SIÓFOK-KILITI PLÉBÁNOSA,
A VESZPRÉMI ÉRSEKI HITTUDOMÁNYI
FŐISKOLA OKTATÓJA, PhD

BALOGH MARGIT

A HARC EMBERE

MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROS-ÉRSEK
HUMANITÁRIUS KÜZDELMEI

XII. Piusz pápa az 1945 tavaszán elhunyt esztergomi érsek, Serédi Jusztinián bencés jogtudós utódjául Mindszenty József veszprémi püspököt választotta ki. A körülményekre való tekintettel már azelőtt beiktatták az érseki székbe, hogy kézbe vehette volna kinevezését: véletlen egybeesés folytán mind a beiktatás, mind a pápai bulla dátuma 1945. október 2., a székfoglalóra pedig október 7-én került sor.

Drahos János érseki helytartó, aki életében négy hercegprímást szolgált, így látta a személyi változás lényegét: „Amikor még a jog és rend uralkodott Magyarországon, a Gondviselés egy kiváló jogtudóst ültetett az esztergomi érseki székbe. [...] Most véget ért a higgadt okfejtések, érvelések kora. A harc ideje jött el. Az utcán lobogó hajú, birgerlis ifjak szaladgálnak, géppisztollyal a nyakukban. A Gondviselés ezért egy »géppisztolyos« prímást küldött nekünk. Mindszenty József hercegprímás igazi eleme a harc.”

Mindszenty nem hagyott kétséget afelől, hogy hallatni kívánja a hangját a magyar közéletben. Az ország főpapjaként kötelességének tartotta a közélet ellenőrzését, és nyilvánosan felemelte szavát mindennemű jogtalanság, az ekkoriban elszaporodó visszaélések, igazságtalanságok, kegyetlenkedések ellen. Úgy vélte, hogy az idegen megszállás által elnémitott alkotmányos tényezők helyett neki kell szót emelnie minden sérelmes vagy megoldásra váró ügyben.

A püspöki kar 1945. október 17-én ült össze először Mindszenty József vezetésével. A konferencia számos belső egyházi és néhány politikai vonatkozású kérdéssel (pl. a magyar-szovjet gazdasági és kereskedelmi szerződés veszélyével, a földreformrendelet anomáliáival, a választások szabadságát sértő közös pártlista tervével) foglalkozott. Az ekkor kiadott két püspöki kar hagyományos tartózkodásával – a közelgő nemzetgyűlési választásokat tárgyalta, ami komoly konfliktust váltott ki. A másik körlevél kikelt az általánosító és kollektív intézkedések ellen, s különbségtétel nélkül kiállt az elhurcoltak, a hadifoglyok és az internáltak mellett.

A HADIFOGLYOK VISSZATÉRÉSÉÉRT

A harctereken kapitulált magyar katonák közül Nyugaton körülbelül 280 ezren estek hadifogságba, míg szovjet

Mindszentyt már plébánosként és az ország első főpapjaként is mély szociális érzékenység jellemezte

fogságba mintegy 600 ezer magyar ember került, ám közel harmaduk civilként lett „hadifogoly”. A magyarországi szovjet fogolytáborokban további ezrek várták sorsuk jobbra fordulását. Az amerikai és francia táborokból 1946 nyarára hazatérhettek a foglyok, de a szovjet táborokból egészen 1956-ig fokozatosan engedték haza honfitársainkat.

A hadifoglyok hazaengedéséért több hazai szervezet és személy is próbált közbenjárni, köztük Mindszenty József már veszprémi püspökként is. Minden eszközt bevetett a körlevelektől kezdve a szentbeszédeken át a fogolykiváltó zárandoklatokig. 1945. október 27-én „a szabadság, a vallásszabadság, emberi jog, igazságosság” érdekében a Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol, amerikai és szovjet tagjához fordult, akik a prímás közbenjárását november 28-i ülésükön vitatták meg: úgy látták, hogy a hadifoglyok rendben hazatérhetnek, ezért fölöslegesnek ítélték minden külön lépést. Mindemellett egyetértettek abban, hogy az egyház tagjainak nem kellene beavatkozniuk politikai ügyekbe.

A hadifoglyok hazaengedése azonban igen lassan haladt. 1946 nyarára az amerikaiak ugyan felszámolták európai táborait, és a szovjetek is hazaengedtek beteg, munkaképtelen foglyokat,

Magyarországon pedig több tábort bezártak, de a Szovjetunióban még mindig több mint 400 ezer fogoly maradt. A szovjetek vonakodását összetett szempontok indokolták: hazájuk romokban hevert, a sokmillió ember veszteség miatt nem állt rendelkezésre elegendő munkaerő, Magyarország hadviselő ellenfél volt, s ha idővel „baráti országgá” is vált, a bűn és bűnhődés élő kérdés maradt. A történelmi igazságtételnek vétkes százezrei estek áldozatul. A szerencsétlen emberek érdekében Mindszenty több tucat segítségkérő, drámai helyzetüket részletesen feltáró levelet intézett az angol, az amerikai és a francia kormány magyarországi diplomatáihoz – lényegében hatástalanul, mivel csupán formális válaszokat kapott. Nyilvánvaló volt, hogy a hadifogolykérdéssel egyik nagyhatalom sem kíván újabb frontot nyitni a Szovjetunióval szemben.

Mindszenty azonban nem adta fel. 1946. július 22-én – egy héttel a párizsi békekonferencia megkezdése előtt – „igazságkérő figyelemfelhívással” fordult a Külügyminiszterek Tanácsához, illetve az angol, az amerikai és a szovjet külügyminiszterekhez. Az írás nemcsak az államhatárok igazságtalanságaira mutatott rá, hanem az emberi jogok védelmét is kérte a hajdani királyi Magyar-

ország egész területén. A hercegprímás levele különösebb visszhangot nem váltott ki, Molotov szovjet külügyminiszter csupán annyit jegyzett rá, hogy „*Osztavity bez otveta*”, azaz „*válasz nélkül hagyni*”.

1947-ben Mindszenty újabb levélsozrotat indított útjára. Február 27-én Spellman amerikai és Griffin angol érsekeknek írt, február 14-én pedig XII. Piusz pápa közbenjárásáért folyamodott. Csak több hónap elteltével kapott biztató választ: a pápa arra kérte az angolszász illetékeseket, hogy foglalkozzanak a magyar hadifoglyok kiszabadításával. Március 31-én kelt Mindszentynek az a levele, amelyben az amerikai külügyminisztert kérte: eszközölje ki a magyar hadifoglyok és deportált civilek visszatérését, de addig is a Vöröskereszt juttasson ki magyar papokat hozzájuk. A hercegprímás aktivitását az amerikai diplomácia mérsékelt lelkesedéssel fogadta. Csupán a lelki gondozásra, tehát a szigorúan az egyház „profiljába” illő tevékenységre adtak egyetértő választ, minden más kérés elől kitértek.

1948 őszétől a magyar kormány nem foglalkozott a hadifoglyüggyel, mivel a szovjet kormány bejelentette, hogy már mindenkit hazaküldtek, csak az ítéletüket töltő háborús bűnösöket nem. Ez lényegében azt jelentette, hogy akik

addig nem nyerték vissza szabadságukat, azokat kollektíven politikai foglyokká minősítették. Mindszenty hangját letartóztatása és életfogytiglani börtönbüntetése némította el. Legközelebb az 1956. november 4-től élvezett amerikai követségi menedékben hozta szóba a hadifoglyok és deportáltak visszahozását családjukhoz abban a levelében, amelyet 1963. április 18-án az öt meglátogató Könyg bécsi bíboros érseknek írt távozása feltételeiről.

AZ ÚJ ÜLDÖZÖTTÉK PÁRTJÁN

A háború befejezését követően a politikai harc egyik eszköze az internálás volt. Maga a műfaj nem új „találmány”, hiszen Mindszentyt is internáltatta a Szálasi-kormány, de 1945 után tömegessé vált: megbízhatatlannak tartott személyeket telepítettek különböző táborokba, és embertelen körülmények között tartották fogva őket. A főváros – s egyben az ország – legnagyobb befogadóképességű tábora a hajdani Károly-laktanyából kialakított Buda-dél internáló- és gyűjtőtábor volt, ahol „csúcsidőszakban” nyolc-tízezer személy, köztük sok száz gyermek is összefülföldött.

Mindszenty nem a bűnöst, hanem a szenvedőt látta minden fogolyban, akár nyilas múltjáért, akár kisebb kihágásért vagy tévedésből hurcolták el az illetőt. Erre kétségtelenül feljogosította saját börtönviseltsége. 1945. november 18-án meglátogatta a Buda-dél internálótáborban, ahol akkor négyezer internált kínlódott és éhezett az ablak nélküli, fűtetlen helyiségekben. Megjelenése nem lehetett váratlan, mert a táborparancsnok kürtszóval és *Himnusszal* várta a kapuban. Mindszenty karácsonyi amnesztiát kért a kormánytól az internáltak és kisebb politikai bűnösök számára. A sajtó értetlenkedve hangoztatta: a hercegprímás nyitott kapukat dönget, mert rövidesen közkegyelem várható. Ám sem akkor, sem két év múlva nem történt érdemben semmi. (Az első közkegyelmi rendelkezésre csak az 1848–49-es forradalom és szabadságharc évfordulójának kapcsán került sor.)

Amikor a csepeli internálótáborban is meg akarta tekinteni, annak parancsnoka felsőbb utasításra hivatkozva nem engedte be az épületbe. A hercegprímás – „*engedek az erőszaknak*” szavakkal –

A primás az Amerikai Katolikus Segélyszolgálat népkonyháján készülő étel minőségét ellenőrzi

távozott. Legközelebb már engedély birtokában lépett a tábor területére, amiről a Vörös Hadsereg magyarországi lapja, az *Új Szó* is beszámolt: „Mindszenty (Pehm) hercegprímás úr öminenciája hétfőn tüntető látogatást tett a csepeli internálótáborban. Elsőnek az SS-legényeket látogatta meg. Kitérta karjait, és »Hogy vagyunk, Fiáim?« kérdéssel lépett közénk. Panaszaikra nem válaszolt, csak annyit mondott, hogy ő Magyarorszag első papja és »nekem az internáltak éppoly kedvesek, mint a szabadok«. Ezután a csendőrök következtek.” Majd a szovjet napilap, Cicerót idézve, figyelemzeterő üzenetet küldött Mindszentynek: „Quousque tandem abutere patientia nostra?” („Hát, meddig élsz még viszsa türelmünkkel?”)

Az özönlő panaszokra, kérésekre és segélykiáltásokra a „hercegprímási tudakozó iroda” válaszolt. Már amire tudott. Az egyik irat a szovjetek által üzemeltetett kiskőrösi internálótáborról készült. Itt olyan magyar állampolgárok voltak, akiket a Vörös Hadsereg a magyarországi harcok során biztonsági szempontokra hivatkozva vett „védőörizetbe”. Ez a biztonsági intézkedés a háború végóráiban még akár indokolt is lehetett: a németek szemében „áruló”, „kollaboráns” katonatisztek, politikusok vagy ismertebb civilek életét óvhatta. A háború befejeztével azonban okafoogyottá vált. Mindszenty 1945. december 25-én (karácsony első napján) a kiskőrösi táborban őrzött foglyok szabadon bocsátását kérte a miniszterelnöktől, niút szerint is kiemelve Dálnoki Veress Lajos vezérezredest. t 1946. január 28-án haza is engedték, s erről Mindszenty hivatalos értesítést is kapott.

Egy beszámoló olyannyira megrendítette Mindszentyt, hogy a karácsonyi ünnepek elmúltával, 1945. december 29-én ismét levelet intézett a miniszterelnök mellett a belügy- és az igazságügy-miniszterhez is. Ezúttal a komáromi Csillagerőd internáltjainak helyzetét tárta fel: 1586 fő szorong deszkapriccseken egy kazamatában, „úgy, mint pl. Buchenwaldban a németeknél. Mosdó, étkezőhely nincs, tetvek, poloskák, csótányok annál több. Fűtést csak az emberek állati melege ad, akik lelkileg összeomolva, az igazságban és emberiségben megingott hittel, vád nélkül várják megadóan sorsukat.”

A várt közkegyelem elmaradása miatt Mindszenty újabb összesítést készített. 1946. november 12-én lehangoló erkölcsi állapotokról, gyermekekre, öregekre, betegekre tekintet nélküli bánás-

módról, elégtelen ellátásról, emberhez méltatlan elhelyezésről, lelki felörlődésről írt. Kiemelten sérelmezte a lelki gondozás korlátozását, ami „az internálótáborban nehezebb, mint régen az elítélt raboknál. Siralmas. Ez az egyetlen, természetjogból folyó vigasz is erősen korlátozott. Szentmise csak vasár- és ünnepnapokon van; ez is d.u. 3-4 óra közt. A kicsi kápolnahelyiségben 800 internált fér el, nagy zsúfoltságban. A folyosó is tele, az udvaron is vannak. De megtörténik, hogy a rendőrök vagy a férfiakat, vagy a nőket, máskor a »fejeslegeseket« visszakergetik. Az internáltak hite katolikus. Protestáns alig van, izraelita szinte nincs. Így 4000 körül maradnak vasárnap szentmise nélkül. [...] Emberi jogok, de csúful illusztrálnak benneteket! Demokrácia, hogy szeretettnek meg téged?”

NULLUM CRIMEN SINE LEGE – NINC S BÜNCSELEKMÉNY TÖRVÉNY NÉLKÜL

A háborús és emberiség elleni (korabeli kifejezéssel: „népellenes”) büncselekmények elkövetőinek felelősségre vonására a legtöbb országban, így Magyarországon is új jogintézményt hoztak létre, a népbíróságot, amely idővel nemcsak a háborús bűnösök felelősségre vonását szolgálta, hanem a kommunista párt eszközévé vált a politikai ellenfeivel való leszámolásban. A büntetőeljárások a nemzetgyűlési választások (1945. november 4.) idejére szaporodtak meg, niután megkezdődött a Nyugatra menekült politikai és katonai vezetők kiadása. Az első nagyobb szabású perben a Budapesti Népbíróság 1945. november 3-án halálra ítélte Bárdossy László volt miniszterelnököt. Húsz nappal később Imrédy Béla korábbi miniszterelnök következett ugyanezzel az ítélettel.

Az Európa-szerte megsokasodott szigorú ítéletek miatt XII. Piusz pápa azt kérte a politikusoktól, hogy a politikai természetű cselekményekért kiszabott halálos ítéleteket ne hajtsák végre. A pápa példát mutatott Mindszentynek, aki 1945. november 23-án Tildy Zoltán miniszterelnöknél tiltakozott a magyar büntetőjogban és gyakorlatban ismeretlen „népbírászkodás” ellen – egyszerre hivatkozva egyházi és közjogi állásából eredő köteletségére és saját sopronkőhidai bebörtönzésére. Egy másik levélben a háborús bűnösök kivégzése ellen lépett fel: „Senki nem tarthatta magát olyan törvényhez, ami a cselekvés elkövetésekor nem létezett és éppen ezért a leg-

nagyobb jogtalanság ma ily cselekményért bárkit is felelősségre vonni.” Érvelésében a klasszikus római joghoz nyúlt vissza, mely szerint büntetni csak a tett elkövetésekor érvényben lévő törvény alapján lehet. A népbíróságok ugyanis visszaható hatállyal olyan cselekményeket büntettek, amelyek elkövetésük időpontjában még nem voltak büntethetők.

Mindszenty megállapítása a népbírósági eljárások Achilles-sarkát találta el. A korabeli sajtóban, a nemzetközi jogi szakirodalomban hatalmas viták folytak arról, hogy jogszerű-e a háborús bűnösök büntetőeljárás alá vonása és megbüntetése. Akik ezt tagadták, leginkább azzal érveltek, amivel Mindszenty is: a vonatkozó jogszabályokat csak a háború után alkották meg, és a büntető rendelkezéseket nem szabad visszamenőlegesen alkalmazni. Más jogászok, de főleg politikusok és az egyszerű emberek azzal érveltek, hogy a háborús bűnösök igenis megsértették a nemzetközi jog már akkor is hatályos rendelkezéseit, felelősségüket nem menti az a körülmény, hogy a jogalkotás lemaradt a felelősségre vonás módjának tételes szabályozásával (az akkor hatályos magyar büntető törvénykönyv még 1878-ban született).

Mindszenty a népbírászkodás elleni érveit a magyar püspöki kar nevében megismételte Ries István igazságügy-miniszternek is. Ez a levél egy új gondolattal bővült: „Tagadhatatlan, hogy a zsidóság sokat szenvedett; de a nemtelen bosszúvágyak kielégítése helyett el kell már kezdeniük a kiengesztelődést.” Eszerint Mindszenty a zsidóság bosszúját (is) látta az igazságérzettel és törvénnyel ellentétes korabeli ítélezési gyakorlatban.

Mindszenty nem a népellenes büncselekményekkel vádolt politikusok egyikéért vagy másikáért emelt szót, hanem a törvényességet kérte számon. Jogérzéke a népbírászkodás parttalaná válása ellen tiltakozott, hogy a paragrafusok szakmai világába politikai szempontok szüremkedtek a népbíróságokba került pártdelegáltak révén. Nem hozott fel semmilyen morális érvet az 1945 előtti politikai vezetők védelmére. Felelősségüket sem akkor, sem később nem vitatta, csak a felelősségre vonás módját kritizálta erőteljesen. A hatályos szabályok szerint a minisztereket egyébként is csak az országgyűlés vonhatta felelősségre, és nem a népbíróság.

A körülményeket figyelembe véve persze nyilvánvaló, hogy a halálos ítéletek végrehajtásának felfüggesztését kérő sorait nevek említése nélkül is Bárdossy

és Imrédy tárgyalása inspirálta. (Az Imrédy-per drámai árnya, hogy a nép-ügyész a katolikus Sulyok Dezső volt, aki az ugyanezen időben zajló államforma-kérdésben még Mindszenty támogatására is számíthatott miniszterelnök-jelöltként, a vádlottak padjára ültetett Imrédyt pedig Pehm apátplébános javaslatára választották meg 1938-ban Zalaegerszeg díszpolgárává.) Kiállításával Mindszenty azonnal magára vonta a reakciósság és a háborús bűnösök védelmezésének vádját. Végül az elítélt volt miniszterelnökök közül egyik sem kapott kegyelmet, csupán a végrehajtás módját változtatták kötélről golyóra (Szélasit felakasztották).

A NÉMETEK ELÜZÉSE ELLEN

1945 tavaszán a politikai erők más-más politikai-gazdasági okból, de belevetették magukat a németellenes kampányba (kivéve a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot, amely tagságának német származása miatt ellenezte a kollektív büntetést). Grósz József kalocsai érsek és Mindszenty József veszprémi püspök 1945. április 30-án személyesen adta át a miniszterelnöknek azt a levelet, amelyben a püspöki kar nevében méltányosságot és igazságot kértek a magyar államhoz hű németeknek.

A kitelepítés akadálytalan előkészületei láttán az esztergomi érseki széket éppen csak elfoglaló Mindszenty József újabb levelet írt Miklós Béla miniszterelnökhöz. Sétélmezte, hogy a hatóságok nem tesznek különbséget volksbundista és államhű polgárok között. A haza nem taszíthatja ki magából egyetlen, még vétkes gyermekét sem, ez méltatlan is a magyar államhoz, az emberi jogokat fennen hirdető demokráciához – összegezte erkölcsi mondanivalóját.

Egy héttel később, 1945. október 17-én a lelkiismeretre és könyörületességre hivatkozva a már említett püspöki körlevélben ismételte meg a miniszterelnöknek írott levél fő üzenetét, és az egyén felelősségét állította szembe a kollektív felelősséggel. Hivatkozott a magyar nép évezredes befogadókészségére, hogy képes volt békésen együtt élni idegen népekkel: *„Ha csak a bűnösöket büntetnék, hallgatnánk, de a rossznak barátaként minősítenek és eltávolítanak olyanokat, akikre a bünt nem bizonyították rá, sőt olyasmint hoznak fel ellenük bűnül, ami természetjogon megilleti őket, pl. az anyanyelv. [...] A kisebb-ségek körül Szent István király bölcses-*

Az 1947-es év ütközete a fakultatív hitoktatás tervezett – és az egyházak ellenállásán megbukott – bevezetése miatt robbant ki. Mindszenty bíboros a dombóvári gimnáziumban, 1947. május 17.

Mindszenty József misét celebrál a Boldogasszony-év alkalmából Máriaremetén, 1947. szeptember 28.

sege jelölte ki a mi utunkat, valamint ma is az a felemelő tudat él bennünk, hogy nemzetiségektől lakott országban csak a szeretetnek, kölcsönös megértésnek és tiszteletnek lehet helye.”

1945. november 28-án Mindszenty a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak írt a keletre szállított német nemzetiségű magyarok érdekében. Levelére a magyar külügyminisztériumból kapott választ: a moszkvai követet már utasították, járjon el az elszállítottak hazaengedése ügyében. Kézzelfogható eredmény mégsem lett: 1945. december 22-én a kormány elfogadta a német lakosság Németországba történő áttelepítéséről szóló, saját korábbi elutasító álláspontjával ellentétben immár a kollektív bűnöség elvén alapuló rendeletét (12.330/1945. M. E.). A jogszabály minden olyan magyar állampolgár áttelepítését kimondta, aki a legutolsó népszámlálás-kor (1941) német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, aki nevét német hangzásúra változtatta, illetve aki a Volksbund vagy valamely fegyveres német alakulat (SS) tagja volt.

Mindszenty a rendelet elfogadása után, de még kihirdetése előtt (tehát amikor az még visszavonható vagy módosítható lett volna), december 26-án újabb levelet írt Tildy Zoltán miniszterelnöknek, amelyben konkrét esetek sorát említve az addigiaknál is élesebben ítélte el a kitelepítést és a sorozatos túlkapásokat, s a rendelet szellemét a zsidóellenes intézkedések embertelenségéhez hasonlította. Igazolhatóan felismerte: a kitelepítési rendelet mintául és precedensül szolgálhat a szomszéd államokban élő magyarság elleni eljárásra, és – talán egyedülként a kevés tiltakozó között – átlátott azon a kapzsiságon is, amelynek sok módos sváb család esett áldozatul. Hasonló tartalmú levelet írt Kapi Béla evangélikus püspök is.

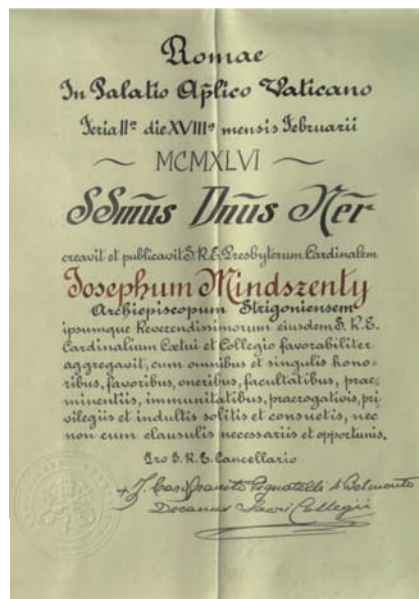
A rendelet kihirdetése után, az év utolsó napján Mindszenty a kitelepítéseknek legalább a téli hónapokra való felfüggesztéséért folyamodott. Ezúttal kapott választ, igaz, elutasítót. Ezt Tildy azzal indokolta, hogy a kitelepítéseket 1946 júliusáig be kell fejezni, ezért nem függesztheti fel azokat, de emberséges lebonnyolítást ígért. Mindszenty nem tehetett egyebet, engedélyezte, hogy a német ajkú községek lelkipásztorai híveikkel együtt Németországba menjenek, de erre nem szólította fel és nem kötelezte (nem is kötelezhette) őket.

A németeket szállító első vonat 1946. január 19-én gördült ki Budaörsről. Július és november között a kitelepítés át-

menetileg szünetelt, folyt viszont az országon belüli áttelepítés. Az év elején (1946. február 27.) aláírt csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény egyébként is új szempontot hozott az egész telepítési folyamatba: a dél-szlovákiai magyaroknak kellett helyet biztosítani.

A FELVIDÉKI MAGYAROKÉRT

A paritásos lakosságcsere-n alapuló megállapodás értelmében a csehszlovák kormány annyi felvidéki magyart telepíthetett ki kényszerűen, ahány magyarországi szlovák önkéntes áttelepülésre jelentkezett. A lakosságcsere legintenzívebb szakasza 1948. április 10-ig tartott,

Mindszenty József értesítése bíborosi kinevezéséről, 1946. február 18.

de egészen 1949 nyaráig érkeztek Magyarországra kisebb felvidéki magyar csoportok. Összesen mintegy 70 ezer magyarországi szlovák költözött át önkéntesen Csehszlovákiába, és 65–90 ezer csehszlovákiai magyar kényszerült áttelepülni Magyarországra.

A primás tiltakozó-kérvényező leveleiben ettől kezdve többnyire összefonódik a németek és a felvidéki magyarok sorsa. Már veszprémi püspökként kérte a szlovákiai püspöki kart, hogy lépjen fel a csehszlovákiai magyarok üldözése ellen. 1945. október 7-én, érseki beiktatása napján pedig az amerikai és a brit budapesti misszió vezetőinek írt a trianoni határok következtében Csehszlovákiába került magyarok üldözésé-

ről és meghurcolásáról. Megoldásként határkorrekciót javasolt. A misszióvezetőkhez írt újabb, 1946. január 16-án kelt levelében ismét leszögezte, hogy „ami történik a csehek részéről, az nem emberi jog, az a legrútább német fascizmus”. Ugyanezeket a gondolatokat a brit külügyminiszternek is megírta: „a szlovákok úgy bánnak a magyarokkal, amint a zsidókkal bántak 1944-ben.”

A magyar kormányt pedig az egyezmény felmondására szólította fel, aminek semmilyen realitása nem volt.

Mindszenty legfőképpen az egy tömbben élő, közel 700 ezres lélekszámú dél-szlovákiai magyarság 1028 éves múltjával érvelt. Lesújtóan ítélkezett a beneši politikáról (megtiltották a magyar nyelv használatát, a magyaroktól elkobozták földjeiket, sokakat bebörtönöztek, internáltak, másokat Cseh- és Morvaországba hurcoltak kényszmunkára, nem téve kivételt a magyar nyelvű zsidókkal sem). Következtetése: csak úgy lehet megmenteni a dél-szlovákiai magyarságot, ha a nagyhatalmak nem ismerik el a lakosságcsere-egyezmény érvényességét, és ezt a területet visszacsatolják Magyarországhoz. S ezen a ponton Mindszenty érvelésében új elem bukkant fel: a magyarság területi és etnikai sérelmeinek felkarolása egyenértékű lenne a Nyugat-barát magyar politikai erők támogatásával, és ezzel elkerülhető lenne a teljes szovjetizálás.

A megegyezést megszegő intézkedésekkel a primás rengeteg – itt nem részletezhető – levélben foglalkozott. 1946. október 28-i dátummal a „Magyar Királyság püspökei” nevében a világ püspökeihez intézett körlevelet. Nyolc hónappal a köztársasági államforma kikiáltása után furcsa és árulkodó a címzésbeli államforma – még ha latinul is írta azt... A levél tartalma szokatlanul éles, a szlovákokat kendőzetlenül köpönyegforgatóknak minősíti, mivel Hitler ösztönzésére épp ők jártak élen a zsidóüldözésben, most meg erkölcsi piedesztálról ítélkeznek.

1947. január 9-i keltezéssel XII. Piuszhoz írt újabb, megrendítő hangvételű levelet: „A magyarokat erőszakkal elviszik ősi ezeréves földjükről az úgynevezett Szudéta-vidékre, vasúti kocsikban, 16–22 fokos hidegben 0 fok alatt, 5–6 napos úton, alig betakart és táplált csecsemőkkel, terhes és szüléshez közelálló asszonyokkal, öregekkel és betegekkel. Ezalatt otthon megfosztják őket ingóságaitól és ingatlanuktól. A jóindulatú vasúti alkalmazottak és katonák megbotránkoznak azokon az égbekiáltó igazságtalanságo-

II. János Pál pápa az esztergomi bazilika kriptájában Mindszenty sírja előtt, 1991. augusztus 16.

kon.” 1947. január 31-én megismételte tiltakozását. Ezúttal VI. György angol királynak, Harry S. Truman amerikai elnöknek és Montininek, az Apostoli Szent-szék Államtitkárságának „általános ügyeit” felügyelő hivatalnok-főpapa-nak küldött táviratot, kérve segítségüket ahhoz hasonlóan, ahogy annak idején a zsidókat segítették. Februárban Ernest Bevin angol külügyminiszternek írt újból a jogfosztásokról, a tömeges kényszer-költöztetésekről. Tartalmilag azonosak ezek a levelek: a csehszlovák belpolitika bírálatával összefűzve mindegyikben a deportálások ellen tiltakozik, szinte sokkolva az olvasót az emberi tragédiák naturalisztikus részleteivel. Mindszenty együtt kezelte Magyarország területi megcsonkítását és a kisebbségbe került magyarság helyzetét. Ha leveleire kapott is választ, az csupán semmitmondó visz-szajelzés vagy udvarias elutasítás volt.

A KOLLEKTÍV BŰNÖSSÉG ÉS BÜNTETÉS ELLEN

1947 augusztusában a németek újrainduló kitelepítésének hírére azonnal tiltakozott a püspökkari konferencia. A főpapok újólag kiálltak az államhű németek mellett és a kollektív büntetés ellen, s felvetették a történelmi felelősség kérdését is. Úgy vélték, a magyar kormány intézkedése csak ösztönzi a csehszlovákok magyarelles felépését. „Az t kérjük – írta Mindszenty –, állíttassa le nemzetközi fórumokkal a felvidéki magyarok és a hazai németek kiszállítását. Bírói úton méltóztassék megállapítani, kik léptek be önként a hazaáruló Volksbundba és az SS-be. Ezeket csukják börtönbe vagy adják át Németországnak. A többit békében kellene hagyni.”

A hercegprímás levelét a kormány kivételesen napirendre tűzte. A referáló belügyminiszter, Rajk László szerint azért nem lehet csak azokat kitelepíteni, akik formálisan is a Volksbund vagy az SS tagjai voltak, mert – kivált Tolnában és Baranyában – a tehetősebb németek zöme formálisan nem csatlakozott egyik szervezethez sem, ellenben béreseiket, cselédjeiket belépésre kényszerítették. Így „pont azokat a gazdag svábokat hagyjuk itt, akik fasiszta magatartást tanúsítottak, és ezzel lehetetlenné tesszük a telepítés kérdésének megoldá-

sát”. Az érvelés kendőzetlenül rávilágít a kitelepítés gazdasági szempontjára: a szorgos svábok vagyonának megszerzhetőségére. Parázs vita után a minisztertanács a kitelepítés folytatásáról és eredeti sorrendjéről döntött. Rákosi Mátyás mindenesetre leszögezte, hogy „udvarias választ kell adni Mindszentynek”.

Mindszenty ismét XII. Piusz pápához fordult. Mivel hiábavalónak érezte rimánkodását, egy rendkívül szokatlan lépést latolgatott: ha a pápa nem segíti a szlovákiai magyarok ügyét, lemond bíborosi méltóságáról. Ezt az elhatározását 1947. augusztus 27-én meg is írta, közvetlen környezeté sem tudta lebeszélni róla. Meglehetősen rosszálló választ kapott: a pápa mindent elkövet a felvidéki magyarok ügyében, de közvetlenül nem avatkozhat be. Ami a lemondást illeti, a pápa

bíz benne: „ahelyett, hogy a gondok lenyomnának, a rád bízott hívek javára tovább is éberen akarsz örködni, mindenkinek példát mutatva az erőre, a türelemre és az evangéliumi szeretetre”. Mindszenty értett az udvarias figyelmeztetésből, vitte tovább keresztjét.

Mindszentyt élete végéig elkísérte a kiállás az alapvető emberi jogokért, összeforrvá a magyarság és a haza iránti szeretetével. 1949-ben az ellene lefolytatott bírósági tárgyaláson sem vonta vissza a hadifoglyok, a deportált és üldözött magyarok érdekében írott leveleit: „ezeket meg kellett írnom és ezekben az ügyekben a sajnálkozásom nem terjed ki, mert itt egy pasztorációs és egy humanitárius kötelességet teljesítettem” – szögezte le az utolsó szó jogán mondott beszédében. ♦

1956. november 3-án, szombaton este Mindszenty bíboros élőben elmondta utóbb megghamisított és sokat kritizált rádiószózatát. Rövid nyugovóra térhetett csak az I. kerület, Úri utcai prímási palotában, mert hajnalban telefonhívás riasztotta: Tildy Zoltán miniszterelnök-helyettes titkára értesítette, hogy az oroszok támadást indítottak Budapest ellen, és szükséges lenne a jelenléte a Parlamentben. Mire átért Pestre, már senkit nem talált ott a kormánytagok közül. Vissza akart térni a Várba, de nem került elő a sofőrje, gyalog pedig veszélyes lett volna elindulnia, mivel a szovjet tankok már a Margit hídon át közeledtek. Ezért az azokban a napokban mellé szegődött, önkéntes titkárával, dr. Turchányi Egonnal együtt visszatért a Parlament első emeletére, és ott várakozott. Itt látta meg őt egy magyar katonatiszt, Nagy Kálmán, aki felajánlotta, hogy átkíséri a közeli amerikai követségre. November 4-én, vasárnap reggel nyolc óra tájban már az amerikai követség előtt álltak. Májig tisztázatlan módon, röviddel a jelentkezését követően érkezett meg telexen az engedély Washingtonból, hogy a bíborost és titkárát befogadhatják, így rövid, alig félórás várakozás után a bíboros már a követség vendégszeretét élvezte. Ekkor még senki sem tudta – ő maga sem sejtette –, hogy majdnem tizenöt esztendőn át lesz az amerikaiak vendége.

Mindszenty József, 1956. november 1.

SOMORJAI ÁDÁM

AZ AMERIKAI KÖVETSÉGEN ÉS EMIGRÁCIÓBAN

MINDSZENTY BÍBOROS
1956. NOVEMBER 4. UTÁN

I. ARANYKALITKÁBAN 1956–1971

A következőkben azokat a kérdéseket válaszoljuk meg, mi motiválta a bíborost a követségen maradásra, milyen feltételeknek kellett megfelelnie, miért nem hagyta el a követséget, amikor erre – ritkán, összesen négyszer – alkalom nyílt volna, végezetül pedig azt, miért hagyta el az 1966-ban nagykövetségi rangra emelt amerikai missziót.

MIÉRT MARADT?

Az amerikaiak azért fogadták be, mert élete, szabadsága veszélyben volt. Ezt indokolta az orosz csapatok támadása, a főváros utcáin és terein folyó harc. Egy idő után azonban konszolidálódott a helyzet, és a bíboros elhagyhatta volna a követséget. Ami várta volna: újabb házi őrizet, mint a forradalmat megelőzően, vagy rosszabb esetben fegyház, amelynek embertelen valóságát 1955-öt megelőzően már megtapasztalta. Maradását emlékirataiban így magyarázta: *„az elkerülhetetlen lefogás és a Szovjetbe hurcolás helyett így reméltem még tartalékolni magamat hazám és Egyházam további szolgálatára.”*

MIK VOLTAK A KÖVETSÉGI TARTÓZKODÁS FELTÉTELEI?

Az amerikai jogrendszer nem ismeri a politikai menedék, az *asilum* fogalmát, csak a menedéket biztosítja (*refuge*), az emberi jogokat addig, amíg valamely amerikai misszió (konzulátus, követség, nagykövetség) közvetlen köze-

lében olyan helyzet áll fenn, hogy valakinek meg kell menteni az életét.

Ezt alkalmazták Mindszenty eseteire is, amit azonban a bíboros nem vett tudomásul. A hagiográfusokat máig megtévesztő módon végig politikai menedékjogról, azilumról beszélt és írt. Ténylegesen nem vette tudomásul, hogy az amerikaiak – önvédelemből is, hogy biztosítsák a diplomáciai semlegesség elvét – nem engedhették meg azt, hogy követségük a fogadó ország fővárosának szívében bármilyen politikai vagy egyházi tevékenység központjává váljék. Ezalól csak egy kivétel volt, amikor a bíboros november elején a követségen sajtótájékoztatót tartott a külföldi újságíróknak, vagy kijuttatta hivatalos okiratát, amellyel felüggesztette a Budapestre hozott békepapokat. De a XII. Piusz pápának írt nyolc levelét már nem juttatták el a címzetthez.

A követségi tartózkodás első éveiben csak az amerikai elnökökhöz és külügyminiszterekhez írt leveleit továbbították diplomáciai postán, de egyre egyértelműbbé vált: a bíboros csak akkor fog távozni, ha ebben a Vatikán is partner. Ezért engedélyezték az ún. spirituális vezetőivel való kapcsolattartást, azzal a feltétellel, hogy ezt a diplomáciai postán, hivatali úton bonyolíthatják le. Ily módon egyfajta cenzúrát is alkalmaztak, mert naprakészen ismerték a bíboros gondolatait mind a délutáni félórás séták alatti beszélgetéseken elhangzottak, mind pedig a kimenő és bejövő levelek szövege alapján.

Mindszenty szabadságharcosnak bizonyult az amerikai követségen is,

minden alkalmat megragadott, hogy határait feszegesse, s idővel az amerikaiak szigora is enyhült, mivel enyhült a rájuk nehezedő nyomás. Ezen a ponton döntő esemény volt az első amerikai nagykövet, Martin J. Hillenbrand 1967. októberi érkezése, mert nagyobb tekintéllyel léphetett fel és Washington is nagyobb mozgásteret hagyott neki.

A Vatikán 1963 tavaszán jutott el odáig, hogy – mind Budapest, mind az amerikaiak engedélyével – személyes küldöttek révén tájékozódjon a bíboros állapotáról és felfogásáról, akit diplomáciai missziók keretében látogatott meg König bíboros, majd Agostino Casaroli. Az amerikai dokumentáció, to-

vábbá Casaroli néhány jelentésének közzététele révén rekonstruálhatók ezek a látogatások.

MIÉRT NEM HAGYTA EL MINDSZENTY A KÖVETSÉGET, AMIKOR ERRE ALKALOM NYÍLT?

Négyszer adódott lehetőség a távozásra, ám egyik esetben sem élt vele. 1958 októberében, XII. Piusz pápa halálát követően a kérdés az volt, hogy Mindszenty ki akar-e, illetve ki tud-e utazni Rómába, hogy részt vegyen a pápaválasztó konklávéban. Az amerikai diplomáciának ez érdekében állt volna, amit az is bizonyít, hogy a kérdést hivatalosan nem a budapesti misszió, hanem a római amerikai nagykövet ve-

tette fel. Mindszenty azzal a feltétellel távozott volna, ha Budapest biztosítékot ad arra vonatkozóan, hogy visszatérhet. Mivel erre nem került sor, végül is maradt.

1963 júniusában, XXIII. János pápa halálát követően újra felvetődött a kérdés, de Mindszenty – ugyanilyen okokból – újra csak maradt. 1965 szeptemberében a börtönben szerzett tbc kiújulása miatt orvosilag indokolt lett volna, hogy szanatóriumba kerüljön, erre a Bem rakpart is készült, Casaroli pedig egy napra csak emiatt Budapestre utazott. Mindszenty azonban meg tudta győzni a vatikáni diplomátát, hogy betegsége nem olyan súlyos, így az amerikai szakorvosok által javasolt minimum egy-, de inkább kétéves szanatóriumi tartózkodás helyett háromhetes karanténra került csak sor, amelynek során a bíboros csodával határos módon tünetmentessé vált.

1967 őszén ő maga teremtett olyan helyzetet, amelyben önkéntes távozása felmerült, tiltakozásul azért, hogy az amerikaiak nagykövetet akkreditáltak Budapestre, és ily módon elismerték a Kádár-rezsimet. Mindszenty leveleiben Ephialtésznak (görög áruló, aki Xerxész csapatainak megmutatta a hátsó ösvényt Thermopülainál) vagy Heródesnek nevezte (a magyarországi abortuszhelyzet felelőseként) Kádárt, s rendszerét semmiképp sem ismerte el. König bíboros ismételt látogatásaira és VI. Pál pápa levelére volt szükség, hogy lemondjon ezen szándékáról. Hozzáteesszük: azt követően, hogy megtudta, az egész világsajtó tárgyalta önkéntes távozásának lehetőségét és esélyeit.

1963-tól forrásaink egyre több utalást tartalmaznak maradásának indokaira. Mind az amerikaiak, mind az öt látogató Casaroli és König jelentéséből az a kép alakítható ki, hogy utolsó szabadságharcosként várta a forradalom újbóli kirobbanását, s akkor ő átmege a Parlamentbe, és kinevezi [sic!] az új, legitim kormányt. Főleg az amerikai elnökökhöz írt leveleiben fogalmazza meg ismételten, hogy ő az egyetlen szabad ember egész Magyarországon, sőt egész Kelet-Közép-Európában, s felszabadító háborúra kérte fel az amerikaiakat, egyfajta vietnami

Mindszenty József az Egyesült Államok budapesti követségének ablakánál, 1956. november

Mindszenty hívei az amerikai követség előtt,
1956. november

megoldást tartva szem előtt. 1965-ben nem tudhatta, hogy Vietnam mit fog jelenteni, és azt sem gondolta végig, hogy egy ilyen lépés az atomháború veszélyét idézné elő. Gondolatvilága akörül forgott, hogy neki – ősi alkotmány szerint, király és nádor, illetve kormányzó hiányában – mint prímásnak az ország első alkotmányos tényezőjeként nemzeti kötelezettségei vannak, hiszen ő az alkotmányosság utolsó őrzője és mentője. Szolidaritást vállal szenvedő népével, és az ellenállás szimbólumaként marad Budapest szívében.

MIÉRT HAGYTA EL A NAGYKÖVETSÉGET 1971. SZEPTEMBER 28-ÁN?

Ahhoz, hogy Mindszenty bíboros elhagyja az amerikai követséget, nevezetesen, hogy megtehesse a Szabadság teret a hegyeshalmi határátkelőtől elválasztó mintegy 180 km-nyi utat, nem volt elegendő az a szándék, amelyet 1967-ben fogalmazott meg, hogy König kocsján egyszerűen kimegy Bécsbe. Ehhez a magyar kormányzat engedélye kellett, s ennek eléréséhez az Egyesült Államok és a Vatikán részvételével folytatott tárgyalásokra volt szükség. Budapestnek feltételei voltak: azt akarta, hogy Mindszenty ne nyilatkozzék külföldön, s erre a Vatikán már 1963-tól hajlandó volt kezességet vállalni. Az, hogy a három kormányzat 1971-ben egyetértett, sajátos körülmények egybeesésének köszönhető.

Egyik félnek sem volt érdeke, hogy a bíboros – aki 80. életéhez közeledett – az amerikai nagykövetségen haljon meg, mert az beláthatatlan komplikációkat jelentett volna. Másrészt maga a bíboros indította be távozásának mechanizmusát azzal a szándékával, hogy biztosítani kívánta a követségen írt emlékiratainak publikálását. Míg barátja, Spellman bíboros élt, őbenne bízott. A New York-i érsek halálát követően egyik amerikai jótévőjéhez, az amerikai születésű monsignor Sabo Jánoshoz (nem azonos monsignor Szabó Jánossal, aki eredetileg esztergomi egyházmegyei papként került ki Floridába), az Indiana állambeli South Bend plébánosához fordult, emlékiratainak sajtó alá rendezését kérve tőle.

Igen ám, de az amerikaiak nem engedélyezték számára a magánszemélyekkel való levelezést, s főleg nem ilyen ké-

nyes témában, amely az amerikai diplomáciai misszió semlegességét, így létét veszélyeztette volna, ezért Washingtonból visszaküldték az eredeti levelet. König volt az, aki megszegve diplomáciai missziójának feltételeit, elkövette azt az indiszkréciót, hogy a Sabo Jánosnak írt levelet Mindszenty kérésére kivitte magával, s elküldte a címzettnek. S a bíboros volt az, aki önmagát feladta, mert türelmetlenül várta a választ. Az amerikaiak emiatt – és König bíboros hosszú interjújának indiszkréciói miatt – jegyzékben tiltakoztak a Vatikánnál. Így került sor arra, hogy VI. Pál 1971. április 16-án Péter János külügyminisztert fogadva előhozta a témát, amivel Péter Jánost és saját diplomatáit is meglepte.

Pápai kezdeményezésre indult meg tehát a folyamat, amelynek jegyében előbb König, majd Giovanni Cheli szentszéki diplomata és a magyar kuriális monsignor, Zágón József felkereshették Budapesten Mindszentyt, és négy pontban lefektethették a távozás feltételeit. Ezekről olvashatunk Mindszenty emlékirataiban is, bár az ott közölt szöveg erősen szerkesztett.

Elmondhatjuk tehát, hogy Mindszenty távozásának jegyében történt, hogy nem kívánta emlékiratait sem a magyar kommunista rezsimre, sem a Vatikáni Levéltárra hagyni, hogy ott porosodjék, hanem biztonságban akarta tudni és lehetőség szerint megjelentetni. Távozásának motorja Alfred Puhan, a második amerikai nagykövet volt, aki felismerte a bíboros szándékait. Szabadságharcosként fontos volt neki, hogy elmondhassa saját verzióját. Véleményünk szerint emlékirata egy-

fajta válasz a koncepciók perben elhangzott vádbeszédre. S mivel 1974 őszen jelent meg, tiltott műnek számított, amelynek fokozott varázsa volt. Így iskolát teremtett mindazok számára, akik nem voltak a pártállami reaktívítások feltétlen hívei.

II. A VATIKÁNBAN ÉS A PÁZMÁNEUMBAN 1971–1975

A római repülőtéren Villot bíboros államtitkár fogadta az Alitalia olasz légitársaság menetrend szerinti járatával érkező bíborost, ahonnan a Vatikánba vezetett az út. Új szálláshelye a Szent János-torony lett, amelynek bejáratánál VI. Pál pápa személyesen várta, s miután felmentek a liften, tanúk előtt adta át személyes ajándékait: egy pásztorgyűrűt és egy mellkeresztet. Szeptember 28-tól október 23-ig itt élt Mindszenty, a Vatikán falai mögött, ahol hívei látogathatták és ő is bárkit meglátogathatott. Mégis aranykalitkának érezte a budapesti követség félrab-ságát követően.

Amikor a szentszéki félhivatalos napilapból, a *L'Osservatore Romano*-ból értesült arról, hogy kiengedésének előfeltétele volt három vezető békepap kiközösítésének feloldása, felháborodott, október 19-én a bíboros államtitkár számára készült pro memoriájában összefoglalta indokait, majd hirtelen, megfelelő diplomáciai előkészítés nélkül Bécsbe távozott. Távozását az 1956-os magyar forradalom évfordulójára

esett, ami nem volt szándékos. A távozás napjának reggelén VI. Pál pápa meghívta közös szentmisére, amelynek végén a sekrestyében elmondta utóbb híressé vált szavait: „*Te vagy és maradsz Esztergom püspöke.*” A bíboros ezt később úgy idézte, hogy „*Te maradsz mindig Esztergom érseke és Magyarország primása.*” Ekkor adta át a pápa bíborosi mantellóját, köpenyét, amelyet Mindszenty újra és újra láthatott, amikor szekrényét kinyitotta. Mivel ez volt az utolsó emléke a papáról, ez rögzült benne, és ennek jegyében értelmezte át az érkezés napjának két ajándékát, mintha a pápa saját mellkeresztjét vette volna le és saját gyűrűjét adta volna át neki.

Bécsben haladéktalanul nekikezdett emlékiratai szerkesztésének és végső formába öntésének. Ehhez munkatársakra volt szükség, akikkel éppen az érkezés után egy hónappal, november 23-án tartotta első megbeszélését. Itt próbálták meggyőzni arról, hogy emlékiratait ne tíz kötetben akarja megjelentetni, ahogy elgondolta, hanem egy kötetben. Elképzelése szerint az első kilenc kötetben a magyarság történetét írta volna meg, különös tekintettel a tatárjárásra, a török hódoltság viszonyokra, továbbá az egyház szerepére az újjáépítés során, s az utolsó kötetben adta volna közre saját történetét. Végül Habsburg Ottó győzte meg arról, hogy szorítkozzék egy kötetre.

1971 karácsonyán a *Welt am Sonntag* német újságban jelent meg nagy interjúja, amelyben először tett különbséget „történelmi munkái” és „emlékiratai” között. Így érthető meg az 1971. június 25–27-én Mons. Zágon Józseffel együtt készített pro memoria is, amelyben még emlékiratainak nevezi az utóbb történelmi munkáknak elnevezett iratait.

Az utókor által *Emlékirataim* címmel ismert kötet az eredeti terv szerint a tizedik lett volna. Még nem volt kész, 1971 júliusában, Budapestről való távozására készülve akarta befejezni, de erre már nem került sor. Munkatársai fejezték be, az ő tudtával. Ily módon jelent meg 1974 őszén és mutatták be a frankfurti könyvvásáron.

A bécsi periódus elejére esik egy politikai affér, amelynek okozója lett a bíboros. A nyugati magyarság számára lelkipásztori körlevelet írt, amelyben olyan jellegű kitétel szerepelt, mintha Magyarország és Ausztria határát ideiglenesnek tekintené. Az osztrák par-

Mindszenty József és VI. Pál pápa a Sixtus-kápolnában (bal oldalon) VI. Pál pápa arany mellkeresztet és gyűrűt ajándékozik Mindszentynek, Vatikán, 1971. szeptember 28. (fent)

Mindszenty József prédikál a Pázmáneum kápolnájában, 1973 (lent)

lament is foglalkozott a kérdéssel, melyet ő végül is azzal a nyilatkozattal oldott meg, hogy az ideiglenes, életirtó halált a vasfüggönyre értette. Más forrásból tudható, hogy valóban úgy gondolta, Burgenland illetéktelenül került Ausztriához. Korábbi, követségi levelei alapján is elmondható, hogy saját hivatalát a történelmi Magyarország határaihoz kötötte, és úgy lépett fel, mint Nagy-Magyarország prímása, akinek illetékességébe tartozik kérni a pápát, hogy ne rendezze az egyházi helyzetet se Burgenlandban, se Szlovákiában, se Jugoszláviában, s ne kapjanak egyházmegyei rangot az ottani szelt egyházmegyerészek. Szélmalomharc volt ez, hiszen véleményét nem vehették figyelembe, de ő rendületlenül ragaszkodott elképzeléséhez, őrizte Szent István koronájának, az egykori országterületnek épységét.

A bécsi tartózkodás ideje alatt, miután ismételt kérésére sem kapott püspököt a nyugati magyarság Rómától, elkezdte a külföldi magyarok látogatását, és eljutott mindegyik földrészre. Halálának kiváltója éppen ez a nagy megerőltetés lett. Egy dél-amerikai utazásról visszatérve azonnal kórházba kellett vinni és meg kellett operálni. Az altatásból nem ébredt fel.

III.

A PRÍMÁSI CÍM ELVESZTÉSE

Még halála előtt nagy vitát váltott ki – és máig döbbenet okoz – VI. Pál 1973. decemberi, más álláspont szerint 1974. február 5-én közzétett döntése, mellyel az esztergomi érseki széket megüresedettnek nyilvánította, így módon 25 esztendei akadályoztatását követően letette őt hivatalából. Ennek előkészítése hosszabb folyamat volt. A döntés már 1973 októberében készen állt, amikor a Vatikán értesült a sajtóból, hogy Mindszenty – bár VI. Pál 1973 nyarán levélben kérte, hogy ezt ne tegye – aláírta a szerződést emlékiratainak kiadásáról.

Ugyancsak máig döbbenet okoz az a körülmény, hogy Mindszentyvel – utóbbi állítása szerint – nem közölték: a Vatikán a kiutazás feltételeként kezességet vállalt arra, hogy a bíboros külföldön nem fog a rendszer ellen beszélni. Egy ilyen „szájkosár” ellen minden jóérzésű ember tiltakozik, de a konkrét esetben Budapest diplomáciaja elérte az optimumot: a Vatikánt kö-

Mindszenty vatikáni lakóhelye,
a Szent János-torony

telezte arra, amit Mindszenty nem vállalt magára. Az 1973. november 1-jén kelt első, lemondásra felkérő pápai levelet további három követte, míg végül VI. Pál magára vette a döntés felelősségét. Mindszenty elfogadta a döntést, de sajtónyilatkozatban tisztázta, hogy nem mondott le. Véleménye szerint a pápa nem teheti le Magyarország primását, mert ahhoz meg kell kérdezni a nemzet alkotmányos tényezőit, és azok most nem kérdezhetők meg.

A bíboros álláspontjának több Achilles-sarka is van. Ez az érvelés ugyanis figyelmen kívül hagyja, hogy halálát követően milyen helyzet állhat elő. Továbbá alapelv, hogy aki adta, el is veheti, azaz aki kinevezte őt esztergomi érseknek, az – ezzel együtt – primásnak is kinevezte őt. Ráadásul ő a koronatanú arra, hogy 1945 nyarán nem volt lehetőség megkérdezni a nemzet alkotmányos tényezőit, mivel csupán egy debreceni ideiglenes kormány létezett, így módon kinevezése sem történt az ő saját, utóbb hangoztatott kritériumai szerint. De ezt ne rójuk fel neki.

A HERCEGPRÍMÁSI CÍM

Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország utolsó hercegprímása 1964 tavaszáig hercegprímásként írt alá, attól kezdve csak prímásként. Ennek okát a források nem említik. Mivel Agostino Casaroli vatikáni diplomata 1964. márciusi látogatásait követően figyelhető meg a változás, feltételezhetően tőle szerzett tudomást XII. Piusz pápa 1951. évi rendelkezéséről (hiszen a börtön-években nem valószínű, hogy értesülhetett róla), mely arra utasítja a katolikus egyház főpapjait, hogy a jövőben ne használják világi címeiket.

MINDSZENTY A (HERCEG)PRÍMÁSI CÍM KÖZJOGI ÁLLÁSÁRÓL

„Egyedülálló alkotmányos szerepe révén összeköti a tízmillió magyart a megcsonkított és leigázott Magyarországon, másodszer a 3 1/2 millió magyart 6 elcsatolt területen.” (1963)

„Magyarország primása Szent István meghagyása szerint alkotmányos tényező, ezzel a feladatkörrel más prímások nem rendelkeznek.” (1963)

„Magyarország hercegprímásának a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, és a jelenlegi alkotmányos és törvényen kívüli szakadéokban Magyarországon kell maradnia, s vendéglátóm engedélyével itt, a követségben.” (1964)

Halálának éve 1975, az az esztendő, amelyben augusztus 1-jén Helsinkiben a kommunista országok is aláírták az emberi jogok egyezményét, ami két szempontból is fontos. Egyrészt azért, mert 1815, a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus után 160 esztendővel az Apostoli Szentszék visszatért a nemzetközi diplomácia porondjára, és – Agostino Casaroli személyében – aláírta ezt a fontos nemzetközi egyezményt. Másrészt – emeli ki az olaszországi Casaroli-kutatás – ez volt az a dokumentum, amely révén lehetővé vált a lengyelországi Szolidaritás mozgalom sikere és az 1989-es békés rendszerváltás. 1975-ben tehát Mindszenty, az utolsó antikommunista halálával lezárult egy periódus, a korábbi enyhülés koronát nyert Helsinkiben, s ezzel új folyamatok indultak el, melyek végezetül oda vezettek, amiért Mindszenty is küzdött. ♦

A SZERZŐ BENCÉS SZERZETES (OSB),
A PÁPAI ÁLLAMTITKÁRSÁG MUNKATÁRSA,
A SZENTTÉAVATÁSI KONGREGÁCIÓ
KONZULTORA

„**D**evictus vincit – Legyőzve győz” – olvasható Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek sírján. A mondat híven foglalja össze egy olyan főpap sorsát, akinek a vérzivataros 20. században többször kellett kiállnia hitéért, egyházáért, híveiért, saját személyes sorsát rendelve alá az általa képviselt elveknek. 1915-ös pappá szentelésétől kezdve sokszor került összeütközésbe a mindenkori hatalommal. Legitimista nézetei miatt az őszirózsás forradalom idején letartóztatták, majd a Tanácsköztársaság alatt kitoloncolták Zala vármegye területéről. Mindszenty nemcsak a kommunizmust ítélte el, de a fasiszta-náci nézeteket is. A nyilas hatalomátvételt követően többször szembehelyezkedett a helyi közigazgatás vezetőivel, és ezért a tiltakozó Mindszentyt Sopronkőhidán, majd Sopronban tartották fogságban, s csak 1945. április 1-jén nyerte vissza szabadságát. A lassan kiépülő kommunista diktatúra ellen is többször felemelte szavát. Tiltakozott a németek kitelepítése, az egyházi iskolák államosítása, a hitélet ellehetetlenítése, az egyházak szétzilálása ellen. Az egyházakkal leszámolni akaró pártállam egyik fő ellenségének tartotta a hercegprímást, akiről a politikai rendőrség már 1945 őszétől gyűjtött adatokat.

A főpap személyi dosszióját – a Mindszenty Józseffel szemben folytatott bizalmas nyomozás során szerzett dokumentumok gyűjtésére – azonban csak 1947. június 10-én nyitották meg. A forrásokból kiderül, hogy a politikai rendőrség a dosszié nyitását követően igyekezett összeszedni minden, Mindszentyvel kapcsolatos dokumentumot. Ezek között hálózati jelentések, személyes és hivatalos levelek, beszédek, újságcikkek találhatók, valamint különböző feljegyzések arról, hogy kik látogatják a főpapot, vannak-e közöttük közéleti személyek, külföldi diplomaták, politikusok. Az Államvédelmi Hatóság 1948 novemberében vonta szoros ellenőrzése alá az esztergomi primási palotát, oda bemenni csak előzetes igazoltatás után lehetett.

A politikai rendőrség decembertől állandósuló jelenlétét a bent élők is érezték. Az érseki palota telefonját lehallgatták, őrszemeken keresztül folyamatosan figyelték a primás mozgását, valamint igyekeztek minél több, a bíboros környezetében vagy az épületben dolgozó embert rákényszeríteni arra, hogy jelentsék a bent látottakat, tapasztaltakat. A kommunista rend-

szerrel szembehelyezkedő, bátor kiállása miatt Mindszentyt 1948. december 26-án az esztergomi érseki palotában letartóztatták, majd a hosszas valatásokat követő kirakatperben kihirdetett ítéletében a népbíróság 1949. február 8-án életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélte. Fogságából az 1956-os forradalom idején szabadult ki, azonban ez a szabadság mindösszezen öt napig tartott.

AZ AMERIKAI KÖVETSÉGEN

Mindszenty 1956. november 4-én a bevonuló szovjet csapatok elől az Amerikai Egyesült Államok követségére menekült, amivel – bár kivonta magát a felelősségre vonás lehetősége alól – elnyerte az újból feleledő politikai rendőrség figyelmét. A követségen 15 évet töltött kényszerű belső száműzetésben. Többször felvetődött helyzetének rendezése, de a kérdésben érdekelt mindhárom fél, a Vatikán, az USA és a Magyar Népköztársaság is csak aktuális céljai elérésében felhasználható személyként tekintett Mindszentyre. A kommunista párt vezetői tehát elvárták a politikai rendőrség tisztjeitől, hogy minél több bizalmas információt szerezzenek Mindszentyről: az általa tervezett lépésekről, valamint az amerikaiaknak a bíborossal kapcsolatos elképzeléseiről, ezáltal biztosítva kedvezőbb pozíciókat számukra az 1957-től meginduló magyar-amerikai, majd az 1963-tól kezdődő magyar-vatikáni tárgyalásokon.

Az Amerikai Egyesült Államokkal szembeni hírszerzést, így a követségben dolgozó amerikai alkalmazottak (diplomáciai munkakörön túlmutató) tevékenysége elleni elhárító munkát a kémelhárítás végezte. Az USA követségének szemmel tartása nemcsak az amerikai-magyar kapcsolatok alaku-

lása, az amerikai hírszerző tevékenység felderítése és megakadályozása miatt volt fontos, hanem mert Mindszenty ottléte és esetleges ellenséges megnyilvánulásainak dokumentálása a magyar fél számára ütőkártyát jelenthetett a két ország kapcsolatát rendező tárgyalásokon. Mivel a bíboros egy másik ország felségterületén tartózkodott, szemmel tartása és tevékenységének feltérképezése fokozott elővigyázatosságot igényelt, az állambiztonság a meglévő titkos eszközei közül csak keveset tudott használni.

Az elsődleges információszerző eszköz a megfigyelés volt. A kémelhárítás fokozottan ellenőrizte a nyugati országok Budapesten működő diplomáciai képviselőit, közöttük egyik legfontosabbként az USA követségét. A politikai rendőrség tisztjei fényképekkel dokumentálták a követséget látogatókat. Mindszenty megfigyelése azonban jelentős nehézségekbe ütközött, hiszen a Szabadság tér és a Perczel Mór utca sarkán található épületből az amerikaiak nem engedték őt kilépni. A követség keleti oldala a Magyar Nemzeti Bankkal, a déli irányba eső része a Szabadság tér 11. számú ház falával érintkezett. Így a megfigyelés kétirányú volt. Az épület előtt posztoló, a követség védelmét biztosító őrök, valamint az utcán sétáló vagy gépkocsiból figyelő állambiztonsági tisztek feladata volt szemmel tartani azon személyek mozgását, akik kapcsolatban állhattak a bíborossal. A követség belső udvarát, ahol Mindszenty a napi egészségügyi sétáit végezte, a szomszédos, Szabadság tér 11. számú házból tartották megfigyelés alatt. A bíboros megfigyelésében részt vevő tisztek szorgalmasan jegyzeteltek, hogy mikor, kivel sétál a követség udvarán, sőt jelenteni tudták, hogy a bíboros milyen nyelven

VÖRÖSGÉZA

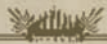
AZ ÁLLAMBIZTONSÁG CÉLKERESZTJÉBEN

MINDSZENTY

megfigyelésidossziéja

KIÁLLÁS HITÉRT, EGYHÁZÁÉRT, HÍVEIÉRT

rezidentúra: Állambiztonsági tisztekből és az általuk foglalkoztatott hálózat tagjaiból álló, konspirált módon működő szervezeti forma.

hálózat: A hálózat az állambiztonsági szervek titkos segítőtársainak összessége, akik közvetlen és személyes kapcsolatban állnak a célszemélyekkel vagy csoportokkal. Feladata az ellenségesnek nyilvánított személyekre, csoportokra vonatkozó titkos információgyűjtés, felderítés. Emellett az operatív kombinációk végrehajtását (kutatást, figyelést, dezinformációk terjesztését, bomlasztást, büntetőeljárás kezdeményezéséhez szükséges bizonyítékok szerzését) is elvégezte. Megbízhatóság alapján a hálózati személyt három kategóriába sorolták: ügynök, titkos megbízott, titkos munkatárs.

lehallgatás: Titkos módszer, mellyel a célszemély beszélgetéseit rögzítették. A 3/a rendszabály a telefon-, a 3/e rendszabály a szobalehallgatás volt. Egy szobalehallgatásnál attól függően, hogy azt milyen módon oldották meg, kaphatott még az előbbi kifejezés pontosító jelzőt. Ha vezetékek nélküli adóval, akkor 3/e labda, ha (általában táskába vagy rádióba) rejtett minifon segítségével, akkor 3/f tárca rendszabálynak nevezték a módszert.

„K” ellenőrzés: A postai küldemények operatív ellenőrzése. Ez azt jelentette, hogy vagy kutató-szűrő munka eredményeképpen, vagy általában hálózati jelentés alapján a kérdéses személy postaforgalmát ellenőrizték, adatokat gyűjtve a vélt vagy valós, de a korabeli jogszabályok alapján büntetendő tett igazolására, kapcsolati rendszerének feltérképezésére ellenségesnek minősíthető propagandaanyagok keresésével, azok terjesztésének megakadályozásával.

folytatja beszélgetéseit az öt kísérő diplomatákkal.

A külső figyelés mellett az állambiztonság igyekezett lehallgatókészülékeket elhelyezni az amerikai követség épületében. Erre a célra az állambiztonsági tisztek szoba-, illetve telefonlehallgatást használtak. Mivel e technikák többségének alkalmazásánál a célszemély lakásában az idegen tárgy elhelyezését úgy kellett megoldaniuk, hogy az lehetőség szerint mindvégig rejtve maradjon, ennek előkészítését alapos

felderítőmunka előzte meg (operatív figyelés, hálózati jelentések). Természetesen az amerikai elhárító tisztek szorgalmasan keresték a magyar állambiztonság technikai jelenlétét a követségen, ezért többször is biztonsági szakértő érkezett Budapestre a technikai elhárító feladatok elvégzésére.

Az állambiztonság a titkos nyomozások során az operatív módszerek közül a hálózati felderítés révén szerezte a követség tagjairól és az épületben tartózkodó Mindszentyről a legtöbb információt. Az 1956 és 1971 közötti időszakban az amerikai követségi tisztviselőkről és Mindszentyről több mint harminc ügynök jelentett a kémelhárításnak. Néhány jelentésben maguk az állambiztonsági tisztek sorolták fel az általuk foglalkoztatott hálózati személyek fedőneveit. Az ügynökök és informátorok között eredeti foglalkozását tekintve volt borbély, felszolgáló, festő, fordító, nyelvtanár, portás, sofőr, szakácsnő, villanyszerelő, akik az állambiztonsági tisztek számára nélkülözhetetlen és más módon meg nem szerezhető információk forrásai voltak. Ezek a jelentések tájékoztatták a magyar politikai vezetést arról, hogy a bíboros az amerikai követségi diplomatakon kívül találkozik a Szentszék megbízásából Magyarországra érkező egyházi személyekkel is. Ám az ügynököknek nem mindig sikerült információhoz jutniuk. A „Dezső” fedőnevű ügynök a Vatikán diplomatájának, Agostino Casarolinak 1963. május 8-án Mindszenty-nél tett látogatásáról szóló jelentésében csak a találkozó tényéről tudott hírt adni, az ott elhangzottakról semmit sem sikerült megtudnia: *„az elmúlt napokban bent járt a követségen a pápa közvetlen megbízottja, hogy újabb megbeszéléseket folytasson Mindszenty ügyében. A megbeszélésről semmilyen hír nem szivárgott ki.”* A bíboros végül is hosszas rábeszélésre az enyhülés korszakában, 1971. szeptember 28-án fogadta el, hogy elhagyja a követséget és az országot.

A PÁZMÁNEUMBAN

Előbb a Vatikánba, majd Bécsbe utazott, ahol a Pázmáneumban lelt otthonra. Az életéből hátralévő éveket a külföldön élő magyarok lelki gondozásával, illetve emlékiratainak rendezésével töltötte. A külföldre távozó Mindszenty József tevékenységének megfigyeléséről, ellenséges megnyilvánulásainak dokumentálásáról a magyar politikai vezetés nem mondhatott le,

hiszen azokat saját pozíciói erősítésére kívánta felhasználni a folytatódó magyar–vatikáni tárgyalásokon. A feladatot a kémelhárítástól a hírszerzés vette át.

Bár az állambiztonság kivonatolta a Mindszentyről megjelent sajtócikkeket és médianyilatkozatokat is, elsősorban mégis az osztrák és a vatikáni diplomatakkal, a nemzetközi politikai élet meghatározó személyeivel kapcsolatban ál-

lökkal folytatott beszélgetések révén, legális úton jutott információkhoz. Azonban a Mindszenty belső köreiből származó, naprakész információk gyűjtése csak titkos módszerek és eszközök használatával volt lehetséges. Megfigyelésére ezen módszerek és eszközök közül elsősorban a hálózatot, környezetének tanulmányozását, postai küldeményeinek ellenőrzését, lehallgatókészülékek beépítését, valamint speciális fényképezőgépeket használtak. E tevékenység egyik központja a magyar hírszerzés bécsi rezidentúrája volt.

A hírszerzés már 1967 végén elrendelte a Pázmáneumba érkező és az onnan induló postai küldemények ellenőrzését. Mindszenty megérkezésével ez az ellenőrzés csak fokozódott. Emellett az állambiztonság természetesen szemmel tartotta az épületet is, valamint külső megfigyeléssel ismerte meg a környéket. Az eredményt a hírszerzés tisztjei jelentették a budapesti központba: *„megfigyelésünk szerint a Pázmáneum előtt rendőr posztol”,* ezért a helyszín felderítése nagyobb figyelmet és körültekintést igényelt. Mindezt az is indokolta, hogy a Pázmáneum mellett, a Bolzmannngasse 16.

szám alatt volt az Amerikai Egyesült Államok követségének épülete, így a fokozott óvatosságra, a konspirációs szabályok betartására a lehetséges diplomáciai affér elkerülése érdekében mindenképpen szükség volt.

A Mindszentyre és környezetére vonatkozó további titkos információ-szerző eszközök alkalmazásához a hírszerzőknek meg kellett ismerniük az épület alaprajzát, valamint hogy a bíbo-

és eszközökön kívül – dokumentálhatóan majd harminc ügynök jelentését használták fel a politikai rendőrség tisztjei. Ezek között volt, akit Magyarországról utaztatott ki az állambiztonság, de számos esetben már az ország határain kívül élő magyar emigránst vagy külföldi állampolgárt szervezett be a hírszerzés hálózati személynek az alapján, hogy a kiválasztott milyen mértékben képes elnyerni Mindszenty

négy napra szolgálati gépkocsival utaztatta ki a bíboros mariazelli temetésére Rajos Pál rendőr alezredest, a hírszerzés kiemelt főoperatív tisztjét és Bakonyi Imre rendőr alezredest, az egyházi elhárítás egyik alosztályvezetőjét, hogy megfigyeljék és dokumentálják a temetést. A két főtiszt által jegyzett négyoldalas jelentés rendkívül részletesen számolt be az 1975. május 15-én történt eseményről a koporsó-

ros mely szobákat használja. Még 1968-ban vázolta fel a hírszerzés „Ismay Bower” fedőnevű ügynöke a Pázmáneum belsejét. Egy Minox típusú fényképezőgéppel lefotózta az intézmény belső elrendezését, és elkészítette alaprajzának vázlatát. Mindszenty megérkezését követően – az információ frissítése érdekében – a bécsi főrezidentúra tisztje megbízta „Bower”, hogy újra térképezze fel az épületet. Az 1971. november 26-ra datált ügynöki jelentéshez csatolt térképvázlat részletesen bemutatta az intézmény belsejét, leírást adva a bejutás lehetőségeiről is.

Mindszenty tevékenységének felderítésénél – a fenti titkos módszereken

bizalmát. A bíboros a közvetlen környezetében szolgálókat igyekezett gondosan kiválogatni, tartva attól, hogy a magyar kormány belügyi szerveinek keze itt is elérheti őt. Mint mondta: „Bécs és egész Ausztria tele van kommunista ügynökökkel.”

Mindszenty 1975. május 6-án halt meg, és kívánságára Mariazellben temették el. Temetéséről a politikai rendőrség hálózati személyekkel is készített jelentéseket, sőt fényképfelvételeket is, mégis mind a hírszerzés, mind a belső elhárítás szükségesnek tartotta, hogy egy-egy operatív tisztje jelen legyen a szertartáson. Az állambiztonság 1975. május 13–16. között,

Peter Peterson amerikai elhárítótiszt a magyar állambiztonság lehallgatóberendezéseinek nyomait keresi az USA követségi épületének tetején

nak a ravatalra helyezésétől egészen a templom Szent László-kápolnájában való letételéig.

Bár Mindszenty József halála megoldott egy sor politikai, egyházpolitikai kérdést Magyarország és a Vatikán kapcsolatában, a magyar politikai vezetés és az állambiztonság irányítói egyszersmind egy olyan ütőkártyát vesztettek el, amelyet megfogalmazásuk szerint „az elmúlt években gyakran tudtunk használni a vatikáni törekvések visszaszorításában”.

A bíboros hamvait – végrendelete értelmében – csak a szovjet csapatok kivonulása után, 1991-ben hozhatták haza és helyezték örök nyugalomra az esztergomi bazilika altemplomában. ♦

A SZERZŐ TÖRTÉNÉSZ-LEVÉLTÁROS,
ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK
TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA

„SZENTNEK KIÁLTJUK!”

MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROS SZENTTÉAVATÁSI ELJÁRÁSA

KOVÁCS GERGELY

II. János Pál temetésén láthatuk azokat a transzparenszeket, melyeken a „Santo subito!” – „(Legyen) szent azonnal!” felirat a legendás pápa mielőbbi szentté avatását sürgette.

Hasonló közösségi igényt fejezett ki Füzér Julián ferences szerzetes 1987-ben megjelent könyvének címe, melyet szerzőnk, Kovács Gergely okleveles posztulátor, a Mindszenty Alapítvány és a bíboros kanonizációs ügyének magyarországi képviselője a Mindszenty József bíboros szenttéavatási eljárását bemutató írásának címéül választott.

Az időskori arcképek közül kvalitása révén kiemelkedik ez a portré, mely 1974 júliusában a németországi Essenben készült

A SZENTTÉ AVATÁS EGYHÁZI HAGYOMÁNYA

A szentté avatás a katolikus és görögkeleti egyházak egyik legősibb intézménye. Már a kezdet kezdetén az apostoli egyház ún. spontán tiszteletben részesítette azokat a vértanúit, akiket keresztény hitük miatt kivégeztek. Az első nagy keresztényüldözés elmúltával hasonló tisztelettel övezte azokat, akik egész életüket Isten és a közösség szolgálatának áldozták, ők az első hitvallók. Ezekben a korai évszázadokban mai értelemben vett szentté avatásról nem beszélhetünk, mert a szenttisztelet a közösség vallási életének még kialakulóban lévő szerves része volt, külön intézményi keretek és az általános gyakorlat szabályozása nélkül.

Ahogy azonban szükségessé vált az egyre szélesebb keresztény közösségek nyilvános vallásgyakorlásának összehangolása, úgy terjedt ki a püspöki joghatóság a vértanúk és hitvallók helyi tiszteletének felügyeletére. A szentté avatás első, ún. népi vagy spontán szakaszát ezért nagyon hamar, már a 4–5. században felváltotta a püspöki szentavatások korszaka. Az új gyakorlat legfontosabb jellegzetessége, hogy a tisztelet engedélyezését az életszentség megvalósulásának és kegyelmi hatásainak valódi vizsgálata előzte meg. Jelenlegi ismereteink szerint Szent Ágoston (354–430) volt az első, aki tanúk meghallgatásával püspöki vizsgálatot tartott Szent István vértanú (+37 k.) földi maradványainak 415-ben történt megtalálásáról. Az egyik legkorábbi püspöki szentavatásnak pannóniai vonatkozása van: 461-ben Perpetuo tours-i püspök (460 k.–490) avatta szentté a szombathelyi születésű Mártont (316/317–397), akire 2016-ban Európa jubileumi esztendő keretében emlékezett.

A továbbiakban is a közösség lelki-lelkipásztori igényei alakították a szentté avatások egyházi gyakorlatát. A szentek tisztelete hamar túllépett egy-egy püspökség területén, ezért a 8–9. századtól egyre gyakoribb, hogy nem önállóan, hanem papjaival konzultálva zsinati szinten hozott döntést az illetékes főpásztor. A zsinati szentava-

tás is egyre szélesebb körben és magasabb szinten zajlott, mígnem kialakult az a gyakorlat, hogy a legrangosabb szentavatásokhoz Róma püspökének jóváhagyását kérték. A pápa által végzett kanonizáció az életszentségnek már nemcsak helyi, hanem világegyházi elismerését jelentette.

A püspöki-zsinati szentavatások korszakának végén, 1083-ban került sor az első magyar szentek oltárra emelésére (*elevatio*) Székesfehérvárott. A kereszténység első évezredének gyakorlatát bizonyos változtatásokkal máig őrzi a görögkeleti egyház. Nyugaton a pápai kanonizáció gyakorlatát viszont tovább gazdagították az egyre elmélyültebb teológiai ismeretek és a világegyház központjában felgyülemelő gyakorlati tapasztalatok. A pápai szentté avatások korszakának kezdeti évszázadaiból kiemelkedik a ferences szentek kanonizálása, köztük Árpád-házi Szent Erzsébeté (1207–1231).

A pápai kanonizáció kizárólagossá válásának hosszú folyamatát az illetékes főhivatal (korábban Szent Szeretők Kongregációja, napjainkban Szenttéavatási Ügyek Kongregációja) 1588-ban történt megalapítása és VIII. Orbán pápa (1568–1644) rendeletei zárták le. A boldoggá és szentté avatások rendjét ma két pápa jogalkotása határozza meg: Szent II. János Pál pápa (1920–2005) 1983-as és XVI. Benedek emeritus pápa (1927–) 2007-es rendelkezései. A kanonizációs eljárások két szinten zajlanak. Egyházmegyei eljárás vizsgálja az életszentség vagy a vértanúság körülményeit és megvalósulását, és Rómában értékelik az összegyűjtött dokumentumjellegű és tanújellegű bizonyító anyagot. A szakszerű történelmi és teológiai vizsgálatok alapján a pápa hozza meg az életszentség vagy a vértanúság megvalósulására, valamint a boldoggá és szentté avatásra vonatkozó döntését, mely a kanonizáció kizárólagos feltétele.

MINDSZENTY BÍBOROS ÉLETSZENTSÉGE

Mindszenty József (1892–1975) bíboros hosszú, tevékeny életét és személyét háromféle megközelítésben szemlélhet-

Az új veszprémi püspök édesanyjának ajándékozott fényképe, 1944

másokkal szemben tanúsított túlzott szigorúságot, ami inkább tekintélyt parancsolt körülötte. Egyéniségének ezt a jellemzőjét családi környezete és neveltetése alakította ki benne. 1944-ben azonban egy fontos intelmet kapott Angelo Rotta (1872–1965) közvetítésével magától XII. Piusz pápától (1876–1958), hogy legyen atyaiabb, legyen megértőbb („legyen paternus”). Ezt az intelmet ötvenkét éves korában(!) nagyon komolyan vette a hitéletében már korábban is életszentségre törekvő apátplébános, és az új életcél megvalósítására haláláig törekedett.

Az új életprogram szervesen illeszkedett ahhoz a lelkipásztori eszményhez, amelyet édesanyja és az anyai hivatás példájára alakított ki önmaga számára: a „lelki atyaság” programjához. Ennek érzelmi oldalát kellett elmélyítenie magában, hiszen alapvetően nagyon szemérmes, zárkózott, belső érzéseit ritkán kimutató ember volt. A rászorulóknak védelme, érdekképviselete, az üldözöttek melletti bátor kiállás és a keresztény emberi értékekért való küzdelem mellett a közvetlen kapcsolatait és szeretetgyakorlását kellett megújítania. A második világháború idején kialakult benne a vértanúság vállalása iránti nyitottság, a nyilas és a kommunista fogság időszakában pedig a szinte állandó tevékenykedést felváltotta a megszakitatlan imaélet. Mindez elmélyítette Isten-kapcsolatát és átalakította a környezetéhez való hozzáállását. A szigorú „Apát úrból” így lett „Mindszenty atyává”.

Veszprémi fogolytársai körében először jelentkezett életszentségének tapasztalata, ők közelről láthatták imaéletét, átélhették gondoskodását. 1945 és 1948 között páratlan főpásztori tekintélye és áldozatvállalása adott újabb impulzust a tiszteletének, széles rétegek szemében a hit védelmezője lett. A börtönök és a követségi elzártság éve alatt engesztelőként tekintett rá az elnémított magyar egyház jelentős része. De ennél is fontosabb, hogy 1971 és 1975 között széles körben elterjedt Mindszenty bíboros életszentségének híre a külföldi magyarság körében. Halála után sem változott a híveknek ez a meggyőződése, sőt inkább további elemekkel gazdagodott. Ideiglenes nyughelye Maria-

jük: 1. a történelmi kutatás alanyaként, 2. nemzeti hősként, 3. életszentség hírében álló főpásztorként. Ez utóbbi megközelítés azért is lehet fontos egy történelmi magazin olvasói számára, mert ezt a hármas örökséget a tudományos tárgyalás sem zárhatja ki vizsgálódásai köréből. A bíboros tisztelete széles körben él, ezért lényeges szempont ez a közösségi emlékezet, a kortársak és a rá következő nemzedékek Mindszenty-képének folyamatos alakulása.

Mindszenty bíboros életszentsége nem volt mindig egyértelmű és magától értetődő, még ma sem az mindenki

számára. A szentek élettörténeteiből tudjuk, hogy szentnek nem születik az ember; hanem életútja és személyiségfejlődése során válik azzá. Természetes az is, hogy az életszentség kezdetben csak egy szűkebb, később egyre szélesebb közösség számára válik érzékelhetővé. Ezt a folyamatot Mindszenty bíboros életében és tisztelete alakulásában is meg tapasztalhatjuk.

Zalaegerszegi apátplébánosként még nemigen tartották őt szentnek, pedig jóra törekvő, példás papi életet élt, de személyisége nem nélkülözte a túlzásokat, elsősorban a magával és

zellben zarándokhellyé vált, virágok, koszorúk lepték el a sírt, és azok a nemzetiszín szalagok, melyek valódi „hungarikumok”, a Mindszenty-tisztelet legsajátosabb emlékei.

Magyarországon a rendszerváltozást követően a két, egymástól elszakított közösség Mindszenty-képe találkozhatott egymással, és érzékelhetővé vált a Mindszenty-örökség erősebb és gyengébb oldala. Általános jelenség a szentek tiszteletének történetében, hogy előkerülnek lelki-szellemi örökségük korhoz kötött (múlékony) és időtálló, jövőbe mutató elemei. Mindszenty bíboros tisztelete huszonöt éve egy ilyen tisztulási folyamaton megy át. Érdekes megfigyelni, hogy a világi emlékezethez képest az egyházi emlékezet mennyire élen jár ebben a folyamatban. Életszentsége azért is nagyon fontos örökség, mert segítheti a nemzeti közösség gondolkodásának tisztulási folyamatait.

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy Mindszenty bíboros emlékének – legalább a mértékadó többség gondolkodásában – meg kellett szabadulnia mindattól, ami bármiféle megosztottság irányába hat, hiszen szenteket nem igazságtételi szándékkal avat az egyház, hanem a hívő közösség lelki épülésére. Túl kell lépni esetleges egyéni vagy közösségi sérelmeken, a kizárólagos igazságok keresésén, a jogi, történelmi vagy politikai megközelítések korlátain, mert ez szolgálja leginkább a közös értékek felfedezését. Azt kell keresnünk, ami összeköt, nem pedig azt, ami elválaszt bennünket egymástól.

MINDSZENTY BÍBOROS SZENTTÉAVATÁSI ELJÁRÁSA

1979-ben a mariazelli napok keretében világi hívek sürgetésére aláírásgyűjtés indult a boldoggá avatás érdekében. 1985-től Füzér Julián atya (1915–2005) írásos visszaemlékezések gyűjtésébe kezdett, a százkilencvenkét tanúságtétellel *Szentnek kiáltjuk! Emigráns magyarok Mindszenty bíborosról halála 10. évfordulóján* (Youngstown, 1987) címmel nyomtatásban is megjelent. 1986-ban a Mindszenty Alapítvány kérte az eljárás elindítását a halál helye szerint illetékes főpásztortól. 1988-ban kine-

Főpapi portré, készült Rómában a bíborosi kreáció alkalmából, 1946

MINDSZENTY BÍBOROS SZENTTÉAVATÁSI ELJÁRÁSÁNAK FOLYAMATA

- ❁ **1986**
az eljárás bécsi kezdeményezése
- ❁ **1993. FEBRUÁR 26.**
a Bécsi Érsekség átadja illetékességét az Esztergom(-Budapest)i Főegyházmegyének
- ❁ **1993. ÁPRILIS 16.**
a főpásztori illetékesség átadásának szentszéki jóváhagyása
- ❁ **1993. JÚNIUS 15.**
a Szentszék nyilatkozatban rögzíti, hogy hivatalai semmi olyan adatot nem találtak, amely kizárná a szenttéavatási eljárás megindításának lehetőségét
- ❁ **1993. DECEMBER 16.**
a Magyar Katolikus Püspöki Kar időszerűnek nyilvánítja és egyöntetű támogatásáról biztosítja a szenttéavatási eljárást
- ❁ **1996. JÚLIUS 31.**
a vizsgálat egyházmegyei szakaszának lezárulása
- ❁ **1999. NOVEMBER 8.**
a Szenttéavatási Kongregáció elismeri az egyházmegyei vizsgálat szabályszerű lebonyolítását
- ❁ **2005**
az eljárás előmozdítására a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia pertársaságra lép a kezdeményező Mindszenty Alapítvánnyal
- ❁ **2006**
a Püspöki Konferencia a Szentszék illetékesei előtt lelkipásztori szempontból időszerűnek nyilvánítja és sürgeti a bíboros mielőbbi boldoggá avatását
- ❁ **2012**
a Püspöki Konferencia Állandó Bizottsága hivatalosan megerősíti a bíboros boldoggá és szentté avatására irányuló kérését
- ❁ **2016**
az egyházmegyei és római vizsgálatok tartalmi összesítése, az ún. positio kinyomtatása

vezték az eljárás posztulátorát, Szőke János szalézi szerzetest (1927–2012).

Bécsben gyűltek ugyan a dokumentumok és az imameghallgatások, de az eljárás érdemben még nem kezdődött el, miközben Magyarországon lezajlott a rendszerváltozás, így remélni lehetett, hogy az éppen csak megkezdett munka itthon folytatódhat. 1993-ban a Szenttéavatási Kongregáció jóváhagyásával a bécsi érsek átadta az ügyre vonatkozó főpásztori illetékességét Esztergom primás-érsekének. A Magyar Katolikus Püspöki Kar december 16-i döntésével támogatta az eljárás magyarországi lefolytatását.

A hercegprímás szenttéavatási eljárásának kezdeményezője (ún. *actor*) a

Mindszenty Alapítvány volt, a vizsgálatlal összefüggő költségeket a hívek adományai segítségével ennek a szervezetnek kell viselnie. 2005 decemberében az ügy előmozdítására a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia ún. pertársaságra lépett az alapítvánnyal, és így az eljárás társkézdeményezője (ún. *coactor*) lett.

Az egyházmegyei vizsgálat legfontosabb szakasza 1994-ben a szenttéavatási bíróság megalakulásával vette kezdetét. A Mindszenty-ügy jelentőségét mutatja, hogy az eljárásban Paskai László bíboros (1927–2015) személyesen töltötte be a bírói tisztséget. A rangos bíróság ügyésze (*promotor iustitiae*) volt Erdő Péter (1952–), aki 2002

Egy, a világsajtót bejárt fénykép: a hitvalló magyar főpásztor Boldog VI. Pál pápa jobbján, amint bevonulnak a Sixtus-kápolnába, 1971. szeptember 30.

óta esztergom–budapesti érsek, 2003-tól bíboros.

A történelemszabványbizottság kinevezett tagjai Mészáros István (1927–), Szántó Konrád (1920–1999) és Török József (1946–) egyháztörténészek voltak, de a bíróság további hét (történeti, jogi, levéltári és diplomáciai) szakértői munkát is igénybe vett az életút részleteinek vizsgálatára. Az ún. dokumentumjellegű bizonyítékok mellett az egyházmegyei eljárás iratanyagának szakmai értékét hetvenkét tanúvallomás teszi teljessé. Paskai László bíboros 1996-ban zárta le az eljárás vizsgálati szakaszát, a teljes iratanyagot Habsburg-Lotharingiai Mihály (1942–), a Mindszenty Alapítvány elnöke és Szőke János posztulátor vitte Rómába.

A Kongregáció 1999-ben hivatalosan elismerte az egyházmegyei vizsgálat szabályszerűségét és az iratanyag formai szempontok szerinti teljességét (ez az ún. *decretum validitatis*). Az egyházmegyei és római vizsgálatok tartalmi összesítése, az ún. *positio* szerkesztése és kinyomtatása 2007-ben kezdődött el és 2016-ban fejeződött be.

Magyarországon az életszentség hírében álló és ezért boldoggá avatásra jelölt személyek közül Mindszenty bíborost övezi a legszélesebb tisztelet és az ő szenttéavatási eljárását kíséri a legnagyobb várakozás. A katolikus egyház életében ez egy különleges tapasztalat, melynek a „*sensus fidei*”, az egyház közösségében élő hívek természetfeletti hitérzéke ad jelentőséget. Ez nem valamiféle népszavazás, hanem a hit dolgaiban az igaz és a hamis megkülönböztetésének képessége. Mindszenty bíboros életszentsége a nem katolikus emberek számára is fontos üzenetet közvetít: azt, hogy minden, egészen természetes emberi hiányossága mellett ő egy igaz és jó ember volt, aki érdemes az utókor tiszteletére. Jelenleg ennek a vizsgálati anyagnak a vatikáni értékelése van folyamatban. ◆

A 20. század keresztjeire feszített Mindszenty József. Alberto Ceppi alkotása, 1982

HIVATALOS SZENTTÉAVATÁSI IMÁK

A HAGYOMÁNYOS HOSSZABB VÁLTOZAT

JÖVÁHAGYTA DR. PASKAI LÁSZLÓ BÍBOROS, PRÍMÁS,
ESZTERGOM–BUDAPESTI ÉRSEK; 1995

Mennyei Atyánk!

Szívesen fogadod híveid áldozatait, amelyeket Krisztus áldozatával egyesítve ajánlanak fel, hogy kiegészítsék, „ami Krisztus szenvedéséből hiányzik, az Egyház javára” (Kol 1,24). Fogadd kegyesen József bíboros szolgád megaláztatásait, áldozatait, amelyeket földi életében a magyar egyházért és a magyar népért ajánlott fel. Szünetese legyen napjainkban is előtted kedves áldozat Egyházunkért, hazánkért. Hozzá csatlakozva akarunk mi is imáinkkal, áldozatainkkal engesztelni nemzetünk lelki megújulásáért.

Ha szent akaratoddal megegyezik, add meg, kérünk, hívő magyar népednek, hogy József bíboros szolgádat egykor Egyházunk szentjei között tisztelhesük. Krisztus, a mi Urunk által. Ámen.

AZ ÚJABB ÉS RÖVIDEBB VÁLTOZAT

JÖVÁHAGYTA DR. ERDŐ PÉTER BÍBOROS, PRÍMÁS,
ESZTERGOM–BUDAPESTI ÉRSEK; 2014

Istenünk, te Mindszenty József bíborost arra választottad ki, hogy az üldöztetés idején mindhalálig hűséges főpásztor legyen: az igazság és a szeretet tanúságtevője. Hívő néped öröme, add meg, kérünk, hogy őt mielőbb Egyházunk szentjei között tisztelhesük. Krisztus, a mi Urunk által. Ámen.

VARGA KÁLMÁN

A MÁRIABESNYŐI KAPUCINUS KÖZÖSSÉG FELSZÁMOLÁSA 1948–1951

A Mária-kultusz 17–18. században kialakult közel félszáz kegyhelye közül az egyik legjelentősebb, ma is pulzáló helyszín a 2008-ban Basilica Minor rangot kapott máriabesnyői Nagyboldogasszony-templom.

Históriája egy lorettói kápolna építésével kezdődött 1759-ben, majd a rákövetkező évtizedben gróf Grassalkovich Antal (1694–1771) kétszintes templommal és kapucinus kolostorral bővítette ki. Az itt 1763-ban megtelepedő, a ferences családhoz tartozó kapucinusok átvészelték II. József egyházellenes lépéseit és történelmünk számos viharát, de nem éltek túl a második világhéget követő kommunista egyházpolitika agresszív, szerzetesrendek megszüntetésére irányuló intézkedéseit.

1948-tól a besnyői rendházban élők sorsa közösségi és egyéni tragédiák, ugyanakkor bátor kiállások sorozata volt – írásunkban erről szövegezzük, áttekintve a hazai szerzetesrendek megszüntetését és a Máriabesnyőn kialakított internálási helyszín rövid történetét is.

Európában 1945 májusában, a Távolságon pedig szeptemberben ért véget az emberiséget soha nem látott mértékben sújtó második világháború. A vesztesek közé tartozó Magyarországon ekkor még úgy tűnt, polgári demokrácia épülhet ki, s csak kevesek előtt lehetett világos, hogy a nemzet sorsa már lényegében eldőlt: a trianoni határok közé visszaszorult ország a szovjet érdekszférába fog tartozni. A Moszkva érdekeit képviselő kommunisták ereje és befolyása egyre nőtt, majd a manipulált 1947-es választásokat követően rövid időn belül nyílt diktatúra alakult ki.

A SZERZETESRENDEK FELOSZLATÁSA

1948-ban kiszélesedett a „klerikális reakció” elleni harc is, melynek célja az egyházak létalapjának megszüntetése és a vallási élet felszámolása volt. A földek és gazdasági objektumok államosítása után a legnagyobb érvágást az oktatás állami körbe vonása hozta, melynek keretében az egyházak 4885 iskolát veszítettek el. 1949-ben kötelező helyett fakultatív lett a hitoktatás is. A kommunista hatalom ekkor már a legdurvább eszközöktől sem riadt vissza, s elszántságát a főpapokkal szembeni erőszakos fellépése mutatta.

1948 tavaszán lemondatták és kényszernyugdíjba helyezték Ravasz László (1882–1975) református püspököt, ősszel pedig őrizetbe vették és el-

A besnyői kolostor.
Keleti Gusztáv rajza
(1870-es évek)

ítélték az evangélikus Ordass Lajos (1901–1978) püspököt. Karácsonykor tartóztatták le Mindszenty József (1892–1975) esztergomi hercegprímást, akit 1949. február elején koncepció-s perben ítélték el és börtönöztek be. A szerzetesrendekre 1950-ben – paradox módon a XII. Pius által meghirdetett szent évben – került sor, jóllehet gazdasági hátterük ekkorra már megrendült, az iskolákat a tanító rendektől elvették, sőt retorziók és letartóztatások is előfordultak. Az alaphangot a moszkovita Révai József (1898–1959) miniszternek a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetősége (KV) előtt elmondott beszéde, majd az MDP KV 1950. június 1-jei határozata adta meg, amelynek 6. pontja szerint a szerzetesrendek feleslegessé váltak, és ők képezik „a klerikális reakció agitátor apparátusát”.

A politikai startpisztoly eldőrdülése után az események felgyorsultak, s egyes rendek tagjainak internálása már júniusban megkezdődött, még mielőtt a kommunista akarat törvényi formát öltött volna. A püspöki kar a szorító helyzetben tárgyalásokat kezdeményezett a kormánnyal. A két hónapon át tartó egyeztetés 1950. augusztus 30-án ért véget. A tárgyalássorozat azonban nem volt képes megváltoztatni a politikai tendenciát, s lezárását követően az Elnöki Tanács a szerzetesrendek működési engedélyének megvonásáról adott ki törvényerejű rendeletet. (Azért alkalmazták a „működési engedély megvonásának” formuláját, mert a szerzetesrendeket csak a pápa mint egyházi hatóság szüntetheti meg.)

A 34/1950. számú törvényerejű rendelet, amely szeptember 7-én jelent meg, csupán 4 renddel tett kivételt. A férfiszerzetek közül megmaradhettek és gimnáziumokat tarthattak fenn a bencések (Pannonhalma, Győr), a piaristák (Budapest, Kecskemét) és a Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett ferences rendtartomány (Esztergom, Szentendre), az apácarendek közül pedig a Szegény Iskolanővérek (Budapest, Debrecen) közössége. A szalvátor rend 21 intézményét például 242 nővérnek kellett elhagynia.

Az egyházi névtárak (sematizmusok) szerint 1948-ban 23 férfirendben és 157 kolostorban 2429 szerzetes élt, s a 44 női rend 454 zárdájában élő nővérek száma 9036 volt. Említett felszólalásában Révai József 23 férfi- és 40 női szerzetesrendről beszélt 2582, illetve 8956 taggal (a férfiaknál 1521 fel-

A Máriabesnyőre „összegyűjtött” (internált) apácák csoportképe, 1950 nyara

szentelt papról és 1061 novíciusról, illetve segítő testvérről). Ismerve az akkori viszonyokat és a politikai apparátusok „profizmusát”, aligha lehet kétséges, hogy Révai adatai pontosak, bár a korszakkal foglalkozó feldolgozásokban néha ezektől kismértékben eltérő számokkal is találkozunk.

A lényeg azonban az, hogy azoknál a rendeknél, amelyek tovább működhettek, az államilag engedélyezett létszám rendenként 74 tag volt, vagyis a feloszlattal a szerzetesek 96-97%-a vesztette el otthonát és közösségét. Kisebbségük, mintegy 300 fő a világi papság körébe tudott átmenni, a többségnek viszont új hivatást, új feladatot kellett keresnie az életben. Egyházi értelemben természetesen szerzetesek maradtak és néhány kivétellel identitásukat is megtartották, de az élet a szélrózsza minden irányába szétszórta őket. A szerzetespapok, akik a klérusnak több mint egyharmadát alkották, ezt követően a lekipásztorkodás rejtett „tartalékává” váltak és részben ellensúlyozták a világi papság létszámának visszaesését.

Az idősebbek sorsán valamelyest könnyített, hogy az állam kötelezettséget vállalt a rendek idős és beteg tagjainak – mivel azok nem rendelkeztek nyugdíjjogosultsággal – szociális otthonokban történő elhelyezésére. Ilyen otthon jött létre 1951-ben a pannonhalmi főapátság egyik épületében Szent Adalbert Otthon néven. A szerzetesek internálása – mint említettük – még a feloszlató rendelet előtt, közvetlenül Révai beszédének megjelenése (*Szabad Nép*, 1950. június 6.) után megkezdődött. Június 6. és szeptember 7. között hozzávetőleg 3000

női és férfi szerzetest hurcoltak el ún. „kényszertartózkodási helyekre”, azaz erre kijelölt kolostorokba. Ilyen gyűjtőhelyek voltak például Balassagyarmaton, Fóton, Jászberényben, Máriapócsban, Ludányhalászáiban, Vácott, Zircen és Máriabesnyőn. A szeptember 7-i rendelet értelmében az „akciót” december 5-ig kellett lebonyolítani, vagyis e három hónap alatt 635 rendházat kellett kiüríteni és a kirendelt „állami leltározóbizottságoknak” átadni.

A MÁRIABESNYŐI INTERNÁLÁSI GYŪJTŐHELY

A kapucinusok besnyői kolostorát és mellette a szalvátor nővérek novíciaházát mint megfelelő adottságú épületeket jelölték ki internálási gyűjtőhelynek. Az első „vendégek” a gödöllői premonstreiek voltak, akiket az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) június 10-én szállított ide, köztük az akkor még teológushallgató Fábián Árpáddal (1926–1986), aki a feloszlítás után, 1951–55 között Gödöllőn káplánkodott, majd 1975-ben szombathelyi püspök lett. Később Keszthelyről és Szombathelyről is hoztak premonstreieket, a gödöllőiekkel együtt összesen 50 papot és 5 növendéket. Minden valószínűség szerint ezekben a napokban került ide az a 48 szerzetes is, akiket a déli határvidékről hoztak Gödöllőre.

A nyár folyamán még több hullámban érkeztek a legkülönbözőbb férfi-

és női rendek tagjai, a legnagyobb csoport, 274 fő a június 18-ról 19-re virradó éjjel s egy kisebb, 10 fős csoport július 11-én éjszaka. Az augusztus 14-én ide szállítottak számát ugyan nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy több teherautó jött, és az apácák között a budai Isteni Szeretet Leányai is ott voltak. A Máriabesnyőre összegyűjtött rendtagok között számos szerzetest találunk, így például domonkosokat Budapestről és Sopronból, élen a közismert P. Bóle Kornél (1887–1961) hitszónokkal és íróval, szerzői álnevéen Frater Peregrinussal, aki élete alkonyát a pannonhalmi otthonban töltötte. Ide került egy másik internált domonkos rendi szerzetes is, a novíciusok submagistere, P. [Szigeti Imre] József (1907–2001), kinek elvűségét a Kádár-korszak 1957–75 közötti éveiben többször is börtönbüntetéssel „jutalmazták”. Tartását mégsem sikerült megtörni, a rendszerváltás után visszatért a rendbe.

A női rendek tagjai közül érkeztek orsolyita apácák Egerből, iskolanővérek Kalocsáról és Szegedről, angolkisasszonyok Budapestről és az említett Isteni Szeretet Leányai a budai Svábhegyről. Az egyik transzport éppen Nagyboldogasszony vigíliáján futott be, s az ávósok félelemkeltő magatartása ellenére a virrasztó búcsúsok pénzt és enniatottat adtak a nővéreknek. Az összesen 500-550 főre tehető internáltak többségét az apácaközösségekből hozták, mintegy 400 nővért zsúfolva össze a zárdák helyiségeiben, folyosóin és a melléképületekben, még a ravatalozóban is. Fekvőhelyül leszórt szalma szolgált, és ahogy az egyik nővér lejegyezte: „Élelem se igen volt. Reggelre rántott leves és száraz kenyér, mert novimesternőnk a nehéz időkre készülve a padláson szárított kenyeret.”

A gyűjtőtábor lezárták, őrizték – rokonokat se lehetett fogadni –, és rendszeres létszámmellenőrzést tartottak. Néhány hét után a szigor kissé enyhült és a látogatási tilalom feloldásával az ellátás is javult valamelyest, mert amikor híre ment a környéken, hogy több száz apáca és szerzetes van Besnyőn, a hívek mindenféle élelmiszerral segítettek ki a megszorultakat. A nehézségek és a vészjósló jövő ellenére nincs adatunk arra, hogy ijedtség vagy pánik lett volna úrrá bárkin is, mindössze egy ciszter szökéséről tudunk.

Az ilyen vonatkozásban értékelhető csekélyke források és visszaemlékezések inkább az összetartozás érzéséről, egymás lelki erősítéséről vallanak, mely-

be még a jókedv és olykor a humor is belefért: „Azért volt ám itt élet, nem szomorkodtunk és siránkoztunk állandóan. Az apácák között volt néhány zenész, nyitottak kántorképző iskolát. Voltak matematikusok, egymásnak adtak fel számtanpéldákat megoldásra. Rendeztünk kabarét az apácákkal együtt. Egyik jelenetre emlékszem vissza, az volt a címe: Guta kerülgeti. Egyik apáca ült szomorúan a széken, a másik fogott egy rudat, rá volt írva »GUTA«, és kerülgette az ülő apácát.” Nagy derűtséget váltott ki később az is, amikor a kapucinus Lőrinc testvért megszabadították a szakállától, s az amúgy kopasz barátot azzal heccelték, hogy „olyan, mint egy leszopott szilvágombóc”.

ber elejére mindenkinek el kellett hagynia Máriabesnyőt, természetesen az itteni kapucinusoknak is.

A KAPUCINUS KÖZÖSSÉG FELSZÁMOLÁSA

A szétszórás idején a kapucinus rendhez 41 páter, 22 laikus testvér és 8 papnövendék tartozott, akik a budai központ mellett a móri, tatai és máriabesnyői zárdákban, valamint a békéscsabai, nagymágoctsi és szentesi lelkipásztori házakban éltek. A kolostorok államosítására az őszi hónapokban került sor, kivéve a békéscsabait, ahonnan a két szerzetest már nyáron a jász-

Az Elnöki Tanács 1950. szeptember 7-i rendeletének kibocsátása után már elmaradt a Kisasszony-napi búcsú, és mindenkinek le kellett vetnie a rendi öltözetet. A felöltött civil ruha azonban nem változtatta meg a lelkeket, így nem ismerünk adatot arról, hogy a fogva tartók ígéretése (lakás és munkahely) következtében egyetlen férfi szerzetes vagy apáca kilépett volna a közösségből. A létalapítól, kolostoraitól megfosztott rendtagok elhagyhatták kényszerlakóhelyüket, s ezzel megkezdődött a szétszóródás: ki egyházmegyei szolgálatba állt, ki családjához, rokonaihoz vagy szülőföldjére tért vissza, ki pedig csak úgy nekivágott a világnak, boldogulást keresve. Decem-

berényi gyűjtőhelyre vitték. Legjelentősebb könyvtárukat, a tataiak 8000 kötetes gyűjteményét Esztergomba szállították, ahol aztán az Országos Könyvtári Központ munkatársai kiválogatták belőle a legértékesebb darabokat. A működési engedély megvonnása után a páterek közül először 11-en, később még 5-en léphettek át egyházmegyei lelkipásztori szolgálatba. A többiek zöme megpróbált elhelyezkedni és jellemzően fizikai munkával kereste a kenyerét. A testvérek és novíciusok többsége ugyancsak szétszóródott, de csak néhányuk kérte felmentését, hogy családot alapíthasson.

1950-ben tehát a magyarországi kapucinus rendtartomány megszűnt, s a

szerzetespapok közül 16 léphetett át a világi papság körébe. Némelyek külföldre mentek, mint P. [Radnai János] Tibor (1910–1997), aki Bécsbe, illetve P. [Salamon Zoltán] Ladislaus (1921–2006), aki Rómába került. Volt, akit élemedett kora miatt rögtön befogadtak a pannonhalmi otthonba, mint például a több kolostorban szabóskodó és kertészkedő F. [Kainz József] Luciust (1882–1968), s ezzel legalább a fizikai szenvedést elkerülhette.

Az egyházüldözés alatt, illetve a következő években viszont számos pátert hurcoltak meg vagy börtönöztek be, így például a Besnyőről 1943-ban elkerült P. [Bögözy] Vilmost (1899–1971), akit 1948–52 között többször is

költözött és a Ganz Mávag gyárban dolgozott fizikai munkásként.

1944–45-ben volt a besnyői közösség tagja P. [Csaba János] Jenő (1905–1966), őt a békéscsabai ház főnökeként vádolták meg tiltott határátlépés kísérletével. 1950. július elején tartóztatták le, majd másfél évi raboskodás után engedték el. A szombathelyi egyházmegyében kapott lelkészi beosztást, ott is szolgált haláláig és Vasváron temették el. P. [Balla László] Marián (1907–1957) 1949–50-ben tapasztalta meg a fegyházi életet. Amikor kiengedték, eltiltották a papi hivatástól, és a kalocsai érsekség területén csupán kántori munkát kaphatott. Ő a mezőkövesdi temetőben nyugszik.

bet-plébánián lehetett kimutatni, ahol mint egyházmegyés papok mindvégig, az 1989-es visszatérésig kapucinus atyák voltak a plébánosok.

A BESNYŐI SZERZETESOK SORSA

A besnyői közösség összetételéről az utolsó tartományfőnöki dispozió 1949. július 11-én rendelkezett. A zaklatott viszonyokat mutatja, hogy ez már nem biztosított éves stabilitást, mivel a következő hónapokban és 1950 elején több alkalmi áthelyezés is történt. Az 1950 júniusában megkezdődő internálások aztán végképp felborították a rend és a

a hírhedt Andrassy út 60.-ban vallattak és kínoztak. A móri házfőnököt, P. [Radnai Antal] Anastasiust (1889–1969) szintén 1948-ban börtönözték be Vácott, majd Kistarcsán tartották fogva 1951–52-ben. Kiszabadulása után 1963-ig lelkészkedett, s utolsó éveit Pannonhalmán töltötte. A Besnyőről 1949-ben Tatára, a szétszóratáskor pedig a győri plébániára kerülő P. [Pataki Gábor] Alfonz (1911–1981) – aki 1931-ben éppen Máriabesnyőn lépett be a rendbe – 1951–52-ben raboskodott, akárcsak P. [Solymár József] Nándor (1914–2002). Nándor atyát Nagymágocson fogták le és a szegedi Csillagbörtönbe vitték. Miután kiengedték, papi hivatását sem folytathatta, ezért a fővárosba

P. [Sötér Tibor] Ervint (1922–), aki 1940-ben volt novícius Besnyőn, „álmellenes szervezkedés és kémkedés” vádjával állították elő 1952 tavaszán, és hét év börtönre ítélték. fogva tartása az 1956-os forradalom napjaiban ért véget, ekkor Bécsbe emigrált és az ottani kapucinus közösségbe lépett be. A letragikusabb sors talán a tatai P. [Gallina Aloysius] Ubaldnak (1911–1955) jutott osztályrészül: a börtönbeli szenvedések következtében megbénult és kiszabadulása után rövid életének utolsó három évét némaságban töltötte. A következő évtizedekben valamiféle kapucinus folytonosságot csupán a budai székhelyen, az Alsóvízvárosi Árpád-házi Szent Erzsé-

Örkény István *Glória* című novellájából készült, Máriabesnyőn forgatott film jelenetei. (Rendezte Zsurzs Éva, 1980) A film egy apáca sorsát mutatja be, akinek a Rákosi-korszakban feloszlatták a rendjét.

kolostor életét, az ősz pedig a teljes bomlás jegyében telt.

1950. december 5. után a plébániára szűkült kegyhelyen még egy eszterdeig, 1951 karácsonyáig maradhettek kapucinus papok, így plébánosként P. [Boros Vilmos] Ildefonz (1912–1954) és kegyhelyigazgatóként a korábbi házfőnök és újoncmester P. [Pallai Ignác] Titus (1910–1978). Alig néhány hó-

napra segédlelkésznek került vissza 1951-ben P. [Bögözy] Vilmos, aki valójában nem is gyakorolhatta papi hivatását, hanem a templom mindeneseként szolgált, gondnokként söprögetett, takarított. P. [Huszár Dezső] Victricius (1913–2003) szintén segédlelkészkedett, vagyis a közösség magja lényegében 1951 végéig kitartott.

A váltáskor, amikor világi pap került a plébánia élére, közülük hárman léphettek át egyházmegyei szolgálatba. P. [Boros Vilmos] Ildefonzot Pestújhelyre helyezték káplánnak, de szolgálatát egy súlyos betegség miatt csak nagyon rövid ideig láthatta el: 1952-ben agyembóliát kapott és teljesen megbénult. A pannonhalmi Szent Adalbert Otthonban ápolták és átmenetileg javult is az állapota, majd a kór kiújulásakor, 1954-ben elhunyt. P. [Pallai Ignác] Titus, aki 1929-ben szintén Máriabesnyőn lett kapucinus, először Fülöpszállásra, 1955-ben pedig Tápióságra került. 1971-ben vonult nyugdíjba, és élete alkonyát a budai kapucinus plébánia kiségitő lelkeseként töltötte.

P. [Huszár Dezső] Victriciust Hódmezővásárhelyre helyezték a belvárosi plébániára, később Kiskunmajsára. 1955-ben a Váci Egyházmegyébe hívták és Vác-Alsóvárosban 1986-ig töl-

tötte be a karnagy és kántor szerepét. Ezután Budapesten szolgált és illegálisan megkezdte a rend újraszervezését, a rendszerváltást követően pedig újra Besnyőn találjuk. 1945-től volt a besnyői közösség tagja a somorjai születésű P. [Matula Mihály] Seraphinus (1912–1982). Ő 1950 októberében Csánadapácára került plébánosnak, majd 1963-ban Almáskamarásra helyezték, ahol élete végéig vezette a plébániát.

F. [Víg Ignác] Zénó (1910–1963) testvér, Besnyő 1947–49 közötti gondnokát Mórrott érte a szétszórás. Ő sem maradhatott a rendben, ezért építőipari segédmunkásként helyezkedett el, majd szilikózisban hunyt el 1963-ban. Nem volt kegyes a sors Bögözy páterhez, aki papi hivatását sem folytathatta. A hajlíthatatlan atyát még 1951-ben internálták Bényére, ahol egy gazdánál az állatokat kellett gondoznia, majd a jegyzőnél cselédeskedett. A besnyői kolostort szolgáló Gabrielli család többször is meglátogatta, matracot, élelmet vittek neki, és feljegyezték, hogy a méltatlan körülmények ellenére sem vesztette el ritka jó humorát és életszeretetét: „Derűs öröme és jókedve ránk ragadt” – mondták évtizedekkel később. Sok szenvedés után, 1958-ban került Pannonhalmára, ahol helyettesítő papként és idegenvezetőként lett az ottani közösség hasznos tagja. Lelki békéjét, jó kedélyét életének utolsó pillanatáig megőrizte: érezve és napra előre látva halálának idejét, megírta búcsúleveleit, és a gyászterjesztéseket maga küldte ki.

A szétszórás után a laikus testvérek közül csupán az 1949-ben Budáról áthelyezett F. [Bánhidi] Lőrincnek (1882–1965) jutott hely a plébánián. Maradása magas korának és bátor kijelentésének köszönhető, mely szerint ő Máriabesnyőn akar meghalni, s amúgy sincs hová mennie. A szeretetre méltó, mindenki által csak Tatuskának szólított testvér még 15 esztendőn át volt élő mementója a feloszlott besnyői közösségnek. F. [Németh Gyula] Berárd (1906–1991), aki Máriabesnyőn tett örök fogadalmat 1928-ban, majd itt volt gazdálkodással és kertészkedéssel megbízott testvér, Pusztavámra került és szénbányászként pergette az éveket 1966-ig. Szerzetesi identitását nem adta fel, s nyugdíjasként Móra tért vissza, ahol sekrestyés lett a plébánián. Pannonhalmán hunyt el 1991-ben. F. [Kovács Gyula] Félix (1922–1991) Máriabesnyőn lett kapucinus 1945-ben, és szakácsként dolgozott. A feloszlás Nagymágocson érte, egy ideig ott is tudott maradni sekrestyésként, majd felkerült a fővárosba, szintén sekrestyésnek. 1968-ban el kellett jönnie, ekkor Egerben gyári vagyoni munkát vállalt. Lelkében ő sem változott, és 1989 októberében visszajött Besnyőre, ahol az újjáalakuló közösséghez csatlakozva ismét szakács lett. A szentesi lelkipásztori központban tartózkodott 1950 őszén a több évet Máriabesnyőn töltő F. [Szarvas István] Vince (1904–1978). Megengedték, hogy ott maradjon kántor, majd közvetlenül

—
Az utolsó fontos esemény Besnyőn:
P. Victricius elsőáldozó gyerekekkel,
1950. május 14.
—

a halála előtt, 1978-ban kapott helyet a pannonthalmi otthonban. F. [Páldi Antal] Agatangelus (1908–1982) sorsáról – aki 1929-ben Máriabesnyőn tett örök fogadalmat, s akit az 1949-es utolsó diszposíció Besnyőről Móra irányított – azt tudjuk, hogy Móra maradt civilként sekrestyés, és 1975 utáni éveit Pannonthalmán töltötte. 1951 karácsonya szó szerint úgy köszöntött a kegyhelyre, hogy a kapucinus közösségből csupán hírmondó maradt az említett Lőrinc testvér személyében. Pontosan ugyanez volt a helyzet a szalvátor apácák esetében is, akik közül szintén csak egyetlenegy apáca, Rozita [Nagy Rozália] (1888–1974) nővér maradt Besnyőn, de nem a kisajátított zárdában, hanem mint az új plébános, a Váci egyházmegyétől küldött Szaniszló Ferenc (1885–1965) házvezetőnője. A kolostor kiürült, és ezzel a Grassalkovich Antal által 1763-ban alapított kapucinus rendház közel 200 esztendő után megszűnt.

Fontos megemlíteni, hogy a szerzetesek mentették, amit menthettek, így a budai, később is kapucinus atyák gondozta plébánián helyezték biztonságba a kegyhely legfontosabb eszméletörténeti dokumentumait: a kolostor alapító statútumát, Mária Terézia engedélyét, a levéltári indexet és még néhány értékesebb tárgyat, mint például a misézőkelyhet és a cibóriumot. Ezen kívül csupán kevéske személyes holmijukat vihették magukkal, így a plébánián maradt minden más egyházi felszerelés, a könyv- és levéltár maradványai, valamint a műtárgyak (festmények, szobrok stb.) a fogadalmi tárgyakkal együtt.

A kolostori szárnyakat először a két minisztériumi köztisztviselőből és egy rendőrből álló, ún. leltározóbizottság mérte fel, majd az 1945-ben alapított és 1949-ben a premontreiek gödöllői rendházába telepített Agrártudományi Egyetem vette át 1950. december 5-én, hogy szolgálati lakásokat, kollégiumi férőhelyeket alakítson ki benne. Szintén egyetemi hasznosításba került a szalvátor nővérek zárdája, ahol az első időszakban „gyorstalpaló” pártiskola működött, majd 1955-ben az újonnan alapított és az első tanévben egy osztállyal induló Török Ignác Gimnázium költözött a falai közé. A kegyhelyen csupán a váci egyházmegyébe integrált plébániahivatal működhetett tovább a templommal, a sekrestyével és néhány kapcsolódó kisebb helyiséggel, a szolgálatot pedig egy pap és egy káplán látta el.

EPILÓGUS

Negyedszázad elteltével, a hazai rendtartomány 1985-ben történt titkos újraszervezését követően még 19 atya volt életben: kilenc egyházmegyei szolgálatban állt, négy külföldön, kettő nyugdíjban és egy Pannonthalmán volt, három pedig egyéb foglalkozásban dolgozott. Közülük többen éltek 1989-ben a lehetőséggel, hogy ha idősen is, de visszatérjenek Máriabesnyőre és néhány, elhivatottságot érző fiatalal új közösséget építsenek. A felszabadult légkörben ez sikerült is, ám a '90-es évek végére – ahogy több más rend esetében is – a lendület alábbhagyott, majd a testvérek ismét elhagyták a kolostort, és a budai, illetve a móri rendházba húzódtak vissza. A paphiánnyal küszködő hazai rendtartomány önállósága is megszűnt és a velencei filiája

A szetszórás után hadkötelessé nyilvánított P. Felicián [Neubauer József] katonakönyve, 1951 (fent)
Ferenc testvér munkakönyve, 1952 (lent)

lett. 2001 óta a kegyhely a váci egyházmegye plébániája, s bár nincsenek már itt a kapucinus testvérek, az egyházközség gondozza és ápolja mindazt, amiért egykor a kegyúr megalapította, végrendeletében is rögzítve akaratát: „nagy Számmal és Sokasággal gyakorló ájtatos Hívek számára és szükségire, hogy az által Úr Istennek dicsősége és a' Boldoghságos Szűz Anyánk tisztelete annyival inkább nevedgyék és terjedgyen”. ♦

A SZERZŐ TÖRTÉNÉS-Z MUZEOLÓGUS

TABAJDI GÁBOR

Kádár János, az MSZMP
Központi Bizottságának
első titkára a Parlamentben
fogadja Agostino Casaroli
bíborost, vatikáni államtitkárt,
1980. szeptember 29.

KÁDÁR JÁNOS ÉS AZ EGYHÁZAK

■ Kádár hatalomra jutásának és hatalmon maradásának egyik kulcsa az volt, hogy politikáját sikeresen alakította a változó körülményekhez. Az egyházpolitikában a XII. Piusz elleni rágalomhadjárattól eljutott a VI. Pál pápával való találkozásig, az egyházi vezetők bebörtönzésétől a népfrontos együttműködéshez, a „klerikális reakció” elleni harctól a Szent István-napi ünnepek engedélyezéséig.

■ Ebben a folyamatban meghatározó lépések történtek a forradalom leverését követő időszakban. Az 1956 után megkezdődő megtorlás utolsó nagyszabású ügye a keresztény ifjúsági kisközösségek elleni 1961-es le-tartóztatási hullám volt. Ugyanakkor Magyarország nemzetközi elszigeteltségének oldódásához nagymér-

tékben hozzájárultak a vatikáni diplomáciával megkezdődő tárgyalások, majd a Szentszékkal 1964-ben megkötött részleges megállapodás. Miközben Kádár a direkt vallásellenes propagandát elvetette, az erőszakos kollektivizálás, a hagyományos falusi élet átalakítása antiklerikális éllel is rendelkezett.

■ A történeti elemzések általában keveset beszélnek Kádár egyházpolitikájáról, pedig a pártvezető kül- és belpolitikai szempontból is fontosnak tartotta az ezen a területen elért sikereit. A „szocialista nemzeti egység” kialakítását célzó politikai gyakorlat, az ideologikusan „szövetségi politikának” nevezett stratégia központi eleme volt az egyházak beillesztése a kádári világképbe. Mindennek háttérében egy sajátos politikai karakter állt.

Kádár János 1945-től több mint négy évtizeden át birtokolt különböző hatalmi pozíciókat Magyarországon. Kezdetben a kommunista párt jelentős, bár nem első számú vezetői közé tartozott. A létrejövő pártállami nomenklatúrában megfigyelhető gyors emelkedése után részese volt a diktatúra kiépítésének, majd néhány éves börtönbüntetés és az 1956-os forradalom után az ország vezetője lett az MSZMP KB első titkáráként. A pártállami hatalom 1956 után kialakuló új működési rendjének egyik legjellegzetesebb területe az egyházpolitika lett. Kádár János ezen a szintéren évtizedes tapasztalatokkal rendelkezett, és rutinosan alkalmazta az erőszak, a fenyegetés, a manipuláció, valamint az egyezkedés és a megnyerés sajátos technikáit. A kádárizmust mint hatalomgyakorlási módot egyszerre jellemezte az ideologikus világlátás és a praktikus számítás.

KÁDÁR JÁNOS „KERESZTÉNYSÉGE”

Kádár János személyes világról meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Magántitkainak védelme a fizikai és politikai túlélés feltétele volt az illegális kommunista pártban éppúgy, mint a sztálini minták alapján működő állampártban, illetve egyszerű pártmunkásként ugyanúgy, mint a hatalom csúcán eltöltött évtizedekben. Nyilvánosságnak szánt gondolatait életé végéig gondosan megszurta.

Az egyházakkal és a vallással való kapcsolatáról csak néhány információ ragadható meg közvetlen források alapján. A hivatalos iratai szerint 1912-ben Fiumében Csermanek János néven napvilágot látott gyermeket – apja válása után – reformátusként anyakönyvezték. Anyja azonban saját vallása szerint katolikusnak kereszteltette meg. A később nevelőszülőkhöz került gyermek – visszaemlékezései szerint – nem pusztán a paraszti életformával kapcsolatban szerzett mély élményeket, hanem a felekezetek közti ellentétekről is sokat tapasztalt. Gyermekéveinek meghatározó helyszínén, a Somogy megyei Pusztaszemesen ugyanis a katolikus és református közösségek összetett viszonyaival szembesült.

A hatalma csúcán álló pártvezető 1967-ben egyik oldottabb önéletrajzi visszaemlékezésében említést tett anyja szigorú vallásosságáról és az

ezzel szembeni gyermeki lázadásáról: az esti ima elmondása helyett inkább dacosan vállalta a büntetést, a sarokban térdeplést. Egy másik története szerint 1919-ben, a Tanácsköztársaság napjaiban egy polgári katolikus családnál töltött néhány napot. Ám sem ez, sem egykori hittantanárának tevékenysége nem tett rá komolyabb hatást, s a mozgalomhoz való csatlakozása után tudatos ateistának vallotta magát. Kommunista funkcionáriusként azonban – politikai megfontolásból – több alkalommal vett részt egyházi rendezvényeken.

Egyes megjegyzései arra utalnak, hogy mélyen éltek benne gyermekkori emlékei, s ezeket politikai céljai alapján hasznosítani is igyekezett. Felszólalásaiban néha „renegát” katolikusként vagy exkatolikusként azonosította magát. Megnyilatkozásaiban olykor teljesen váratlanul bukkantak elő a kereszténységhez köthető szimbólumok, a vallási cselekményekhez kapcsolódó motívumok.

A Kádár János „keresztény imáshoz” kapcsolódó elemeknek 1945-től, de különösen 1953 után fontos szerep jutott. A fiatal funkcionárius a döntően zsidó származású emigráns kommunista vezetőkkel szemben a közvélemény szemében „keresztény” politikusnak számított. Ez moszkvai kivá-

Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (MSZMP KB) első titkára, miniszterelnök az 1956-os forradalom után először 1957 májusában összeült Országgyűlés szünetében Beresztóczy Miklóssal, az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának főtítkárával és Máté János békepap, országgyűlési képviselővel beszélget, 1957. május 11.

lasztásánál is meghatározó lehetett 1956-ban. Ugyanakkor személyes karrierjének építéséhez számos legenda terjesztése is hozzájárult. A pártvezetőről terjesztett történetek szerint együtt raboskodott Mindszenty Józseffel (azaz együtt voltak a Rákosi-korszak áldozatai). Egy másik hamis történet szerint egykori harcostársának, a később általa személyesen vallatott Rajk Lászlónak komája (gyermekének keresztapja) volt.

A rendszer pozitív nyugati megítélését erősítette annak az állításnak a terjesztése, amely a sikeres és egyedi magyar egyházpolitikai modell megteremtését is személyéhez kötötte. Az ilyen és ehhez hasonló mítoszok akár a mai napig hatnak. Ugyanakkor tény, hogy a pártvezető több egyházi vezetővel állt személyes kapcsolatban. A velük folytatott, részben fennmaradt le-

Schwarz-Eggenhoffer Artúr, az esztergomi főegyházmegye élére – Mindszenty József bíboros-érek „akadályoztatása” miatt – kinevezett apostoli kormányzó aláírja az eskütételi okmányokat Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke és Olt Károly, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese előtt, 1959. december 17.

velezése érzékelteti, miként igyekezett hol megnyerő, hol távolságtartó, hol megalkuvást nem tűrő arcát mutatva eredményeket elérni a személyes érintkezésekben is.

POLITIKAI MINTÁK

Kádár János hatalomban töltött évei nagyrészt elfedték, illetve elfeledtették a diktatúra kiépítésében és működtetésében 1956 előtt betöltött szerepét. (A kádárizmus ebben az értelemben a történelmi amnézia gyakorlatának is tekinthető.) Így kevésbé köztudott, hogy a későbbi pártvezető már fiatal

funkcionáriusként is kiemelten foglalkozott az egyházakkal szembeni eljárásokkal. Az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) vezetőjének, Péter Gábornak a feletteseként szorgalmazta konstruált ügyek lefolytatását a papok vagy éppen keresztény diákvezetők ellen.

Belügyminiszterként személyesen jelent meg Pócspertriben, hogy kivizsgálója, jelentéstevője legyen annak az ügynek, amely az egyházi iskolák államosításához végső ürügyként szolgált. Így szerepe volt abban, hogy a szolgálati balesetben elhunyt rendőr halálára hisztérikus kampányt építettek, gyilkossággal vádolva a „klerikális reakció” helyi képviselőit. Miniszterként Kádár helyeselte az ÁVH különleges verőcsoportjának munkáját, amelynek feladatát abban jelölte ki, hogy szükség esetén „ellássa a kulákok baját”, megtörje a hatalmi intézkedésekkel szembeni falusi ellenállást.

Kádár intézte a szovjetek által meggyilkolt Apor Vilmos püspök exhumálásának „zavartalan” lebonyolítását, továbbá ő volt a Mindszenty József elleni kampány egyik irányítója. Belügyi-

niszterként ő felügyelte a bíboros elleni vádak összeállítását. Az MDP KV Titkársága 1950 júniusában a klerikális reakció elleni harcot vezető háromtagú operatív bizottságba is beválasztotta. Mindezek alapján Kádár János olyan bőséges tapasztalatokra tett szert, amelyeket hatalomra kerülve az egyházpolitika új alapelveinek lefektetésekor jól érzékelhetően hasznosított.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az ekkor még fiatalnak számító káder olyan autodidakta politikus volt, aki elsajátította és felhasználta az előző korszakok történelmi tapasztalatait, sőt mély személyes benyomásokkal is rendelkezett a rendvédelmi szervek működéséről. Akár a rendőrség, illetve az állambiztonság szervezéséről, akár az egyházpolitikáról volt szó, a Horthy-korszak mindenkor hivatkozási alapul szolgált a kommunista funkcionáriusok belső vitáiban. Vezető funkcionáriusként a Pártfőiskolán és máshol elhangzott előadásaiban már ekkor eligazításokat tartott a pártapparátus számára a „klerikális reakció” elleni küzdelem összetett feladatairól.

Az 1956-os forradalom utáni helyzetértékelését talán leginkább a pártvezetés körében elhangzott alábbi eszmefuttatása világítja meg: „Célszerű most nekünk az egyház ellen általános offenzívát indítani? Azt hiszem, nem célszerű. Nekünk még vannak fasiszta áramlataink, nacionalista áramlataink, meg örökségeink, meg opportunisták, meg osztályellenesség, és ezt a kérdést ezen belül kell nekünk kezelni. [...] Nekünk tehát minden területre kiterjedő, rohamoszerű dolgot nem kell most indítani.”

Miközben Kádár János vezetésével a szovjet típusú politikai rendszer intézményei újjáépültek Magyarországon, a hatalom gyakorlásának módja fokozatosan megváltozott. Ez a folyamat, a kádárizmus kialakulása az egyházi vezetőkkel és a vallásos állampolgárokkal kapcsolatban kialakított elképzelésekben is érzékelhető. Rainer M. János részletes elemzése szerint konszolidációs tapasztalatok hiányában Kádár politikájával nagyjából 1948-ba próbált meg visszatérni, valahová a pártegyesülés és a Rajk-per közti időszakba.

EGYHÁZPOLITIKAI DIREKTÍVÁK

Az MSZMP egyházpolitikájának alapelvei végül 1958-ra kristályosodtak ki. Az új direktívák a rendszer ideológus célját, a kommunizmus felépítésének tervét a távoli jövőbe tolták. Ebből következően az egyházak és a vallásosság felszámolását többgenerációs folyamatként, illetve feladatként írták le. Így a rendszer mindennapi működtetésének útjában álló „reakciós” egyházi személyek kiiktatásán túl az „idealisztikus világnézettel” szembeni küzdelem döntően ifjúságnevelési, illetve ifjúságpolitikai kérdés lett.

Az egyházakkal és a vallásossággal kapcsolatos politikai stratégiáját Kádár János többször ismertette a pártapparátus előtt. Az MSZMP megkülönböztette a „klerikális reakció”, az egyházak és a vallásosság kezelését. A Rákosi-korszakból átvett „klerikális reakció” fogalmán az egyház vagy az egyházi személyek világi hatalmi törekvéseit értette. A gyakorlatban elmosódó tar-

Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal új elnöke leteszi a hivatali esküt Nagy Dániel, az Elnöki Tanács elnökhelyettese, Kiss Károly, az Elnöki Tanács titkára, Biszku Béla miniszterelnök-helyettes és Rappai Gyula, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője előtt, 1961. október 20.

talmú politikai vád képezte az egyes intézmények, személyek vagy csoportok elleni fellépés alapját. Kádár rendre hangoztatta, hogy az ilyen típusú egyházi befolyás ellen minden eszközzel harcolni kell: hol golyószórót, hol bombát, hol csak a politikai rendőrséget emlegette.

Ugyanakkor az egyházakkal kapcsolatos intézkedéseknél a kül-, illetve belpolitikai realitásokkal számot vetve arra figyelmeztetett, hogy az együttműködésnek és a harcnak egyszerre kell megjelennie az MSZMP lépéseiben. Ebben a dimenzióban tehát egészen rugalmasá tette politikáját. A társadalmi nyugalom megőrzése érdekében Kádár hosszú távon számolt az

→ Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke Hamvas Endre kalocsai érsekkel beszélget, miután az újonnan kinevezett római katolikus főpapok letették az esküt a Magyar Népköztársaságra és az alkotmányra a Parlament Munkácsy-termében, 1964. szeptember 17.

→ pártvezetés előtt azt fejtette, hogy „két fő alapja a vallásnak a nem tudományos világnézet és a létbizonytalanság”. A társadalmi erőkkkel számot vető politikus az apparátusi jelentések alapján úgy számolt, hogy országban található négyszázezer kisiparos fele, kétszázezer fő jövőjének bizonytalansága miatt templomjáró. Ugyanakkor az ateista propaganda kidolgozásakor Kádár részletes eligazítással szolgált a pártapparátus számára.

Megnyilatkozásai szerint a vallásosság meghaladását a természettudományos elvek hirdetésétől, az ilyen jellegű képzésektől várta. Elvtársait úgy bízta, hogy ha ezt „megfelelő anyagokban elkezdjük már a hatéves gyerekeknél, végigvisszük mindaddig, amíg iskolába jár; később az iskolán kívüli művelődésben is részt vesznek – meg kell hozza az eredményt. Aki a dialektikus materializmust megérti és elfogadja, annak már nem lesz egyszerű dolog vallásosnak lenni.”

Az egyházellenes motívumok megjelentek a rendszer emlékezetpolitikájában is. Kádár ezen a területen szintén a korábbi (részben általa konstruált) ellenségképre épített. A rendszert fenyegető veszélyeket a történelmi visszaemlékezésekben Mindszenty József bíboros testesítette meg leghatásosabban. A kádári szövegek az ellene megfogalmazott vádak ismételték ki finomultabb formában. Összességében azonban utaltak arra is, hogy a vallásosság elleni fellépés csak az általános politika, illetve a propaganda részeként lehet sikeres. A régi világhoz sorolt egyházak tevékenysége ellen az antiklerikális filmek, színdarabok helyett végső soron az életszínvonalpolitika eredményei jelentették a fő érvanyagot.

1958-ban, a vallásellenes propagandakampányok beindításakor a pártvezetés tagjai hosszasan vitatkoztak arról, hogy a párttagok, illetve a funkcionáriusok miként vehetnek részt egyházi szertartásokon. A realitásokkal számolva végül konszenzus alakult ki abban, hogy esetenként megengedhető az egyházi esküvőn, temetésen

egyházi intézményrendszer fennmaradásával.

Közben változó intenzitású kampányok indultak a vallásosság, a „vallásos világnézet” ellen. Ebben az ideologikus összecsapásban Kádár összességében az indirekt módszereket részesítette előnyben. Megnyilatkozásai alapján elsősorban a tudományos felvilágosításban, a modernizációban, a szekularizáció általános hatásaiban bízott. Figyelmeztette az MSZMP funkcionáriusait, hogy az erőteljes propagandával párosuló hatósági fellépés inkább kontraproduktív lehet: „messiánizmus, meg mártírium, meg nem tudom én mi kapcsolódik hozzá.” A vallásellenes kampányok megindulásakor Kádár János a hitbéli meggyőződés mélységeivel és tartósságával is számot vett: „Lehet, hogy a klerikalizmus ellen harcolni kell még 5 évig, és a vallásos világnézet ellen még két generáción át. Mindenki tudja, nem úgy van, hogy fogom a löcsöt és leverem a vallásos világnézetet.”

A pártvezetés direktíváinak megfelelően az ötvenes évek végétől változó intenzitású vallásellenes, illetve a tudományos (materialista) világnézetet terjesztő kampányok indultak. Ezek hatásai a könyvkiadásban, a tudományos vagy a kulturális életben is kimutathatók. A mindennapokban azonban leginkább azok a kevésbé megragad-

ható korlátok bizonyultak hatásosnak, amelyek a tanulmányi vagy munkahelyi előmenetelt akadályozták. Bár a korábbi diszkriminatív rendelkezéseket, a származási kategóriák figyelembevételét 1963-ban eltörölték a felsőoktatási eljárásban, a felvételi bizottságoknak továbbra is lehetőségük volt a jelentkezők elutasítására „idealista világnézetük” alapján.

Az egyházi befolyásra, a klerikalizmusra vagy éppen a keresztény Magyarországra mint ellenségképre való hivatkozás Kádár későbbi felszólalásaiban is megmaradt. 1964-ben a Belügyminisztérium országos értekezletén a kétfrontos harc jegyében egyszerre szólított fel az egykori kereszténydemokrata Matheovits Ferenc, valamint a neosztalinista költő Nagy Sándor elleni eljárások lefolytatására. A keménykezű fellépés igénye – egykori belügyminiszteri reflexe – azonban még a hetvenes–nyolcvanas évek pártvezetői értekezletein is előtört, akár a belső ellenzék kezeléséről, akár az egyházpolitikát veszélyeztető szakadár egyházi csoportokról volt szó.

ATEISTA PROPAGANDA

Kádár János politikusként hirdetett világgépe marxista, vulgármaterialista alapokra épült. 1958 nyarán például a

való részvétel (különösen a falusi funkcionáriusok esetében). Viszont kifejezetten szigorúan ítélték meg a körmeteken történő részvételt.

A direktíva kiadásával évszázados hagyomány- és szokásrendszer ellen indult koncentrált támadás. A konkrét programtervezetek, intézkedések, kiadványok azonban csak évek alatt készültek el. A lassú végrehajtásban a tömegek „vallásos érzületének” kímélésén túl minden bizonnyal szerepet játszott, hogy az apparátusnak az ideológiai élet más területein – pl. a „nacionalizmus” vagy a nyugati normák követése miatt – is meg kellett vívnia a harcát. A családi ünnepeknél a régi formákat kívánta megtölteni szocialista tartalommal.

Kalmár Melinda értékelése szerint miközben a rezsim igyekezett a közösségi lét, a szakrális rituálék iránti igényt kielégíteni, a korábbi szertartásokat világvivá tette és azokat állami intézményekhez kötötte. A keresztelő szocialista megfelelői a kultúrműsorral és szociális támogatások átadásával egybekötött névadó ünnepek lettek. Kádár János a maga nyers stílusában ezt úgy fogalmazta meg, hogy „a keresztelőnél elképzelhető, hogy az anyakönyvi bejegyzés ne olyan prózában történjék, mint amikor a főkönyvelő 50 kg krumplit könyvel el”. Az esküvők esetében a polgári szertartások kidolgozásának, illetve a munkahelyi, szakszervezeti rendezvények lebonyolításának elősegítésén túl a népszokások, hagyományok integrálásával is számoltak. A temetkezések esetén az adminisztratív lépések (temetők használatának rendezése) mellett szintén a világi szertartások ünnepélyesebbé tételét indítványozták.

A KÁDÁRIZMUS RENDJE

Kádár János hivatalos és nyilvános megnyilatkozásai eközben az állam és az egyházak jó viszonyáról, a szocialista nemzeti egység kialakulásáról, a párt sikeres „szövetségi politikájáról” szól-

tak. A társadalmi konszolidáció sikere – és egy újabb forradalmi robbanás elkerülése – érdekében a hatalom változatos technikákat alkalmazott. A különböző módszerekkel megnyert, semlegesített egyházi vezetők, pártönkívüli közszereplők, a társadalom különböző csoportjait reprezentáló személyek szerepeltetésével igyekezett tevékenységét legitimálni. Ezzel összefüggésben a hatalom néhány területen engedményekre is kényszerült. Az állampolgárok magánszférája fokozatosan felszabaldult, a szocialista közösségi aktivitás (ideológiai képzések, munkaversenyek, tömegmozgalmak) korábbi kényszere megszűnt.

A konszolidációs törekvésekből, a kétfrontos harcból következően a hatvanas évektől előfordult, hogy Kádár János fogta vissza a régi beidegződések szerint működő politikai rendőrséget. Egyik belügyminisztériumi látogatása során például kifejtette: „*Ha maguknál elcsíp az alosztály előadója egy szerzetest, az már világpolitika. [...] A hitoktatást, a titkos hitoktatást a törvény persze tiltja, de ha [...] az*

abból áll, hogy inasgyerekeket elvisznek kirándulni és azt mondják nekik: Ez a Mária hónapja és mondjatok el hat Üdvözlégy Máriát, attól a rendszer még nem dől össze. Az más jellegű tevékenység, mint ahol a gyutacsokat szedik össze.”

A propaganda a forradalom leverése után az MSZMP szerepét történelmi dimenzióban kívánta láttatni. A hrucsovi érában különösen erősen hangsúlyozták a szocializmus világmeletű sikereit és terjeszkedését. A történelem visszafordíthatatlan menetére Kádár János már a forradalom kitörésének első évfordulóján, 1957. október 23-án a Hazafias Népfront tanácskozásán tartott beszédében is utalt. Megszólalásaiban inntól visszatérő elemmé vált, hogy az egyházi vezetőknek megmaradásuk érdekében – mint a történelem során annyiszor – ki kell egyezniük az új társadalmi renddel. Ugyanakkor a pártállam újjáépítésének időszakában Kádár politikai imázsa is változott. A vallásos állampolgárok semlegesítése, megnyerése érdekében különböző gesztusokat tett. 1963-ban

Horváth Richárd, a katolikus „békemozgalom” egyik vezetője, az Elnöki Tanács tagja (balra) és Losonczi Pál, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke Bánk Józseffel (jobbra) váci püspökké történt kinevezése után, 1969. január 23.

Kádár János Lékai László bíboros, esztergomi érsekkel és Miklós Imre államtitkárral, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökével, 1980. november 5.

például egy televíziót ajándékozott a gödöllői református szeretetotthonnak, kiváltva az ott lakók hálálkodását.

Az egyházas beszédmód, a vallásos fogalmakra való utalás egyébként sem volt idegen a pártvezetőtől. A „deszakralizált” intézmények, szimbólumok használatának – Kalmár Melinda megállapításai szerint – kulcsszerepe volt a rendszer szanálásának időszakában. Így a kádári világ otthonosságának megteremtését célozta, amikor az 1956-os forradalom utáni első országgyűlésen Kádár a pártot „*valami rossz katolikus egyházhoz*”, a korábbi kommunista önkritikát (illetve annak hiányát) pedig egyszerűen a (rossz) gyónáshoz hasonlította.

A kádárizmus mottója: „*aki nincs ellenünk, az velünk van*”, szintén a Bibliában különbözőképpen megtalálható formulán alapult. Ugyanakkor érdemes felidézni, hogy első elhangzásaikor, 1961-ben a Hazafias Népfront ülésén az egyházakkal való együttműködést szimbolizáló Beresztóczi Miklós kinevezésével kapcsolatban Kádár más állítást is megfogalmazott: „*Nem tudom, több ember jár-e most templomba, vagy sem, de [...] ha az országgyűlés ülésén néhány óra hosszágig a cselegő egy pap kezében van, én ettől nem félttem a magyar proletárdiktatúrát. S aki ettől félti, az mondhat akármit, nem hisz abban az elvben, amelyet – úgy mondja – mindennap szolgál.*”

SZÖVETSÉGI POLITIKA

Az 1956 után előtérbe kerülő, majd a megtorlások után kiteljesedő népfrempolitika indítékai az új rezsim születésében keresendők. Az újjászervező hatalom elsődleges célja a társadalmi elégedetlenség tompítása, a belpolitikai törésvonalak enyhítése lett. Egyházpolitikai területen ennek következménye az időben késleltetett, kifinomult, célzott egyházüldözés, azaz az egyházakat érintő diszkriminatív politika palástolása lett. Néhány év alatt bekövetkezett az a modellváltás, amely után a hatalom az egyedülként legálisan tevékenykedő rendszeridegen in-

tézményeket, az egyházakat nem pusztán legyőzni, hanem legitimációpótlékként használni is kívánta. Közben intézkedéseivel a vallásos állampolgárok depolitizálását célozta.

A hatvanas évektől a rezsim az egyházpolitikát elsősorban a „szövetségi politika” részeként értelmezte. Az egyházak rendszerbe történő integrálásának egyik látható intézményes eszköze a Hazafias Népfront lett. Az állam és az egyházak rendezett viszonyát elsősorban ennek eseményei, megnyilatkozásai reprezentálták. A népfremp szerepe – az egypártrendszer keretei között – a különböző társadalmi osztályok, rétegek behálózása, a társadalmi egység, a konszolidáció demonstrálása lett. A népfrempbizottságok száma három- és négyezer között változott, a hivatalos statisztikák szerint a mintegy százezer fős tagság több mint kétharmada pártönkívüli volt. A nyolcvanas évekre 1672 egyházi személyt vontak be a különböző szintű népfrempbizottságok munkájába. Többségük – 1419 fő – közösségi bizottságok tagjaként szerepelt a nyilvántartásokban.

A HNF Országos Tanácsába bevasztott személyek reprezentálták a „szocialista nemzeti egységet”, a társa-

dalom kiegyezését a Kádár-rendszerrel. A tagok között párttagok, funkcionáriusok, tömegmozgalmi vezetők, vállalat- és tsz-igazgatók, a kulturális élet meghatározó képviselői, nemzeti-ségi képviselők, sportolók, tanárok mellett nyolc-tíz magas rangú egyházi vezető is szerepet kapott. Ők a „szocialista” funkcióhalmazs következtében az Elnöki Tanács tagjai, esetenként országgyűlési képviselők is lettek.

Az Állami Egyházügyi Hivatal kimutatása szerint 1951 és 1980 között 118 katolikus, illetve 74 protestáns és más felekezetekhez tartozó egyházi személy – összesen 192 fő – részesült magas rangú kormánykitüntetésben. A hatalom törekvéseit jól mutatja a három történelmi keresztény egyház vezetőjének adott elismerések sora: Lékai László bíboros 1980-ban, Bartha Tibor református püspök 1982-ben, Káldy Zoltán evangélikus püspök 1985-ben kapta meg a Magyar Népköztársaság rubinokkal ékesített Zászlórendjét.

Mindazonáltal Kádár tisztában volt az együttműködő egyházfők, illetve az ún. békepapok kedvezőtlen belföldi és külföldi megítélésével. A pártvezetés körében kijelentette, hogy a katolikus békepapok „a római udvar szemében egyenesen kommunista ügynökök”. Szívós munkával, diplomáciai tárgyalásokkal érte csak el, hogy 1956-os fel függesztésüket a Vatikán visszavonja. A pártvezető és „szövetségesei” levelei, kérelmei számos esetben a kijárás, az érdekérvényesítés csatornáit biztosították, legyen szó elbocsátásokról vagy helyi funkcionáriusok túlkapásairól. A kádári „kiskapuzás”, a „szocialista kapcsolatok” kihasználása az egyházpolitikában is megjelent. Ugyanakkor a „szövetségesei” vagy útítársak az ellenségesnek ítélt eszmei közösségek, intézmények bomlasztásának, megosztásának elsődleges eszközei is voltak.

NEMZETKÖZI POLITIKA

A kádárizmus működése végső soron csak nemzetközi dimenzióban értelmezhető. Az egyházi vezetők vagy a laikus közösségszervezők elleni ítéletekre, majd a bebörtönzött személyek kiengedésére (amnesztia) is döntően hatott a nemzetközi politika. A kádári hatalom itthoni lépései sajátos üzenetként szolgáltak a diplomáciai tárgyalások folyamán. Ez így volt a Szentszékkel kötött részleges megállapodás tár-

gyalásai során 1964-ben, valamint az utolsó bebörtönzött pap, Lénárd Ödön szabadon bocsátásakor is, amelyre Kádár János római látogatását követően került sor 1977-ben.

A hatvanas években a pártvezetés visszatérően foglalkozott a vatikáni diplomáciával folytatott tárgyalásokkal és kiemelten a Szabadság téri amerikai követségen élő Mindszenty József sorsával. Míg a diplomáciai alkudozások elvezettek az 1964-es részleges megállapodásig, a bíboros sorsa – ellenállása miatt – rendezetlen maradt. Mégis, az egyházi kinevezésekről szóló, 1957-ben elfogadott törvényerejű rendelet, illetve az 1958-as egyházpolitikai határozatok után a nemzetközi megállapodások a hatvanas évek elejére kialakították azokat a kereteket, amelyek az egyházak mozgásterét meghatározták.

Kádár gondolkodásában az egyházakhoz fűződő viszony – már az 1956-os újrakezdést követő években is – egy nemzetközi játszma részét képezte. A „szövetségesei” szerepe itt a befolyásolás, a kedvező országkép közvetítése, végső soron Magyarország nemzetközi mozgásterének bővítése lett. Mindez Magyarország geopolitikai helyzetéből is következett. A Magyar Népköztársaság – mint hruscsovista mintaállam – a gazdasági, diplomáciai reformokban, a Nyugat felé történő nyitásban, így az egyházi diplomáciában is a legmesszebb mehetett el. Ugyanakkor a szövetségi politika a Szentszék számára is fontos volt: a Vatikán az új „keleti politikájának” kísérletként tekintett a Magyar Népköztársasággal folytatott tárgyalásokra.

A magyar szocialista állam és a tradicionális egyházak „rendezett viszonyáról” szóló propagandisztikus frázisokkal az ország megítélésén is javítani igyekeztek. A hidegháborús enyhülés – közvetlenül a helsinki értekezlet – következtében a formális jogaikkal élni kívánó állampolgárokkal, kisközösségekkel szemben már nem lehetett a korábbiakhoz hasonlóan fellépni. Mindez a titkosszolgálati manipulációs eljárások erősítését eredményezte. A célkeresztbe immár azok a közösségek és személyek kerültek, akik a fennálló helyzetet (status quo) támadták, illetve kritizálták az államhatalom törekvéseit kiszolgáló egyházi vezetőket.

A Kádár János asztalára kerülő állambiztonsági jelentésekben a Bulányi György által vezetett Bokor mozgalom résztvevőinek létszámát kétezer főre

becsülték, s 60 „bulányista” papot tartottak nyilván. Egy másik nagyobb megfigyelt, kifejezetten ifjúsági csoport, a Regnum Marianum hatókörét 1500-2000 főre becsülték. Ezeket a szerveződések kívül több, a fennálló kereteket túllépő református, evangélikus vagy metodista lelkész ügyével foglalkoztak.

A pártvezetést az egyes egyházakban megbélyegzett „szakadárak” tevékenységén túl leginkább a kisközösségek nemzetközi kapcsolata és veszélyes magatartásformái érdekelték. Kádár János ezt egy „illegális” zugligeti templomépítés kapcsán így fogalmazta meg: „A protestáns egyházaknál még külön számításba kell venni itt a szakadár mozgalmaknál, hogy ezeknek a forrása és a gyökere; a pénzszerénye is az USA-ban van [...] onnan pénzlik őket, támogatják, kapcsolatot tartanak velük, ösztönzik, bátorítják őket.” Ugyanakkor az MSZMP illetékesei számára a vallásos fiatalok mint potenciális katonaiszolgálat-megtagadók jelentettek országos problémát. A hatalom birtokosai idővel attól is tartottak, hogy ezek a dinamikus, elkötelezett, fiatalokra ható csoportok – a lengyelországi minta alapján – kapcsolatot találnak a rendszer ellenzéki csoportjaival. Ennek megakadályozására összehangolt titkosszolgálati akciók indultak.

MINDENNAPI GYAKORLAT

Az átfogó stratégiai programok mellett a mindennapi hatalomgyakorlás során különböző súlyú egyházpolitikai kérdések kerültek Kádár asztalára. 1957 tavaszán a hittanbeíratások megugrását érzékelték a pártközpontban, ami a tömeges méretű társadalmi ellenállás egyik utolsó jelensége volt. Erre a propaganda felerősítésével s lelki terrorral válaszoltak. Az elkövetkező években változatos technikákkal (agitációval, fenyegetéssel, adminisztratív korlátozásokkal) szorították vissza a vallásos nevelés törvényes formáit, miközben egyes keresztény ünnepekkel kapcsolatban a hatalom kezdetben gesztusokat tett a társadalomnak. A korábban elítélt egyházi vezetők viszont továbbra is a rendszer ellenségképét testesítették meg.

A pártállami munkarendben az egyházakkal foglalkozó szervezetek munkáját a pártközpontban fogták össze. Az MSZMP KB Agitációs és Propa-

ganda Osztálya folyamatosan jelentést készített Kádár számára az egyházak állapotáról, tevékenységéről. Már a hatvanas évek jelentései is az állandósuló paphiányról, a papok kiöregedéséről számoltak be. Az oktatási intézmények közül meghagyott nyolc katolikus, egy református és egy izraelita középiskolában évente kb. ötszázan érettségiztek. Ennek a potenciális antietitnek a kezelése a kádárista egyházpolitika kiemelt feladata lett.

Miközben a származási kategóriákat megszüntették a felsőoktatási felvételnél, a jelentkezőket „idealista világnézetük” miatt továbbra is elutasíthatták. A belső jelentések szerint ezért az egyházi középiskolákból orvosi, műszaki és külkereskedelmi pályára irányították a fiatalokat. Közben az egyházi sajtó is szigorú kontroll alatt maradt. Hasonlóan az egyházi intézményekhez, az Állami Egyházügyi Hivatal ellenőrző tevékenységén túl ezen a területen is jelentős volt az állambiztonság hálózatépítő munkája.

Az ügynökjelentésekből készült összefoglalók mellett Kádár az asztalára kerülő egyéb feljegyzésekből is tájékozódhatott. A demográfiai adatok szerint a hatvanas években született évi százharmincezer gyerek több mint nyolcvan százalékát megkeresztelték, ennél is magasabb volt az egyházi temetések száma, miközben az esküvőknek mindössze fele köttetett templomban. Ugyanakkor az évtized folyamán a hittanbeiratások száma 34-ről 12 százalékra esett vissza az általános iskolákban, míg a középiskolákban gyakorlatilag megszűnt.

Az egyházak befolyása, a vallásosság azonban nem tűnt el a társadalomból. 1968-ban például az illetékesek részletesen írtak arról, hogy a hagyományos módszerek mellett milyen új formákat alkalmaznak az egyházak a liturgiában és a közösségi munkában. (Ebben a katolikus egyház esetében döntő szerepe volt a II. vatikáni zsinatnak.) Különösen az értelmiséggel és az ifjúsággal foglalkozó papok munkáját elemezték: *„Számos korszerű módszert alkalmaznak. Diavetítőt, magnetofont vesznek igénybe a bibliamagyarzatoknál, TV-klubokat és könyvárakat szerveznek a plébániákon. A bibliai ki mit tud vetélkedők, a természetjárás, kerékpár- és csónaktúrák főleg a fiatal papok körében elterjedt módszerek.”* A hivatalos felmérések fő megállapítása szerint a vallásosság mértéke országos szinten csök-

kent, de újra és újra kialakult egy „szilárd mag”, amely állhatatosan és szívesen hirdette hitbeli meggyőződését.

A hatalom jól kiépített intézményrendszere minden ilyen jelenségre differenciált ellenintézkedésekkel válaszolhatott. Az egyházi ifjúsági munkát feltáró, „Fekete Hollók” fedőnevű ügy eredményeként 1961-ben több száz házkutatást tartottak, és országos leltározást tartottak, és országos leltározást tartottak, és országos leltározást tartottak. Az ezt követő persorozatban ítélték el az ifjúságneveléssel foglalkozó egyházi és világi személyeket. Ugyanakkor még 1965–67 között is évente 70-80 fő ügyével foglalkozott az állambiztonság illegális egyházi tevékenység miatt.

Kádár János jóval közvettebb kapcsolatot tartott a politikai rendőrséggel, mint elődje, Rákosi Mátyás, akit az általa elkövetett „törvénytelenések” miatt 1962-ben ki is zártak a pártból. Éppen ezért nehéz dokumentálhatóan kimutatni, hogy pártvezetőként mennyiben volt köze az egyes eljárások részleteihez. Ám mind az Állami Egyházügyi Hivatal befolyásolási akciói, mind az állambiztonság egyházi ügynökhálózatának irányítása vagy éppen a propagandaszervek kampányai az általa megfogalmazott politikai intenciók alapján indultak. A pártvezetés tagjai munkanapjaikat az állambiztonság tematikus és napi jelentéseinek áttekintésével kezdték, így mindig naprakészek voltak az egyházellenes titkosszolgálati akciók állásával kapcsolatban is. A pártközpontba megküldött éves állambiztonsági munkatervet Kádár János láttamozta.

BOMLASZTÁS

Hatalomtechnikai szempontból a kádári politika – a rendelkezése álló modern eszközök segítségével – az ősi „oszd meg és uralkodj” elvét fejlesztette tökélyre. Kádár régi tapasztalataiból építkezett: az egyes felekezetek kijátszása egymás ellen már 1945-től bevett gyakorlat volt. A Péter Gábor vezette államvédelem a konstruált ügyek mellett megkezdte az egyes közösségekre történő beépülést, a bizalmi kapcsolatok felszámolását.

A pártállam 1956 utáni újjászervezésekor felhasználták a korábbi időszak tapasztalatait. Az egyházak, illetve a vallásosság kezelésével egy összetett intézményrendszer foglalkozott. A pártapparátus, az állami intézmények, az erőszakszervezetek, a

tanácsok, a kulturális szervek munkájának összehangolása az MSZMP központjában az Agitációs és Propaganda Osztály (APO) feladata lett. Az egyházpolitikában kulcsszerepet kapott Kádár megbízható harcostársa, a kulturális ügyekért felelős Aczél György.

Kádár a pártállam újjászervezésének időszakában 120 kulcspozícióban lévő személyről beszélt az egyházpolitika területén. A hatalmi rendszer újjáépítése során a személyes felülvizsgálatokra is sor került. Így lett például az Állami Egyházügyi Hivatal elnökhelyettese, majd elnöke Miklós Imre, aki az egész korszakot meghatározta. Hasonló szerepet játszott néhány állambiztonsági káder (Harangozó Szilveszter, Geréb Sándor, Győri Zoltán, Földes György, Berényi István) is. A direktívák egységesítéséről, a rendelkezésre álló „stáb” hadra fogásáról Kádár a következőket fogalmazta meg: *„A BM is harcol. De célszerű volna ezeket is összehangolni a többi intézkedésekkel. Ne egyszerre jöjjen számukra a hideg meg a meleg, mert nekik is van annyi joguk, hogy tudják, mit várunk tőlük. Nehogy egy időben két ellenkező állásponttal találkozzanak a mi oldalunkról.”*

Eközben a pártvezető hivatalos szövegeiben az egyház és az állam viszonyának kedvező alakulása volt a leg hangsúlyosabb elem, a leggyakoribb megfogalmazás. Ez a megközelítés egyszerre tartalmazott a Horthy-korszakkal szemben megfogalmazott kritikát, a modern – szekuláris – világra történő utalást, s egyúttal alkalmas volt a pártállam valós működésének elrejtésére is. Hiszen eltakarta azt, hogy a pártállam kettős hatalmi struktúrája miatt minden lényeges állami intézmény a párt irányítása alatt tevékenykedett. A megfogalmazás mégis tartalmazott annyi igazságelemet, hogy az egyházpolitika napi szintű intézését a Kádár-korszakban már nem a pártközpontban, hanem a politikai intenciókat a gyakorlatba sikeresen átültető Állami Egyházügyi Hivatalban és más hatalmi szervezetben végezték. Az egyházakkal kapcsolatos kérdések jelentős részét így Kádár megbízható funkcionáriusokra delegálhatta.

Miközben a hivatalos megnyilatkozásokban megmerevedett panelek ismétlődtek – a pártkongresszusokon, a parlamentben, a népfront tanácskozásain vagy országjárásai során Kádár is ugyanazokat a politikai szlogeneket ismételte az állam és az egyházak jó

viszonyáról –, az egyházak behálózása szisztematikusan folyt. Az információ-szerzésen, ellenőrzésen túl az állambiztonsági szervek legfontosabb célja a bomlasztás lett. A BM III/III-1. (egyházi reakcióval foglalkozó) osztálya a titkosszolgálati nyomozások során a hatvanas években is számos ifjúsági közösség életét figyelte meg. A korszakban több megfélemlítő akcióra került sor a szerv által kreált izgatási, összeesküvésügyi ügyeken túl. Emellett az állambiztonság az ÁEH stabil beszállítójává vált, elősegítette a lelkészek, papok ellenőrzését, szükség esetén félreállításukat.

Bár számos jel szerint 1956 után megindult annak az előkészítése is, hogy a magyar katolikusok elszakadja-

nak a Vatikántól, és a békepapok vezetésével nemzeti egyház jöjjön létre, ezt azonban Kádár leállította. Az egyházak bomlasztása azonban legalább négy további dimenzióban értelmezhető. A bizalmi kapcsolatokat próbálták megtörni: 1. az egyházak között, 2. az egyházi vezetés és a hívek között, 3. a különböző csoportok, közösségek (egyházközségek, gyülekezetek, szerzetesrendek stb.) között, illetve 4. a közösségeken belül. Az „oszd meg és uralkodj” ősi elvének modern alkalmazása végső soron a társadalom atomizálását célozta, de közben személyes törekvések megroppantásával is járt. A korszakkal kapcsolatos visszaemlékezések, a hatalom fennmaradt iratainak feldolgozása alapján úgy tűnik, hogy ez

A pápai kamarások a pápai rezidencia bejáratánál üdvözlik Kádár Jánost. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának első titkára 1977. június 9-én találkozott VI. Pál pápával

változó sikerrel járt. Mindenesetre ezek a manipulációk, a felhalmozódott sérelmek és a bizalmatlanság a rendszerváltás utáni közéletet, közösségi életet is megmérgezték. Vélhetően ez a kádárizmus, illetve a kádári egyházpolitika legtovább tartó öröksége. ♦

A SZERZŐ AZ OSZK-1956-OS INTÉZET
TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSA (PHD)

KISS RÉKA

'56 UTÁN

MEGTORLÁS

A REFORMÁTUS EGYHÁZBAN

1961-ben államellenes összeesküvés címén két vidéki református lelkipásztort ítélt börtönbüntetésre a bíróság. A bátaszéki Székely Dezső 15 év, a decsi lelkész, Cseh Benő 3 és fél év börtönt kapott. Noha az összességében közel húsz vádlottat felsorakoztató, fordulatokban és irányváltásokban gazdag Székely-ügyben és mellékpereiben mindösszesen két református lelkész került a vádlottak padjára, az állambiztonsági összefoglalók szerint egy „1951 óta tartó, 1956-ban a Megújulási Mozgalomban kicsúcsosodó református összeesküvés” felett hirdetett ítéletet a bíróság. '56 valóban nagy hatású egyházi mozgalma, a Református Megújulási Mozgalom igazi vezetői ellen azonban – jól megfontolt egyházpolitikai érdekekből és a nemzetközi tiltakozásoktól tartva – nem kockáztattak bíróság eljárását. Megtörésükre azonban így is széles eszköztár állt a pártállam rendelkezésére. A reformátusokat sújtó megtorlás és a forradalmat követő régi-új egyházpolitika eddig ismeretlen dokumentumai jó bepillantást nyújtanak a pártállami egyházpolitika boszorkánykonyhájának működésébe.

Békefi Benő, a pártállam által megbízhatónak tekintett református esperes, a Dunántúli Református Egyházkerület új püspöke leteszi az esküt a Magyar Népköztársaságra és az Alkotmányra Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke és Kiss Károly, az Elnöki Tanács titkára előtt a Parlamentben, 1962. március 5.

Bár a forradalom napjaiban nem az egyházak játszották a főszerepet, a forradalom alatti tevékenységük, az egyházak életében bekövetkezett változások szoros kölcsönhatásban álltak a társadalmi mozgásokkal. Egyrészt a református egyház a többi felekezettel együtt jelentős szerepet vállalt a karitatív akciók szervezésében. Másrészt az egyházak morálisan hiteles vezetőinek megnyilatkozásai sokak számára jelentettek tájékozási pontot, és számos egyházi személy vállalt szerepet a forradalom eszméinek hirdetésében. Harmadrészt az egyházi tisztségviselőkre, lelkészekre, presbiterekre – elsősorban vidéken – sok helyütt hárult kulcsfontosságú szerep a helyi közösségek vezetésében.

1956 ÉS A REFORMÁTUS EGYHÁZ

Miközben a fővárosban folytak a fegyveres harcok, vidéken néhány nap alatt megkezdődött a tanácsrendszer lebontása. A falusi és városi közösségek sora

← Ravasz László püspök (1940). 1948-ban a kommunista párt lemondásra kényszerítette minden egyházvezetői tisztségéről

választotta meg saját autonóm önkormányzati szerveit és választotta ki a demokrácia helyi intézményrendszerének megteremtésére és működtetésére alkalmas, a közösség bizalmát is élvező hiteles személyiségeket. Az újonnan szerveződő helyi népképviselői szervezetek, Forradalmi Bizottságok, Nemzeti Tanácsok munkájában pedig nagy számban vettek részt a református egyház helyi vezetői, s ennek keretében számos helyen komoly szerepet játszottak mind az önkormányzatiság kiépítésében, mind pedig a nyugalom és a törvényesség fenntartásában, illetve a (sokszor nagyon keserű indulatokból táplálkozó) önbíráskodások megfékezésében. A megtorlások során nem egy esetben éppen e békéltető tevékenységük vagy a nemzeti bizottságokban betöltött szerepük miatt indult ellenük eljárás, vagy büntették őket a megtorlás jogon kívüli eszközeivel.

Ugyanakkor a lelkészek, presbiterek jelentős társadalmi szerepvállalása mellett az egyház főként autonómiája, elsősorban kormányzati szabadsága visszaállításában és a személyi kérdések rendezésében volt érdekelt. Az egyházi közvélemény egészét átható változtatási törekvéseket az egyházi törvényesség helyreállítását, az egyház teológiai, szervezeti és személyi megújításának elősegítését céljaul kitűző

Országos Intézőbizottság, illetve a kebeléből kinőtt Református Megújulási Mozgalom (RMM) fogta össze, terelte mederbe. Ez lett a református egyház legfontosabb forradalmi szerve.

Az Országos Intézőbizottság november 1-jén alakult meg a Budapesti Református Teológiai Akadémia Ráday Kollégiumában és kérte fel Ravasz László nyugalmazott püspököt, Pap Lászlót, a teológia köztisztviselőként álló dékánját, egyszersmind a Dunamelléki Református Egyházkerület püspök helyettesét, valamint Kardos Jánost, az egyházkerület 1948-ban törvényesen megválasztott, de lemondásra kényszerített főgondnokát, hogy vállalják a gyakorlatilag vezetés nélkül maradt egyházban az egyházkormányzói teendők ideiglenes ellátásának kényes feladatát a törvényes tisztújításig. Az RMM körül olyan fiatal lelkészek csoportosultak, mint Jóó Sándor, Gyökössy Endre, Békési Andor vagy vidéken Szabó Andor, és támogatták az akkori egyházi élet olyan kiválóságait, mint a debreceni Török István.

A mozgalom programját, megindulásának szükségességét, célkitűzéseit Ravasz László 1956. november 13-án kelt körlevelében – tehát már a második szovjet katonai inváziót és a forradalom fegyveres leverését követően – foglalta össze, amelyet ráadásul elkül-

OSZD MEG ÉS URALKODJ!

KÁLLAI GYULA AZ '56 UTÁNI EGYHÁZPOLITIKÁRÓL

„Az hiszem, hogy az ideje elérkezett, hogy az egyházi reakcióval szemben fellépjünk. [...] Másik dolog, hogy nem minden egyházzal ugyanúgy, ugyanazon az alapon, ugyanolyan körülmények között kell fellépni. Mi emlékezünk arra, hogy amikor 1947–48-ban az egyházakkal kiéleződött helyzet, akkor is különbséget tettünk és nem mindegyikkel léptünk fel azonos eszközökkel. Először igyekeztünk az egyikkel megegyezni, és már ezt a megállapodást felhasználni a másikkal szemben. Most is ezt a módszert kell követni. [...] Régen is a katolikus egyház volt a legdöntőbb, a legerősebb fészke Magyarországon az egyházi reakciónak. Ez ellen kell tehát elsősorban fellépni, a többi egyházakkal [sic!] pedig próbáljunk megegyezni a régi alapokon és felhasználni ezeket a katolikus egyházzal szemben. [...] Vannak itt javaslatok arra nézve, hogy letartóztatásokat kell csinálni. Én ezt javaslom. De meggondolandó, hogy pl. a református egyházból tartóztatassunk-e le papokat. Kezdjük a katolikusokkal, ezt majd meg fogják tudni a reformátusok is és tudják mihez tartásuk magukat.” Ugyanakkor a „fegyverrejtegető vagy más nyíltan ellenséges papokat nemcsak a katolikus, hanem a többi felekezeti egyházból is le kell tartóztatni”.

Kállai Gyulának, az MSZMP ideológiai titkárának és egyben a kormány művelődési ügyekkel megbízott tagjának fent idézett mondatai 1957 márciusában az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának (IIB) ülésén hangzottak el. Kállai hozzászólása és a nyomában meghozott IIB-határozatok irányvonala jól mutatta, hogy a korai kádári restauráció az egyházpolitika terén is merített Rákosi módszertárból. Az 1945–1948 közötti egyházpolitikai gyakorlatot aktualizálva újfent az egyházak megosztásának eszközehez, „az egyházak közötti eltérő bánásmód” politikájához nyúltak. Az egyházi reakció fő képviselőjének tekintett katolikus egyházat igyekeztek elszigetelni a lojálisabb egyházaktól.

Ez a politika előrevetítette, hogy a történelmi protestáns egyházakra, kivált pedig a számarányát és társadalmi súlyát tekintve meghatározóbb református egyházra – csakúgy, mint egy évtizeddel ezelőtt – megint a példásan együttműködő egyház szerepét osztották. A különböző felekezetek egymással szembeni kijátszása, egymás ellen fordítása mellett az egyházak belső megosztása mutatkozott a másik jól használható taktikai eszköznek.

dött minden református gyülekezetnek. Ravasz László a Református Megújulási Mozgalom egy november végi értekezletén külön ki is hangsúlyozta: „fontosnak tartom, hogy a pásztorlevelet a gyülekezetekben az istentiszteletek alkalmával a hirdetések során felolvassák [...] a mi publicitásunk a gyülekezet maradj, táborunk a presbitériumok.”

A püspök ezzel egy lényeges pontra világított rá: A presbitériumokkal egy olyan autonóm, az öngazgatás elvén működő intézményt őrzött meg a református egyház, amely a társadalmi autonómiákat felszámolni akaró pártállami időszakban is működő struktúra maradhatott és – különösen a kis településeken – kézzelfogható modellt jelenthetett az önmagát újrászervező vidéki társadalom számára.

A gyülekezetek válasza egyedülálló volt. Néhány héten belül a presbitériumok óriási többsége – a mintegy 1200-ból közel 900 – írásos határozat-

ban foglalt állást a megújulási mozgalom s név szerint Ravasz László és Pap László mellett. Ezen a ponton a református egyházban kibontakozó mozgalom tevékenysége és a gyülekezetek egyöntetű támogatása szervesen illeszkedett a forradalom november 4-ét követő történetébe is. Noha 1956. november 4-én a szovjet csapatok nagy horderejű támadása néhány nap alatt szétzúzta a budapesti felkelők fegyveres ellenállását, s a forradalom elvesztette legfontosabb politikai központját is, a magyar társadalomnak a forradalom alapvető célkitűzéseivel azonosuló túlnyomó része nem érezte úgy, hogy minden elveszett.

A szovjet támogatással hatalomra kerülő Kádár-kormányval szemben széles körű politikai, társadalmi ellenállás bontakozott ki. A Református Megújulási Mozgalom közel két hónapig folytatta tevékenységét az egyházi nyilvánosság előtt, a gyülekezetek be-

vonásával. Támogatottságát mutatta, hogy az egyre tornyosuló akadályok, a mind fagyosabbá váló közhangulat és egyházpolitikai helyzet ellenére még 1957 februárjának közepén is 44 új csatlakozóról tettek jelentést, miközben az országban már megindultak a statáriális perek, internálások, letartóztatások, munkahelyi elbocsátások.

A KÁDÁRI EGYHÁZPOLITIKA REFORMÁTUS VONALA

A szovjet megszállókkal érkező kádári vezetésnek kezdetben sem érdeke, sem módja nem volt arra, hogy az egyházak kérdését politikája homlokterébe állítsa, az egyházakkal való nyílt konfrontációt felvállalja. A széles társadalmi ellenállásba ütköző MSZMP – hatalmának konszolidálása érdekében – egyházpolitikájában is taktikázásra kényszerült. Ez azonban közel sem jelentette a burkolt nyomásgyakorlás és az erőszakos akciók elmaradását, melyek a súlyos fizikai bántalmazásokon át egészen a politikai gyilkosságokig terjedhettek.

Hamarosan nyilvánvaló lett, hogy a taktikai gesztusok és ígérek, a vallásszabadságot hirdető szövegek ellenére a hatalom a forradalom előtti egyházi állapotokat tekinti status quónak, az állami hatóságokkal feltétel nélkül együttműködő egyházvezetőket akar a jelentős egyházi pozíciókban látni, és aktív közreműködést vár el tőlük az egyházi ellenállás megtörésében. A református egyházzal szemben – az 1945–48 közötti egyházpolitikai gyakorlatot aktualizálva – újfent a belső megosztás eszközehez nyúltak: nem az egész egyházat, hanem annak „legreakciósabb” (most „ellenforradalmi”) személyiségeit támadták, másfelől pedig a kiszemelt egyházvezetőket igyekeztek megfélemlítéssel, zsarolással és – politikai érdekeket nem sértő – gesztusokkal betörni.

Az újonnan felálló Egyházügyi Hivatal 1956 novemberében még Pap Lászlót tekintette tárgyalásképes egyházvezetőnek. Az Egyházügyi Hivatal elnöke, Horváth János, miközben kezdetül fogva egyértelművé tette, hogy a forradalom alatt bekövetkezett személycserét és a megújulási mozgalom intézkedéseit törvénytelennek tekinti, igyekezett az egyházi közvéleményben nagy népszerűségnek örvendő és hiteles személyiségnek tekintett dékánt az egyházi konszoli-

Pap László dékán, a Református Megújulási Mozgalom nagy tekintélyű irányítója

Kardos János ügyvéd, a Dunamelléki Református Egyházkerület 1948-ban törvénytelenül lemondattott főgondnoka

Török István, a Debreceni Theológiai Akadémia professzora

dáció ügyének megnyerni. Azaz Pap László személyes erkölcsi és egyházpolitikai tőkéjére támaszkodva próbálta volna lecsendesíteni a református egyházban forrongó hangulatot és legitimálni az új egyházpolitikát. A dékán azonban nem volt hajlandó az újra kiépülő diktatúrával vállalni a közösséget, ezért megindult a mind nyíltabb támadás Pap László ellen is.

December végére – a Kádár-kormány fokozatos erősödésével párhuzamosan – az egyházpolitikai mozgáster tovább szűkült. A megújulási mozgalom lendülete azonban ekkor még nem tört meg. Szabó Andor hencidai lelképásztor 1957. január 21-i összefoglalójából arról értesülhetünk, hogy mintegy 300 résztvevővel, zsúfolásig megtelt teremben folyt le a Református Megújulási Mozgalom plenáris ülése. Noha a gyülekezési tilalom kihirdetése a további országos gyűléseket lehetetlenné tette, ekkor még sokan bíztak abban, hogy egyházkerületenként, egyházmegyéenként tovább működtethető a mozgalom.

Januárra tovább éleződött a helyzet. A Református Megújulási Mozgalom működését mind államhatalmi, mind egyházi részről lehetetlenné tették, intézményeit, eredményeit felszámolták, egyes exponensei ellen eljárást indítottak.

Az addig flexibilisnek tűnő egyházpolitikai frontok olyannyira megmerevedtek, hogy az Egyházügyi Hivatal által november közepén még lehetséges püspöknek kiszemelt Pap László dékáni tiszteréről is lemondani készült. Megkezdve ezzel 1963-ig tartó egyházi kálváriáját, mely a Tolna megyei murgai szórványgyülekezet segédlelkészi állásáig s végül onnan történt kényszernyugdíjazásig vezetett a nemzetközi hírű professzort.

1957. február 9-én Ravasz Lászlónak is el kellett hagynia a fővárost, visszavonult Leányfalura. Február 18-án a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének elnökségi körlevele kimondta „*éles elhatárolódását az ellenforradalmi törekvésektől*”. Március 22-én a Tiszántúli Református Egyházkerület esperesi és gondnoki értekezlete Debrecenben tartott ülésén élesen elhatárolta magát a Református Megújulási Mozgalomtól, egyben bizalmát fejezte ki Péter János püspök iránt, s kérte, hogy az egyházkerületi közgyűlésig maradjon hivatalában (Péter János ezt elhárította magától, s lemondását az egyházkerületi közgyűlés december 20-án elfogadta). Április 12-én a Dunamelléki Református Egyházkerület esperes-gondnoki értekezlete törvénytelennek nyilvánította az

1956. november 1-jén és azt követően benyújtott lemondásokat, így Bereczky Albertet tekintette törvényes püspöknek. 1957 decemberében pedig Péter János, a leköszönő debreceni püspök utolsó, máig emlékezetes egyházi szerepléseként a Református Megújulási Mozgalommal „*az Ige elleni lázadásnak*” bélyegezte. „*Az Ige elleni lázadás*” híressé vált és hosszú időkre megcsontosodott tételével Péter hivatalos teológiai igazolását, megerősítését adta a hatalom fellépésének, az egyháziakat ért megtorlás jogosságának.

1958 végére a korábbi vezetők nagy részét visszahelyezték tisztségeikbe. Csak néhány helyen történt változás: Kiss Roland dunamelléki egyházkerületi főgondnok helyére 1958. február 20-án Esze Tamás került, aki e tiszttét 1989-ig töltötte be; Péter János nem tért vissza a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöki székébe, az új püspököt, Bartha Tibort 1958. március 27-én iktatták be tisztebe. 1958. december 31-i hatállyal Bereczky Albert lemondott püspöki tiszteréről és Kálvin téri lelkészi állásáról is. Az egyházkerület Szamosközi Istvánt, a Budapest-északi Református Egyházmegye esperesét, a *Reformátusok Lapja* szerkesztőjét választotta püspökéül, akit 1959. március 12-én iktattak tisztebe.

A MEGTORLÁS

Az új egyházvezetők kijelölésével párhuzamosan zajlott a forradalom alatti egyházi megújulásban részt vevő, magatartását látványosan meg nem tagadó s a kádári egyházpolitika nyílt támogatását nem vállaló személyekkel szembeni adminisztratív intézkedések előkészítése. Hogy a nyilvánosság felé meghirdetett egyház- és vallásszabadság a gyakorlatban mennyit is ért, Horváth János, az Egyházügyi Hivatal elnöke meglehetősen kendőzetlen formában hozta a jelenlévők tudomására egy 1957. március eleji református egyházi értekezleten: „A mi felügyeleti jogunk ma különösképpen arra irányul, hogy minél minimálisabbra szorítsuk le az egyházon belüli reakciós ellenforradalmi törekvéseket. Még akkor is, ha bizonyos törvényekbe ütközünk eközben, mert az ellenforradalmi erők sem nézték a törvényességet” – fogalmazott a törvényesség látszatára amúgy rendkívül kényes kádári apparátus egyházi ügyekért felelős tagja.

Miközben a Kádár-kormány 1956–57 folyamán lépésről lépésre restaurálta a Rákosi-korszak egyházpolitikájának legfontosabb elemeit s stabilizálta befolyását a legjelentősebb egyházkormányzati funkciókban, felmerült az egyházakkal szembeni jogi megtorlás kérdése is.

A mind magabiztosabbá váló hatalom 1957 tavaszán látta elérkezettnek az időt, hogy az egyházpolitika aktuális kérdéseit – köztük elsőrendűen a Mindszenty-kérdést – a pártvezetés szintjén is megtárgyalja. Ekkor jelölték ki az egyházakra kiterjesztett megtorlás fő irányvonalait is. Ezt két, egymással szorosán összefüggő, de bizonyos fokig rivalizáló szempont határozta meg. Az egyik érvényesítendő irányelv az egyházak egymás elleni kijátszásának mesterfokra vitt taktikája volt. A mérleg másik serpenyőjében azonban az ún. ellenforradalmi maradványok felszámolásának és az egyházakon belüli megújulási törekvések kíméletlen megtorlásának követelménye állt.

A pártvezetés számára készített első előterjesztésében Horváth János az egyházpolitika közvetlen feladatai között nyolc, a Református Megújulási Mozgalomban aktív szerepet vállaló, ismert budapesti református lelkész közbiztonsági őrizetbe vételére is javaslatot tett. Joó Sándor pasaréti, Gyökössi Endre újpesti, Békési Andor ócsai, Széles László pozsonyi úti, Domján János józsefvárosi lelkész és Nagy Barna teológusprofesszor mellett Ravasz László püspök és Pap László teológiai dékán neve került fel az internálásra javasolt reformátusok listájára. A listáról végül a pártvezetésben történt egyeztetéseket követően lekerült

Ravasz és Pap neve, s csupa olyan lelképásztor maradt a listán, akiknek – miként Horváth János Kállai Gyulához intézett levelében fogalmazott – „őrizetbe vétele nem okoz jelentősebb problémát, mert nem tekintélyes és vezető személyek, hanem a reakciós törekvések szervezői, gyakorlati végrehajtói szerepet töltenek be”.

1957 elején tehát felmerült annak lehetősége, hogy a református egyházi ellenállás két szimbolikus személyiségevel, Ravasz Lászlóval és Pap Lászlóval szemben adminisztratív eszközökkel lépjenek fel. Azonban, miként azt az egyházi elhárítás területén még újonc Valykó István hadnagy érezhető elégedetlenséggel panaszkolója, „az egész ügyben a felső vezetés utasítása miatt, mely egyházpolitikai szempontot tartott szem előtt, csak preventív őrizetbevétel történt”. Így végül nyolc lelkész került március 15. előtt előzetes letartóztatásba. Bár néhány hét múlva mindegyiküket kiengedték, az ügynökhálózata újjászervezésén munkálkodó politikai rendőrség komoly sikerként értékelte, hogy az őrizetbe vett nyolc lelkészből

→
Konfirmáció a budapest-pasaréti
gyülekezetben 1955-ben. Elöl (balról-jobbra)
Joó Sándor és Körmives Dávid lelkészek
→

ötöt sikerült ügynöknek beszervezni. Egy évvel később azonban egy újabb jelentésben kénytelenek voltak konstatálni, hogy az öt beszervezetből hármat ki kellett zárni, mert nem működtek együtt az állambiztonsággal.

Az internálás és börtönbüntetés mellett számos lelkipásztort, presbitert sújtottak a megtorlás jogon kívüli eszközeivel is. Több tucatra tehető azoknak a száma, akiket súlyosan bántalmaztak vagy megfosztottak állásuktól. Így például Marosi József oroszlányi lelkész a karhatalmisták annyira megverték, hogy fél szemére megvakult, Sipos Istvánt, a neves kisújszállási papot pedig a visszaemlékezések szerint harminc, Budapestről érkezett karhatalmista gumibotozta. (Őt utóbb a református presbiter, Nyíró Gyula orvosprofesszor fogadta be és kezelte titokban az általa vezetett klinikán.)

Ezenfelül az ötvenes évekhez hasonlóan számos esetben újfent az egyházi bíróságokra bízták a forradalom egyházi szereplőinek megbüntetését. Bartha Tibor 1959. decemberi, első püspöki jelentése szerint a Tiszántúli Egyházkerületben összesen 72 lelkipásztor kapott valamilyen okból „új szolgálati helyet”. A névsor valószínűsíti, hogy nagy többségüknek a forradalom alatti szerepvállalása büntetéseképpen kellett megválnia korábbi gyülekezetétől.

A politikai rendőrség egy korai, 1957. nyári adata szerint 49 református lelkész ellen foganatosítottak 1956-os szereplése miatt operatív intézkedést. A református lelkészekkel szembeni leggyakoribb vád a nemzeti bizottságokban való szerepvállalás volt. Miként a Ladányi Imre géresi lelkész elleni vádirat fogalmazott: „*Mivel Ladányi mint református pap legértelmesebb ember volt közöttük, így hallgattak az ő véleményére, és csak olyan határozatok születtek, melyekkel Ladányi is egyetértett.*” Ladányi Imre ezért másfél év börtönbüntetést kapott.

Hasonlóképpen az új helyi önkormányzati szervezetben való szerepvállalása miatt ítélték börtönbüntetésre – többek között – Nagy Kolozsvári István szentgyörgyvölgyi és Szenczy Győző nábrádi lelkész (3-3 év), Vincze Ferenc kiskőrösi lelkész (2 év), Tussay János pocsjai lelkész (1,5 év) és Tóth Dezső tiszakürti lelkész (14 hónap). A Református Megújulási Mozgalomban való részvételéért Bán István nyíregyházi lelkipásztor nyolc év börtönbüntetést kapott. Az ő különösen súlyos ítéletében közrejátszott, hogy szemé-

lyére egyházi előljárója, a kommunista párttal jó kapcsolatot ápoló Békefi Benő hívta fel a hatóságok figyelmét.

A büntetőeljárások országosan érintették és félemlítették meg a református egyházat, ugyanakkor – az egyházüldözés látszatát kerülendő – egymástól elszigetelten folytak. Ezt a taktikát tükrözte, hogy az egyház legjelentősebb személyiségeit érintő, nagyszabású nyilvános pereket nem indítottak, sőt az egyházi személyeket gyakran nem is egyházi perben ítélték el.

Ennek volt jellegzetes példája Gulyás Lajos levéli református lelkész ügye. Gulyást Földes Gábor és társai perének, a koncepciók elemekkel gazdagon átszőtt, nagyszabású győri–mosonmagyaróvári pernek harmadrendű vádlottjaként ítélték halálra. Ezzel ő lett a kádári megtorlás egyetlen, jogerős bírói ítélet nyomán kivégzett papi áldozata. A teljesen megalapozatlan vád szerint a levéli pap a közel száz halálos áldozatot követelő hírhedt sortűz eldőrdülte után a népharag áldozatául esett határőrtilsztek bántalmazására, sőt meggyilkolására buzdította a tömeget. Valójában Gulyás éppen azért érkezett Mosonmagyaróvárra, hogy segítsen az indulatok megfékezésében, és a felbőszült tömeg haragja elől ki is menekített egy ÁVH-s tisztet, megmentve ezzel az életét. Gulyás tragédiájában fontos szerepet játszott, hogy a kádári hatalom ezzel a perrel akarta bizonyítani egyrészt azt, hogy a mosonmagyaróvári vérengzésért az ún. „reakció” a felelős; másrészt hogy az „ellenforradalom” országos jelentőségű volt, és ezért a helyi eseményeket nem szabad humánusabban megítélni. A per továbbá az MSZMP 1956. decemberi párthatározatában rögzített hivatalos ellenforradalmi narratívát, a reformkommunisták, a „horthysta reakció” és a lincselő tömeg „ellenforradalmi összefogását” volt hivatva igazolni.

A RENDSZER LEGERŐSEBB LEGÁLIS ELLENFELE

A református lelkészek ellen országszerte egymástól függetlenül zajló tömegperek vádlottjai mellett az állambiztonság legfontosabb református célcsoportját továbbra is a Református Megújulási Mozgalom tagjai és vezetői képezték. Így a politikai rendőrség tovább dolgozott Pap László ügyén és az „egyházi ellenforradalom vezetőivel” szembeni jogi megtorlás előkészítésén.

1957 májusában a politikai rendőrség újból felvetette immáron Pap László népbíróság elé állításának igényét, a javaslat azonban újfent lekerült a napi-rendről. A pártvezetés márciusi döntése, az internált lelkészek szabadlábra helyezése és a református per elmaradása korántsem jelentette azonban azt, hogy a politikai rendőrség lezártnak tekintette volna a Ravasz László ismételt visszaléptetésével lényegileg már megbénított megújulási mozgalom és az egyházvezetői tisztségéből eltávolított Pap László ügyét, és ne dolgozott volna tovább az „egyházi ellenforradalom vezetőivel” szembeni jogi megtorlás előkészítésén. Ügyük 1958-ban került újra a belügyi szervek asztalára.

Erre az időre a megtorlás már elérte a társadalom minden rétegét, a leszámolás tetőpontjaként júniusban kivégezték Nagy Imréeket, és az egyházpolitika színterén is jelentős sikereket könyvelhetett el a Kádár-kormány. Lényegét tekintve sikerült restaurálni az 1950-es évek legfontosabb egyházpolitikai elemeit, s bár a hatalom szavak szintjén továbbra is hangsúlyozottan igyekezett elhatárolni egyházpolitikáját a Rákosi-korszaktól, a gyakorlatban az egyházak rendkívül aprólékos ellenőrzését valósította meg. Másfelől azonban az egyházak még mindig komoly veszélyforrást jelentettek a hatalom ideológiai monopóliumával szemben, miként Horváth János figyelmeztetett 1958 májusában: „*A szocialista építőmunka jelenlegi körülményei között az egyházak jelentik népi demokratikus rendszerünk legnagyobb legális ellenfelét.*”

Ennek szellemében született meg a sokat idézett 1958. júniusi párthatározat, amely tett egy, a protestánsokat érintő későbbi állambiztonsági operációk megértése szempontjából kulcsfontosságú megállapítást: „*az egyházi reakció kapcsolatban van az egyházon kívüli reakcióval.*” Ez lehetővé tette, hogy egyházi személyeket ne kifejezetten egyházi perekben ítéljenek el, hanem ügyüket össze lehessen kötni más ún. „ellenforradalmi csoportok” ügyével. A fordulat új lendületet és új irányokat adott az egyházi ügyek továbbgördítésének, s ennek keretében a BM újfent elkezdte összegereblyézni a terhelő anyagokat Pap Lászlóra és a református egyházi ellenzékre.

Miután úgy nézett ki, hogy önálló, nagy protestáns perhez továbbra sem sikerült a kellő politikai támogatást megszerezni, a „politikai reakció” két

Joó Sándor pasaréti és Gyökössy Endre újpesti lelkészek. A két népszerű lelkész végig az állambiztonság megfigyelése alatt állt.

területével igyekeztek a református egyházi ellenzékét összekapcsolni: az „ifjúsági vonallal” és a nemzeti ellenzékkel. A feladat a politikai rendőrség számára rutinszerű volt. A szabadságharcban való részvételük miatt letartóztatott fiatalok és értelmiségiek között kellett olyan személyeket találni, akik valaha megfordultak református templomban, bibliaórára jártak vagy ismertek egy református lelkészt, esetleg személyesen találkoztak Pap Lászlóval. Ezekkel az emberekkel eredeti ügyüktől teljesen függetlenül írtak alá olyan vallomásokat, amelyekben beismerték, hogy „összekötők” révén – ilyen lehetett egy presbiter vagy egy lelkész – Pap Lászlóval álltak kapcsolatban, és így végső soron Pap László volt az ő fegyveres csoportjuknak, illegális összejöveteleiknek a felbujtója, szellemi vezére.

Az állambiztonsági szervek asztalán hamarosan vaskos akták gyűltek arról, hogy a Református Megújulási Mozgalomból 1957–58-ban több illegális ifjúsági és értelmiségi mozgalom nőtt ki. „A protestáns ellenséges körökre jellemző a különböző ellenséges elemekkel való szoros összefonódás, amelyben

jelentős helyet foglalnak el a volt horthysta államapparátus ellenséges tagjai. Ugyancsak jelentős számmal megtalálhatók közöttük a volt horthysta titkos szervezetek tagjai is, pl. a magyar közösségi tagok. A protestáns gyülekezetek presbitériumai esetenként a deklaszált elemek gyűjtőhelye – foglalta össze a református reakciónak bélyegzett egykori református középosztályról alkotott sommás véleményt egy állambiztonsági jelentés. – Ezek a tények mutatják, hogy Dr. Pap László jelenleg is a lehetőségeket kihasználva most már nemcsak a református egyházon belül, hanem más vonalon is ellenséges tevékenységet tervez vagy fejt ki. Kétségtelen tény az is, hogy az egyházi reakció egyik vezérének ma is Pap Lászlóban látja.”

„Pap Lászlót sokoldalú operatív feloldozás alá vonjuk, annak megállapítása érdekében, hogy jelenleg hogyan fogja össze és irányítja az egyházi jobboldalt, és esetleg hogyan kapcsolódik a magyar közösség vonalához” – összegezte 1958 végén egy munkaterv az igen nehézkesen formálódó „református ügy” felgöngyöltetésének lehetséges újabb irányait. A tervezett koncepció

per végül lekerült a napirendről, Pap Lászlót, az egykori dékánt és püspök-helyettest 1958 szeptemberében a Tolna megyei Murgára helyezték segédlelkésznek, 1963-ban pedig a püspök azonnali hatállyal felmentette és rendelkezési állományba helyezte, majd két hónap múlva nyugdíjazta.

Pap László üldöztetéséből, kálváriájából kiolvashatók a hatalom lehetséges forogatókönyvei, a megtorlás lehetséges eszközei is. Közvetlenül a szabadságharc leverése után az akkor még a közmegejtés béklyójában vergődő Kádár-kormány erkölcsileg hiteles személyiségekkel akarta legitimálni hatalmát. Ezért igyekeztek Pap Lászlót is ígéretekkel és zsarolással rávenni, hogy vállalja el a püspökséget. Amikor Pap ezt visszautasította, a politikai rendőrség ügynöknek próbálta beszerezni, amikor ennek ellenállt, börtönbe akarták juttatni, s amikor ez sem sikerült, az egyházvezetésre bízták a vele való leszámolást.

A MEGTORLÁS SZELLEMISSÉGÉNEK TOVÁBBÉLÉSE

Az egyházpolitika és az állambiztonsági munka alakulása szempontjából az újabb fordulatot az MSZMP PB 1960. június 21-i ülése hozta. A megtorlások első hullámainak követően ekkor fordult ismét az egyházi közösségek felé a titkosszolgálatok figyelme. Hollós Ervin, a BM belső reakció elleni harc osztályának vezetője az új direktívákat a következőképpen indokolta: „Az illegális klerikális szervezetek a legnagyobbak. A többi szét van esve [...] A klerikális szervezkedéseknél nagy nehézség, hogy rengeteg fiatal vonnak be [...] Ez nekünk azért is jelent nehézséget, mert sokkal tovább kell dolgoznunk, hogy megtaláljuk a vezető centrumokat.”

A vezető eszmei centrumot pedig a belügy egyre inkább a sommásan nacionalizmusnak bélyegzett nemzeti eszmerendszerben vélte megtalálni. A vallási és a nemzeti gondolat elleni közös fellépés szándéka leginkább a református egyházzal kapcsolatban érhető tetten. Németi József, a politikai

← Székely Dezső, 1961-ben 15 év börtönbüntetésre ítélt bátaszéki lelkész

nyomozó főosztály vezetője egyenesen úgy fogalmazott, hogy a „*protestáns egyházak területére húzódtak a volt Magyar Községek, jobboldali parasztpártiak, népiek.* Az egyház legális kereteit

felhasználják nacionalista, sovinszta nézetek terjesztésére.”

Az új állambiztonsági irány egyben tág teret engedett annak is, hogy az állambiztonság az „ellenforradalmi maradványokat” egyházi keretek között kereshesse, azaz az egyházellenes intézkedéseket minél inkább a politikai perekhez köthesse. Mindez egyben egy tágabb koncepcióba is illeszkedett, hiszen az '56 utáni megtorlásokat követően a politikai rendőrség igen nagy energiákat fordított a rendszer új ellenségképének megalkotására.

Az állambiztonsági módszereknek szabad utat adó határozatot 1960

őszén és 1961 elején újabb nagyszabású adminisztratív intézkedéssorozat követte, elsősorban a katolikus egyházzal szemben, ennek volt a csúcspontja az ún. Fekete Hollók-akció. Ezzel egyidejűleg a politikai rendőrség újfent elővette a Református Megújulási Mozgalom lezáratlan aktáit, és elkészítette egy újabb per forgatókönyvét. Ez volt a forradalommal kapcsolatban a református lelkészeket ért jogi megtorlássorozat utolsó epizódja. Ekkor került sor Székely Dezső bátaszéki református lelképásztor és társai perére.

Államellenes összeesküvés címén a Tolna megyei Bátaszék református lelképásztor, Székely Dezső és a decsi lelkész, Cseh Benő került a vádlottak padjára. Székely Dezső 15 esztendő börtönbüntetést kapott, Cseh Benőre 3 és fél év börtönt szabtak ki. Noha a fordulatokban és irányváltásokban gazdag Székely-ügyben és mellékpereiben mindössze ez a két vidéki református

lelkész került a vádlottak padjára, a periratok szerint mégiscsak a Református Megújulási Mozgalom vezetői által irányított szervezkedés felett hirdetett ítéletet a bíróság.

A megvalósult per azonban megint csak nem az egyházi ellenzék jelentős alakjai, hanem kevésbé ismert, vidéki lelkészek ellen irányult. A per az állambiztonság értelmezésében az „*1951 óta tartó, 1956-ban pedig a Megújulási Mozgalomban kicsúcsosodó református összeesküvésről*” szólt. Ebben a perben gyakorlatilag '56 református vonatkozásainak állambiztonsági kanonizálása történt meg. Most bírósági ítéletben is rögzítették az addig csak az egyházi elhárítás operatív munkájában és belső jelentéseiben ismételt „református ellenforradalom” legfőbb tételeit.

A Székely Dezső-perben tehát a Református Megújulási Mozgalom felett hirdetett ítéletet a bíróság, a mozgalom vezetői felett azonban nem. S ezen a ponton újra tetten érhető az az 1956 óta tartó, sőt korábbra datálható feszültség, amely a párt által megszábotott egyházpolitikai érdekek és az állambiztonsági munka között feszült. Ez utóbbi folyamatosan termelte a terhelő adatokat, de a politikai akarat nem tudta vagy nem akarta azokat érdemben felhasználni, realizálni.

1960. december 6-án a Fővárosi Bíróság Bimbó István vezette tanácsa megkezdte a Székely-per tárgyalását. Másnap, december 7-én Hollós Ervin osztályvezetői értekezletet tartott a „*református egyház területén folyó ellenséges tevékenységgel kapcsolatos munkáról*”. Hollós mondatai meglehetősen nagy elégedetlenségről árulkodtak. „*Az eddig végzett munkával kapcsolatban megállapítható, hogy vannak eredményeink, de a munka üteme nem kielégítő. Berényi elvtárs nem vezette elég lendületesen a református vonalon dolgozó csoport munkáját, pl. Székely-Kasánszky-ügy.* [Utalás a Kasánszky Zsombor és 23 társa ellen indított büntetőeljárásra. A per alapvetően a középiskolás diákság elleni nagyszabású megtorlássorozatra illeszkedett.] *Ezen változtatni kell, nagyobb lendülettel kell irányítani a munkát*” – adta ki a direktívát Hollós.

Noha a református ellenállás vezetőivel szemben nem sikerült büntetőeljárást kezdeményezni, Hollós továbbra sem tett le arról, hogy egy későbbi pert megalapozzon. „*A Székely ügyben: gondoskodni kell arról, hogy a tárgyaláson felmerülő terhelő adat*

(olyan személyekre, akik ellen most nem folyik eljárás) szerepeljen a bírósági jegyzőkönyvekben. A Bírósággal a II/8 osztályon keresztül meg kell beszélni, hogy az iratokat küldje vissza az ügyészségnek a nyomozás lefolytatás végett azok ellen a személyek ellen, akikre a tárgyaláson terhelő adatok merültek fel.”

A politikai szempontok továbbra sem tették lehetővé Ravasz Lászlóék bíróság elé állítását. A politikai rendőrség működése, a megtorlás belső logikája azonban kikényszerítette, hogy a „legjelentősebb református ellenforradalmi szervezet” ne maradhasson ki a megtorlás folyamatából. Az állambiztonságnak a saját maga számára is bizonyítania kellett, hogy a leleplezett ellenforradalmi bűnök nem maradnak büntetlenül. S még ha a felsőbb egyházpolitikai érdekek nem is tették lehetővé az úgymond valóságos bűnösök elleni megtorlást, a szervezet ellen és a szervezet mögött húzódozó szellemiség ellen lefolytatták a pert, kimondták a bűnösségét, ezt belefoglalták a vádiratba és az ítéletbe, ezzel megteremtve az esetleges további felelősségre vonások alapját is.

A per – amelyet bizvást nevezhetünk koncepciós pernek – a hatalom szempontjából így is szimbolikus jelentőséggel bírt. Ezt mutatja, hogy Hollós Ervin, aki ebben az időben a belső reakció elleni harc osztályvezetőjeként irányította a politikai rendőrség munkáját és közben tartotta ennek a pernek a szálait is, néhány év múlva már mint a rendszer elismert történésze az ellenforradalmi szervezeteket ismertető, *Kik voltak, mit akartak?* című hírhedt propagandakönyvében külön fejezetet szentelt a Székely Dezső-féle, „1951 óta tartó, 1956-ban a Megújulási Mozgalomban kicsúcsosodó összeesküvés” ismertetésének.

Az 1956-ot követő református egyházpolitika legfőbb ellenségét mindvégig a Református Megújulási Mozgalomban látta. A köré szőtt összeesküvés téóriák, a hierarchikusan felépített, szervezetszerű képződményről szóló politikai rendőrségi jelentések az ötvenes évek koncepciógyártási sémái szerint készültek és nélkülöztek minden valóság alapot. A mozgalomban rejlő lelki-szellemi erőt azonban jól érzékelte a hatalom, és félt attól, hogy a kényelmes kompromisszumokat kötő hivatalos egyházi vezetéssel szemben még egyszer megformálódhat egy olyan nagy legitimitású társa-

dalmi megmozdulás, amely fölött elveszíti az ellenőrzést. Ezért folytatott kíméletlen harcot a mozgalomnak még az emléke ellen is.

Az egyházakkal a nyilvánosság előtt kiegyezésre, konszolidációra törekvő kádári imázst azonban egy nagyszabású egyházi per erőteljesen zavarta volna. Az '56-os ellenmitosz megteremtésén dolgozó Hollós-könyv ennek következtében végül a nyilvánosság előtt új arculattal ruházta fel Székely Dezső összeesküvését: a szervezet nevét Református Megújulási Mozgalomról Magyar Megújulási Mozgalomra változtatta, a nagyközönség elé tárt verzióból pedig már kihagyott minden országos református szálat, ismert egyházi személyiségre, így Ravasz Lászlóékra vonatkozó utalást is.

A kulisszák mögött azonban az egyházi elhárítás rendületlenül tovább dolgozott. Még meg sem száradt a

tinta a Székely Dezső-per ítéletén, amikor a politikai rendőrség már egy minden eddiginél nagyobb formátumú református szervezkedésről tett jelentést: „Székely Dezső és társai fegyveres szervezkedésének realizálása során nyert adatok és az újabban szerzett értesülések bizonyítják, hogy a prot. egyházakon belül lévő ellenséges erők aknamunkája nem korlátozódott Székely Dezső és társai tevékenységére, hanem az egész ország területét átfogó ellenséges csoportok aktivizálódásáról van szó...” Így kezdődött a titkosszolgálati keresztségben „Hitvallók” fedőnevet kapott újabb, reformátusok elleni állambiztonsági operáció. ♦

→ Cseh Benő
decsi lelkész

A SZERZŐ TÖRTÉNÉSZNÉPRAJZKUTATÓ,
A NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA
ELNÖKE (PHD)

MIRÁK KATALIN

CSENGŐ EGY PAP KEZÉBEN

EVANGÉLIKUS ADALÉKOK
A PÁRTÁLLAMI EGYHÁZPOLITIKA TERMÉSZETRAJZÁHOZ

Hosszú és kacskaringós utat járt be a kommunista pártállam egyházpolitikája a második világháború utáni több mint 40 évben. E hosszú időszak kisebb-nagyobb periódusai mindegyikének megvolt a maga sajátos egyházpolitikai „íze”. Az 1956 utáni másfél évtizedben két „alapíz” dominált: egyrészt a pártvezetés a forradalom utáni megtorló hadjáratban gátlástalanul alkalmazta a Rákosi-korszakból megörökölt egyházellenes terror módszereit a lelki nyomásgyakorlástól kezdve az egyházi személyek fizikai likvidálásáig, mondván, a papi köntösök-palástok mögött megbújó ellenforradalmi erőket is meg kell büntetni. Másrészt azonban az „ellenforradalmi sokk” nyomán a

pártállam irányítói kénytelenek voltak a történetek egyházpolitikai konzekvenciáit is levonni s a meghirdetett konszolidáció jegyében az egyházakkal kapcsolatos célokat újrafogalmazni. A „nagy felismerést” az MSZMP KB PB 1958. július 22-i határozata rögzítette, amely lényegében megadta a kádári egyházpolitikai könyvha „kettős ízvilágának” alapreceptjét. A tartós együttélésre berendezkedve a legfőbb ideológiai ellenséggel szemben ezentúl kétfrontos harcot kell vívni: *„Amíg a vallásos világnézet leküzdésében a felvilágosító és nevelő munka eszközeit alkalmazzuk, addig a klerikális reakció ellen a politikai és adminisztratív harc minden eszközét igénybe vesszük.”*

Lendvay u. 28. 1952–1962 között ebben az épületben kapott helyet a Sopronból felköltöztetett Evangélikus Teológiai Akadémia. A palota 1962–1989 között az Állami Egyházügyi Hivatal székhelye volt.

Az 1956 utáni egyházpolitika ketős arca az evangélikus egyházi élet különböző szinterein is jól érzékelhető volt. Az „adminisztrációs” (büntető)intézkedéseket és a „hosszabb póráz” stratégiáját a pártállam a Luther Márton reformátori teológiája nyomán járó egyházzal szemben is alkalmazta, amely akkoriban Magyarországon már legalább 450 éves múltra tekintett vissza. A tradicionálisan háromnyelvű – magyar, német és szlovák ajkú gyülekezetek alkotta – evangélikus egyházat létszámában és területi kiterjedésében is jelentősen megtépázták előbb a trianoni határváltozások, majd a második világháború végétől a hazai németiséget és szlovákságot sújtó intézkedések (németek kitelepítése, „málenkij robot” a Szovjetunióban, szlovák–magyar lakosságcsere). A hazai tudományos, szellemi és művészeti életben azonban jelentős erőt képviselt, és bár létszámában a történelmi egyházak legkisebbike volt (kb. 420-430 ezer fő), a pártállam

a nagyobb lélekszámú és szélesebb társadalmi befolyással bíró testvéregyházakhoz hasonlóan ellenfélnek tekintette. Így az evangélikus egyházat is sújtották a pártállami támadások, s arra is rákényszerült, hogy választ adjon a számos csapatát rejtő kádári „szövetségi politika” kihívásaira.

KAIROSZ – NYUGTALANÍTÓ JELEKKEL

Az 1956 nyarától 1958 nyaráig tartó közel két esztendőt az evangélikus egyházban sokan Istentől kapott kegyelemként élték meg. Helyrerázódni látszott az 1945-től mindinkább „kizökkenő idő”. Az ateista ideológiájú diktatúra egyházüldözésének legkíméletlenebb éveit (1945/48–1956) után, a forradalom közelségében mintha kairoosz, különleges, kegyelmi idő adatott volna a személyi, egyházkormányzati, teológiai kérdések újragondolására, az egyház diktatúra alatti szolgálatának

Túróczy Zoltán (1893–1971), akit az egyház népe 1939–1957 között háromszor választott püspökké, s mindháromszor állami nyomásra állították félre

A Dezséry László által ellenforradalminak minősített Bánom-beszéd szerzője, Scholz László evangélikus lelkész (1911–2005)

és elköteleződésének kritikus felülvizsgálatára. És elérkezettnek látszott a bűnbánat ideje is. Sokak meglátását fogalmazta meg az evangélikus lelkészek 1956. december 13-án Budapesten tartott országos értekezletén Scholz László: „Legelőbb is bűnbánatot kell tennünk. Mi, magyar evangélikus lelkészek az elmúlt esztendőekben nem vállaltuk a Jézus Krisztus keresztjét! Félelemből hallgattunk, amikor beszélni kellett volna.”

Ordass Lajos evangélikus püspök a bíróság előtt, 1948. szeptember 28.

„Berkesi András őrnagy, Petőfi-díjas író volt a kihallgatóm. Kegyetlenül megkínzott – le kellett hajolnom, megfognom a cipőmet, mögém állt és tenyerével ütötte a fülem tövét, s közben kérdezett, amíg csak el nem ajultam.”

(BÖRÖCZ SÁNDOR EVANGÉLIKUS LELKÉSZ A KIHALLGATÁSÁRÓL. BUDAPEST, HM KATONAPOLITIKAI OSZTÁLY, 1948. SZEPTEMBER)

A zuglói lelkész generális önvizsgálatra hívó mondatai, amelyeket a későbbi évtizedekben *Bánom-beszéd*ként emlegettek, az 1956 őszen visszanyert evangélikus egyházi önrendelkezés és szabadság lélegzetvételnél rövidegű idején fogalmazódtak meg. Akkor úgy tűnt, az előző 6-8 évet megterhelő személyi kérdések is rendeződnek. 1956. július 28.–augusztus 5. között Galyatezőn tárgyalt az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottsága és az Állami Egy-

házügyi Hivatal (ÁEH) küldöttsége az Ordass-ügy rendezéséről. Ordass Lajos (1901–1978) 1945. szeptemberi beiktatásától kezdve nemcsak az egyik magyarországi evangélikus püspök volt, de 1947-től a Lutheránus Világszövetség (LVSZ) első alelnöke is, így 1948 óta tisztázatlan egyházkerületi helyzete nemcsak a hazai egyházpolitikai életnek volt az egyik legkínosabb pontja, de a nyugati világ határaiig ívelő nemzetközi egyház-diplomáciai

kérdéssé is vált. Ordass az ÁVH Gazdasági Rendőrsége 1948 szeptemberében letartóztatta, és deviza-bűncselekmény vádjával koncepció perben két év fegyházra ítélték. 1950-ben ugyan kiszabadult, de addigra az Andrassy út 60.-ból kiszivárogtatott életveszélyes fenyegetésekkel erősen megfélemlített egyházi különbíró megfosztotta őt püspöki hivatalától. Ordass 1956 őszen tért vissza az egyházvezetésbe, miután a déli egyházkerületet addig irányító Dezséry László (1914–1977) püspök október 30-án benyújtotta lemondását.

Az egyházvezetés október végétől teljesen átalakult. Lemondott a másik, hivatalban lévő püspök, Vető Lajos is, valamint Darvas József – az egykori parasztpárti politikus –, aki országgyűlési képviselője mellett 1947 és 1956 között öt különböző minisztériumot vezetett, s 1952-től a Déli Evangélikus Egyházkerület felügyelői tisztét is betöltötte. Szóban megüzente lemondását Mihályfi Ernő is. A béri evangélikus lelkész, Nógrád megyei esperes fia, aki 1947-es tájékoztatói, majd külügyminisztersége után 1948-ban a köztársasági elnök hivatalának főnöke volt, 1952-től egyetemes egyházi felügyelőként – azaz az evangélikus egyház legfőbb nem lelkészi (világi) vezetőjeként – állt az egyház élén. Mihályfi kilátásba helyezte írásbeli lemondását is, ám október 25. után eltűnt, nagy valószínűséggel családjával együtt Bécsbe utazott. Szépfalusi István, az 1955-ben Ausztriába távozott evangélikus lelkész, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában a nyolcvanas évek közepén Bernben megjelent Ordass-émlékiratok (az ún. lila kötetetek) szerkesztője valószínűsítette, hogy Mihályfi 1956. október végén érkezhett Ausztriába, és azon politikai menekültjogot kért 780 személy egyike lehetett, akiknek zöme korábban az ÁVH vagy más állami szerv alkalmazottja volt.

Ordass a Puskin utcai püspöki hivatalba 1956. november 3-án rendkívüli tanácskozást hívott össze, amelyen a legsürgetőbb kérdéseket tárgyalták meg. Azokat hívta oda, akikről úgy ítélte meg, hogy a közelmúltban (ti. 1948 után) „szélsőséges, az egyházra

Vető Lajos (1904–1989) evangélikus püspök, 1948 és 1967 között a kommunista rendszer egyik legfontosabb reprezentánsa az evangélikus egyházban

Ordass Lajos, a mártírsorsú
evangélikus püspök (1901–1978)

nézve káros politikai tevékenységet nem fejtettek ki”. (Közülük azonban ténylegesen csak azok vettek részt a tanácskozáson, akik a forradalom idején kaotikus és kiszámíthatatlan közlekedési viszonyok közepette egyáltalán el tudtak jutni a VIII. kerületi épületbe.) E november 3-i tanácskozás megítélése november 4. után új megvilágításba került. Utóbb ugyanis többen – többségében a Rákosi-rendszer iránt mélyebben elkötelezett lelkészek – sérelmezték, hogy nem voltak a meghívottak között, mivel Ordass csak a „híveit” gyűjtötte össze. Valóban, a püspök elsősorban azokkal a kollégáival, testvéreivel és barátaival szándékozott az egyházi élet megannyi problémáját megoldani, akiket még a forradalom előtt, 1956. szeptember 21-én az ÁEH-ban egy négy szemközti megbeszélésen Horváth János elnöknek így jellemezett: evangélikus lelkészek, „akik büntetést, mellőzést, internálótárborba való zárást, kenyértelenséget, börtönt, kitelepítést szenvedtek el csak azért, mert úgy tudták róluk, hogy jó szívvel vannak hozzám és osztják az egyházzal vallott nézeteimet”. A november 3-i egyházi gyűlést az ellenséges egyházpolitikai propaganda utóbb törvénytelen reakciós egyházi csoportosulásnak minősítette, és évtizedeken át mint a „reakciós Ordass-klikk ellenforradalmi összeesküvése” szerepelt a püspök „bűnlajstromán”.

Pedig a forradalom az addigi viszonyokat átmenetileg felülíró, különös szituációkat is teremtett. 1956. október vége Ordass püspök és Horváth János ÁEH-elnök kapcsolatában bizonyosan fordulópontot jelentett – vagy jelenthetett volna. Szépfalusi István az Ordass-kötetek egyik lábjegyzetében egy csak kevesek számára ismert, ám annál sokatmondóbb epizódot örökített meg. A korabeli feljegyzés szerint „Ordass 1956. november 1-je után számos alkalommal kereste Horváth Jánost. Lakására is több ízben telefonált, de Horváth helyett csak a sógornőjével tudott beszélni, aki ridegen és bizonytalankodva csak annyit mondott, hogy Horváth nincsen otthon. Egy ismételt telefonhívás után Ordass komolyan kezdett aggódni Horváthért, ezért közölte sógornőjével, hogy felajánlja lakását a Horváth családnak, nehogy va-

lamiféle bántódás érje őket. Ordass Horváth öt gyermekére és az akkori élelmiszerhiányra, valamint a nehéz beszerzési viszonyokra gondolva megkérte Kendeh Györgyöt, hogy a november 2-án érkezett legelső külföldi adományból készítsen csomagot a Horváth családnak, és azt azonnal juttassa el hozzá. Kendeh ezt a csomagot 1956. november 3-án személyesen vitte el Horváth János Petőfi téri lakásába.”

Ordass talán abban bízott, hogy a válságos időben nyújtott segítség képes megváltoztatni a hatalmi erőviszonyok uralta emberi kapcsolatokat? Navitását később maga is belátta. Az 1956. november 23-i tanácskozásra, amelyet a hivatalában ismét teljes erőbedobással dolgozó Horváth Jánossal folytatott, később így emlékezett vissza: „Akkor komolyan azt hittem, hogy az államhatalom képviselője végre

megtalálta az egyházzal való érintkezés megfelelő hangnemét.” Később ebben is, mint oly sok mindenben és mindenki, csalatkoznia kellett.

1956 őszétől ismét működésbe lépett a hagyományosan demokratikus alapokon nyugvó egyházkormányzati gépezet. Decemberben összeültek a legfőbb döntéshozó testületek (pl. egyetemes és kerületi presbitériumok). A tanácskozások Ordass szerint „csöndes békeességben, feszült várakozásban” és az addiginál önállóbb egyházi élet reményességében folytak. A korábbinál mindenképp szabadabb légkörben is, mivel hosszú idő óta először történt meg, hogy „nem ült ott az államhatalom ellenséges érzületű ellenőre”. Sőt, Horváth János ÁEH-elnök múltbeli szokásától eltérően – egyelőre – nem is igényelte, hogy a gyűlésekre feltétlenül meghívják.

„Megmondom őszintén: hogy ha az országgyűlés ülésén néhány óra hosszáig a csengő egy pap kezében van, én ettől nem félttem a magyar proletárdiktatúrát.”

(KÁDÁR JÁNOS BERESZTÓCZY MIKLÓS CÍMZETES PRÉPOSTNAK AZ ORSZÁGGYŰLÉS ALELNÖKÉVÉ VÁLASZTÁSÁKOR, 1961)

Az északi egyházkerület élére a lemondott Vető püspök után 1957. február 6-án a budavári evangélikus templomban beiktatták Túróczy Zoltánt, akit a gyülekezetek az egyházi törvények szerint szabályosan kiírt és lefolytatott eljárásban választottak meg püspöküknek. A (kéttagú) püspöki kar mellett 1957 végéig az egyházmegyét vezető esperesi kar is átalakult. A gyülekezetek egyik nagy sérelme ugyanis Ordass szerint korábban éppen az volt, hogy a középszintű választásból szinte teljesen kizárták őket, s „az állam nyakra-főre kénye-kedve szerint töltötte be az esperesi tisztségeket”.

Az evangélikus egyházi ellenállás képviselői: a kelenföldi evangélikus gyülekezetből eltávolított Kendeh György lelkész látogatóban az 1958-ban kényszernyugdíjazott Ordass püspöknél

1956 ősztől a győztes forradalom idején, majd a szabadságharc leverése, sortüzek, tömeges letartóztatások, kivégzések, brutális papgyilkosságok árnyékában, az Állami Egyházügyi Hivatal egyre erőszakosabb fellépése ellenére az evangélikus egyház rövid ideig ismét a maga – és valódi Ura által kijelölt – útját járhatta. Ordass püspök emlékezete szerint „a forradalom utáni első hetekben teljes szabadsággal intézkedtünk egyházi ügyekben [...] az állam részéről senki bele nem szólt intézkedéseinkbe”. Autonóm, az egyházi törvények szerinti szabad választások, cenzúramentes újságírás – egyfelől ez jellemezte a forradalom utáni közel másfél év evangélikus egyházi életét. Nem mintha a diktatúra feladta volna az egyház ellenőrzésének és irányításának igényét. Nem, csupán lélegzétvételyi taktikai szünetet tartott, míg a pártvezetésen belüli hatalmi viszonyok

újrarendeződnek és körvonalazzák az egyházpolitikai irányvonalat. A „szélcsendet” 1956 decemberétől lassan, de biztosan az egyházbeli változásokat elsöprő erejű szélvihar váltotta fel.

1957. július 27-én Ordass vezetésével delegáció indult Minneapolisba (Minnesota, USA), a Lutheránus Világszövetség III. nagygyűlésére. A püspök az indulás előtti napokról-hetekről, amikor szinte az utolsó pillanatig kérdéses volt, hogy a küldöttség tagjai egyáltalán megkapják-e az útlevelet a tengerentúlra szóló hivatalos egyházi úthoz, a következőket jegyezte fel: „Élénken foglalkoztatott az országban dúló, állandóan fokozódó terror is. Sűrűsödött a lelkészek és más egyházi emberek letartóztatása is. A Béketanácsnál és a Hazafias Népfrontnál kezdtek egészen furcsa – mondhatnám: pimasz – hangot alkalmazni egyházunk lelkészeivel szemben, és az Állami Egyházügyi Hivatal kisebb beosztású hivatalnokai föltűnően kezdtek basáskodni. [...] a Hivatal mind sűrűbben jelentkezett a legkülönbözőbb igényekkel. Mindenekelőtt azzal, hogy vegyünk részt a békét célzó törekvésekben. Indítványozták, hogy a reformátusokkal közösen alakítsunk és indítsunk egy béke-folyóiratot.”

TISZTOGATÁS

A forradalom leverését közvetlenül követő megtorlások az evangélikus egyház felső és középvezetői szintjét, illetve lelkészi karát egyaránt érintették. Az egyházvezetést az 1957. március 24-én kiadott 22. sz. törvényerejű rendelet alapján tisztították meg, amely visszamenőleges hatállyal érvénytelenítette az egyházakban 1956. október 1. után lezajlott személyi változásokat. Eszerint érvénytelennek tekintették Vető és Dezséry püspököknek „az ellenforradalmi események kényszere alatt” tett lemondását, Túróczy és Ordass püspökségét pedig törvénytelennek. A valódi erőpróba azonban még hátravolt.

Az ÁEH vezetői számára az evangélikus egyházzal 1957. novemberben folytatott tárgyalássorozaton vált teljesen nyilvánvalóvá, hogy sem Ordass, akinek pedig az ÁEH „egy éven át bizalmat szavazott”, sem Túróczy nem a „jövő” evangélikus püspökei. Egy – a klerikális egyházi reakció tevékenységéről szóló – 1958. januári állambiztonsági jelentés megállapítása szerint „Ordass Lajos és Túróczy Zoltán püspökök ma már biztos, hogy nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket”. Túróczy Zoltán az állami döntést tudomásul vette, de – mint törvényesen megválasztott püspök – nem mondott le. 1971-ben bekövetkezett haláláig azonban többé nem volt módja vezetőként részt venni egyháza életében.

Ordass püspöksége fél év múlva került terítékre. A Déli Egyházkerület Tanácsa 1958. június 24-i ülésén felkérte őt a püspöki hivatal átadására, és júliustól nyugdíjazták. A kényszerintézkedéseket azonban Ordass nem fogadta el, és 1978-ban bekövetkezett haláláig nem mondott le. (Utóda Káldy Zoltán lett, akit a törvénytelenül üressé nyilvánított püspöki hivatalba 1958. november 4-én iktattak be. A szocializmus időszakának emblematis évangélikus egyházvezetője püspökségével külön korszakot teremtett, amely 1987-ben bekövetkezett halálával zárult le.)

Ordass Lajos másodszori félreállítása után szinte minden lelkészi szolgálattól tartózkodva, visszavonultan élt, (egyelőre kiadatlan) naplóját írta, fogadta lelkésztársait vagy a nemzetközi egyházi világszervezetek épp Magyarországon járó vezetőit, akik az ÁEH tudtával vagy éppenséggel engedély nélkül felkeresték. Lakását a Márvány utca 23.-ban az állambiztonság az Ordass köré tömörülő reakciós egyháziak

illegális központi találkozóhelyeként tartotta számon, ezért ügynöki hálózattal figyeltette és lehallgatta.

„LÁZÍTÁS... GYŰLÖLETRE IZGATÁS”

Az 1957. november 27-i belügyminiszteri parancs általánosan megfogalmazott, ezért aztán igen tágan értelmezhető pontja szerint nyilvántartásba kellett venni „azokat a személyeket, akik az 1956. októberi ellenforradalom eszméi és szervezeti előkészítésében, szervezésében aktívan részt vettek”. A lelkészi karból többen ezen az alapon kerültek a rendőrségi kihallgatószobába, járták meg a korai Kádár-kor internálóléhelyeit vagy szenvedtek el rendőrhatalósági felügyeletet.

Székács Sámuel (1913–1998) évekig tartó kálváriája szinte teljes tárházát nyújtja a különféle megtorló intézkedéseknek. A szarvasi lelkészt különféle terhelő adatok alapján – „aktívan szervezte az ellenforradalmi eseményeket. Részt vett a FKGP újjászervezésében. Nov. 4-e után lakásán ellenforr. összejövetel volt” – 1957 elején őrizetbe vették és a békéscsabai rendőrkapit-

„Nehéz és rossz esztendőben voltam az egyház egyik felelős vezetője.”

Dezséry László (1914–1977) püspök
1950–1956 között állt a Bányai (később Déli)
Evangélikus Egyházkerület élén

tányságon töltött több hónapos vizsgálati fogság után közbiztonsági őrizetbe helyezték. Az elzárását elrendelő határozat indoklásában az aktív ellenforradalmi tevékenység mellett a lelkészi mivoltjából fakadóan várható jövőbeli reakciós magatartása is szerepelt: „Mivel feltehető, hogy foglalkozásánál fogva is és beállítottságánál fogva is ellenforradalmi uszító magatartását nem hagyja abba, illetve folytatná, a közbiztonsági őrizet alatt tartása szükséges a közrend és közbiztonság érdekében.” A négygyermekes lelkész hat hónap múlva szabadult Tökölről, de hazatérése után rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték. A REF a rendőrségen való rendszeres bejelentkezéssel túl lelkészi munkája korlátozását is jelentette, mivel a város határát nem hagyhatta el, így azon túl „semmiféle lelkészi szolgálatot nem végezhetett”. Ez az állapot öt hónapig tartott.

— Káldy Zoltán (1919–1987) evangélikus püspök, 1956 után a békepapi mozgalom vezető képviselője az evangélikus egyházban

Szinte azonos forgatókönyv szerint büntették meg Hulej Alfréd (Bócsa) és Sággy Jenő (Bezi-Enes) lelkészeket, de a névsor hosszan folytatható: Bácsi Sándor (Győr), Fecske Pál (Nagyszénás), Kiss Benő (Pusztatölke), Pribeleszky Mihály (Kondoros), Solymár János (Csömör), Benkőczy Dániel (Kölcse), Balogh István (Nagyszokoly), Németh Zoltán (Zalaszentgrót). Evangélikus lelkészek, akik ellen ellenforradalmi tevékenység – pl. uszítás, gyűlöltre izgató beszéd nagy nyilvánosság előtt, iratégetés, részvétel a helyi for-

„A leghaladóbb [egyházi] reformereket is az egyházmentés célja vezérli”

(GERÉB SÁNDOR
RENDŐR ALEZREDES, 1968)

radalmi nemzeti bizottságban –, illetve a „*a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló lázítás [...] folytatólagosan elkövetett gyűlöltre izgatás büntette*” címén rendőrhatalósági és bírósági úton léptek fel.

Az egyik legarcprítőbb vádpont Sággy Jenő 1957. augusztusi kihallgatásán hangzott el az egyik tanú vallomásaiban: a lelkész a Nemzeti Bizottság egyik ülésén „*imát mondott el a budapesti szabadságharcosoknak gyűjtendő élelmiszerek sikeréért, illetve megsegítéséért*”. Az eljárások között beidézés, házkutatás, letartóztatás, elhurcolás, vizsgálati fogság, rendőrhatalósági felügyelet, börtönbüntetés, közbiztonsági őrizet, internálás egyaránt szerepelt. Az érintettek érdekében az egyházvezetés folyamatosan levelezett az ÁEH-val, ám jobbra eredménytelenül, mert a hivatal a mentesítési kérelmeket – rendőrségi ügyekben való illetéktelenségére hivatkozva – rendre elutasította.

Az egyházüldözés egyik fő letéteményese 1956 után is a Belügyminisztérium volt. A III/III. Csoportfőnökség ke-

belében működő egyházi elhárítási akciók egyik „állatorvosi lova” Kutas Kálmán (1888–1984) ügye. Az evangélikus lelkész, költő az 1930-as évektől kezdve főleg angol és német teológiai szakmunkákat és hitébresztő műveket fordított magyarra, és azokat az országban széles körben terjesztette. 1960 körül az állambiztonság felfigyelt Kutas valóban élénk, sokakat megszólító irodalmi tevékenységére, és hamarosan mint az ún. fordítói munkaközösség evangélikus ágának vezetőjét tartotta számon. A vallásos-hitmélyítő irodalmi munkásságból előbb „illegális szervezkedés” lett, majd összeállt egy nagyszabású protestáns államellenes összeesküvés koncepciója.

A vallási köntösbe öltöztetett reakciós politikai tevékenységként kezelt mozgalom evangélikus tagjai (pl. Kutas Kálmán, dr. Weiszer Elek, Tekus Ottó, Józsa Márton, Túrmezei János, Szendrő János, Csepregi Sándor, Nádasy Ferenc, Király Lajos) közül többek ellen folyt rendőrségi eljárás. Kutas Kálmán ellen 1961-ben bizalmas (titkos) nyomozást kezdtek, lakását lehallgatták.

1962-ben személyéről „Hitvalló” fedőnéven dossziét nyitottak. 1963-ban elrendelték a nyílt nyomozást, a házkutatás során számos könyvét, iratát lefoglalták, elvitték a Lutheránus Világszövetségtől ajándékba kapott írógépét is, és gyanúsítottként heteken át kihallgatták. Végül rendőrhatalósági figyelmeztetést kapott, majd időskorára való tekintettel a büntetőeljárást megszüntették ellene, személyi dossziéját lezárták.

Dr. Weiszer Elek miskolci lelkészt a reakciós szervezkedésben való részvétele miatt „egyházi adminisztrációs intézkedés” sújtotta. Az egyházvezetés 1964 nyarán közegyházi érdekből Kisvárdára helyezte, ezzel büntetve meg a politikailag megbízhatatlan lelkészt. Dr. Weiszer azonban sem ezt, sem más felajánlott gyülekezeti helyet nem fogadott el. Inkább elhagyta a lelkészi pályát, világi állásban helyezkedett el, s többé nem tért vissza az egyházi szolgálatba.

„BELSŐ ÜLDÖZÉS”

A forradalom utáni megtorlások evangélikus papi vért nem követeltek. A rendőrségi-állambiztonsági zaklatások, büntető és megfélemlítő akciók azonban a lelkészeket nemcsak személyes szabadságukban és egyházi szolgálatukban korlátozták, de többeknél az életpályát is megtörték, illetve sokszor életre szóló traumát okoztak nemcsak nekik, de családjuknak, sőt közvetve akár a gyülekezetüknek is.

Az 1960-as években az üldözésnek mindinkább egy sajátos, egyházon belüli formája vált dominánssá. A pártállami szervek lehetőség szerint kerültek az egyházi ügyekbe való nyílt beavatkozást, „indokolt esetben” természetesen azonnal közbeléptek. Az újfajta egyházpolitikai „munkamegosztás” szerint a reakciós egyháziak ellen a pártvezetés, az ÁEH és a BM mögöttes intenciói alapján többnyire maguk az egyházvezetők léptek fel hivatali jogkörük érvényesítésével. Az 1958-as egyházpolitikai párthatározat szellemében az állam el is várta, hogy a klerikális reakció ellen, amely nem más, mint „*valási köntösbe bújít politikai reakció*”, a lojális egyházvezetés is határozottan lépjen fel a maga egyházkormányzati eszközeivel. A Kádár- és a Kádly-korszak első évtizedét ilyen egyházi büntetőintézkedések sora kísérte. Néhány példa, a teljesség igénye nélkül:

Aligha meglepő, hogy Scholz László (1911–2005) bűnbánatra hívó és a Rákosi-korszakot egyházi szempontból kritikusan értékelő 1956-os *Bánom-beszéde* nem maradt következmények nélkül. Dezséry László 1958. június 24-én, mielőtt végleg lemondott volna, néhány órára visszatért a püspöki székbe, és az egyházkerületi tanács ülésén kétórás beszédet tartott. Scholz 1956-os megnyilatkozásait is értékelte: „*Az én megtételésem szerint jelentőségében és a papi közvéleményre való hatásában ennél jelentősebb ellenforradalmi beszéd a mi egyházunkban nem hangzott el.*” Scholz budapesti lelkészi működése hamarosan ellehetetlenült. 1959-ben Káldy püspök Zuglóból Hatvanba helyezte, ahol 21 éven keresztül, nyugdíjba meneteléig élt és hűsége szolgálat.

Nem maradt következmények nélkül Schulek Tibor (1904–1989) felszólalása sem, amelyet Tatán, a Fejér-komáromi Evangélikus Egyházmegye lelkészi munkaközösségének 1962. júniusi gyűlésén mondott. A komáromi lelkész (1953-as lemondásáig az egyházmegye esperese) a magyarországi és a romániai abortuszpolitika kapcsán kijelentette, hogy a magyarság szempontjából mindkét ország születésszabályozási gyakorlata „nemzetgyilkosság”. Káldy Zoltán püspök erre másnap kitiltotta a lelkészi munkaközösség üléséről, mondván, Schulek „*ellenforradalmi hangot ütött meg*”. 1962. júliusban állásából felfüggesztették, 1963 elején pedig az egyetemes egyházi törvényszék egyházfegyelmi vétség miatt az 59 éves, nyolcgyermekes lelkészt lelkészi hivatalából elmozdította és nyugdíjazta.

Id. Zászkaliczky Pál (1905–1962) főtí lelkész (1950-ig esperes) elmozdítása csak betegsége és halála miatt nem történt meg. Az ún. főtí ügyben (1962–63) azonban élesen összeütközött a gyülekezet szabad lelkészválasztó jogának igénye Káldy Zoltán egyházpolitikai szempontú álláspontjával, mely szerint az elhunyt Ordass-párti, reakciós lelkésznek egyik lelkész fia (Péter és Pál) sem lehet a hivatali utódja. A püspök és a gyülekezet közti egyéves „háborús állapot”, amelyben Káldy többször nyomatékkal kérte az ÁEH beavatkozását, végül kompromisszumos megoldással csendesült le.

Nagybocskai Vilmos áthelyezése a Pest megyei Pilisről a Békés megyei Gendásra (1958), Botta István Kelenföldről Tordásra, Danhauser László Budahegyvidékről Bakonycsernyére kül-

dése, Kendeh György, az Andrassy út 60.-at, Kistarcsát és az 1951-es budapesti kitelepítések során a Békés megyei Kamutot is megjárta, 1956. októberben rehabilitált háromgyerekes lelkész eltávolítása a kelenföldi gyülekezetből (1961. október 23.) és a kistarcsai Özvegy Papnék Otthona gondnoki állásába helyezése egyházon belüli, de egyházpolitikai hátterű konfliktusok voltak, amelyek a Káldy-korszak idején a diktatórikus egyházvezetési gyakorlat emblematikus ügyeivé váltak. Az ily módon eltávolított lelkészek többsége azonban a történeteket idővel elsősorban nem száműzetésként, hanem váratlan lehetőségként élte meg. Megbékélve és elfogadva új szolgálati helyüket, becsülettel helyálltak ott is, abban a hitben és meggyőződésben, hogy „*Isten jót tud tenni azzal is, amit az emberek gonoszul gondolnak ki*”.

1956 után – miközben lelkészeket, szerzeteseket zártak börtönbe, vertek halálra, végeztek ki, helyeztek rendőri felügyelet alá, és a hívek közül is sokan a lehetséges egzisztenciális hátrányok tudatában jártak templomba, írták be gyereküket hittanra, kötötték házasságot templomban vagy éppenséggel ezek miatti félelmükben maradoztak el az istentiszteletekről – a hivatalos propaganda szó- és kelléktárában újfajta kifejezések honosodtak meg: népfront, békemunka, szocialista nemzeti egység, társadalmi konszenzus, „*aki nincs ellenünk, az velünk van*”, a szocialista társadalmi rend közös építése, egyháziak társadalmi szerepvállalása. E „közös” célok megvalósításában a politikai vezetés erőteljesen számított az egyházak támogatására és aktív szerepvállalására. Ma sokan úgy vélik: ez a – kemény diktatúra visszahúzó terrorjával párhuzamosan mindinkább érvényesített – kétarcú, „felpuhított”, „szövetségi” egyházpolitika, amely (látzat)partnerséget ajánlott az egyházaknak, hosszú távon lényegesen nagyobb károkat okozott, mélyebb sérüléseket hagyott a lelkészek, a hívek életében és lelkében, de maradandóbb deformálódást okozott a teológiai gondolkodásban is, mint az 1956 előtti időszak életveszélyes és drasztikusan egyértelmű egyházellenessége. ♦

A SZERZŐ A MAGYARORSZÁGI
EVANGÉLIKUS EGYHÁZ TÉNYFELTÁRÓ
BIZOTTSÁGÁNAK TAGJA

SZABÓ CSABA

PAPGYILKOSSÁGOK

AZ EGYHÁZÜLDÖZÉS BRUTÁLIS OLDALA

A katolikus egyház papjai, szerzetesei és szerzetesnői ellen mintegy 2500-3000 elmarasztaló ítéletet hoztak a magyar bíróságok 1945 és 1972 (az utolsó, katolikusokat érintő per) között. Az 1956-os forradalom és szabadságharc bukását követően azonban megjelent a magyar katolikusokkal szembeni megtorlásokban egy, az előző 11 évben nem tapasztalt, új elem: a gyáva bestiális gyilkosság. A történelem számos példával bizonyítja, hogy a háborúk és a forradalmak következményeként az emberi erkölcsök jelentősen gyengülnek, maga az emberi élet is „olcsóbbá” válik. Ilyenkor könnyebben átszakadnak azok a gátak, amelyek más időszakban működnek, feltartóztatják az embertelenséget. Valójában keveset tudunk ezekről az ügyekről. Szerepet játszhattak bennük túlkapások, személyes bosszúvágy, de tekinthetjük ezeket a gyilkosságokat a posztsztálini egyházpolitika kirívó eseteinek is. A forradalom után legalább hét papot gyilkoltak meg az országban gyanús körülmények közt. Közülük mutatunk be néhány esetet.

KOVÁTS FERENC

Kováts Ferenc (1932–1958) gencsapáti káplánnak (szombathelyi egyházmegye) az apját akarták megtörni, megfélemlíteni, és ezért a fiát kínozták meg. De valóban csak erről volt szó? 1958-ban letartóztatták a 26 éves papot, és annyira összeverték, hogy szabadulása után többé már nem épült fel. Zalaegerszegen, a szüleinél halt bele a rendőrségen elszenvedett bántalmazásokba.

Kováts Ferenc tevékenységét Gencsapátiban a rendőrség figyelemmel kísérte, prédikációinak tartalmáról a helybéli rendőr a ministránsokat rendre kifaggatta. Az események azonban 1958 tavaszán gyorsultak fel. Március 29-én, virágszombaton Kovács Imre kőszegi káplánt – a hitoktatás melletti kiállása miatt – a rendőrök annyira megverték, hogy képtelen volt ellátni feladatát. Az eset félelmet keltett, senki nem merte felkeresni a kőszegi papot, csak a gencsapáti káplán. Elbiciklizett Kovács Imréhez látogatába, hogy megbeszéljék a nagyheti, húsvéti helyettesítéseket. Hazafelé tartva utolérte egy autót. Az utasok kiszálltak a kocsiból, s tudván, hol járt a káplán, addig ütötték-verték, amíg bele nem esett az árokba. Ezután berendelték Szombathelyre kihallgatásra. A rendőrségen is brutálisan összeverték, azt sem tudni, hogyan érkezett haza a plébániára. Másnap a lépcsőn, az ágyneműn és a ruháján is véryomokat találtak.

Állapota egyre romlott, júniusban befeküdt a soproni kórházba, ahol idült hashártyagyulladását tuberkulotikus eredetűnek tartották. Az öt orvosból álló konzílium (belgyógyászok, sebészek) egybehangzóan diagnosztizálta a gyógyítható betegséget. Mivel azonban a háromheti gyógyszeres kezelés sem hozott javulást, felmerült egyéb betegség lehetősége is. Műtetre került sor. A szövettani eredmény egyértelmű volt: „*daganatos eredetű hashártyagyulladás, sarcoma. A beteg menthetetlen; a kezelés csak a fájdalom csillapítására és a szív erősítésére szolgál. Egy-két hónap múlva a szervezet így is kimerül...*” Augusztus 25-én bocsátották el a kórházból. Másfél hónapig élt még.

A korabeli orvosi vélemények nem kerestek összefüggést a bántalmazások és a kialakult betegség között. Ma már sokkal többet tudunk még laikus szinten is a daganatos betegségekről. A kiváltó okok között például nagy szerepe lehet a stressznek, a szorongásnak.

Amennyiben Kováts Ferenc brutális megverése és a halála között nincs is közvetlen kapcsolat, az esztelen, embertelen kínzás akkor is bűntény! Sokan úgy tartják, hogy valójában az édesapa (a független kisgazdapárt Zala megyei szervezetének elnöke, az 1945-ös választások után pártja képviselője a Nemzetgyűlésben, majd az 1947-es választásokon a Demokrata Néppárt képviselőjeként került

be a parlamentbe; az 1956-os forradalom idején részt vett a Demokrata Néppárt újjászervezésében, megyéjében elnöknek választották, és tagja lett a Zala Megyei Forradalmi Bizottságnak is) volt a célszemély. Ugyanakkor ifjabb Kováts Ferenc is szálla lehetett a hatalom szemében: az osztrák határtól alig nyolc kilométerre fekvő Gencsapáti község káplánja tudott a határon zajló embercsempészetéről. Az államrendőrség emberei „beépültek” az osztrák táborokban a menekültek közé, és fiktív történeteiket előadva másoknál is érdeklődtek a határátlépések menetéről, a segítőkről. Az is okot adhatott a támadásra a káplán ellen, hogy titkos pálos szerzetes volt, bár nincsen adatunk arról, hogy mennyit tudtak a rendőrök erről. A hatalom nehezen viselte az ifjúság körében végzett munkáját is. A gencsapáti káplán kiválóan fogta össze a helybéli ifjúságot, így akadozott a KISZ megszervezése a faluban. Veszélyesnek tartották prédikációit is.

Érdemes röviden megvizsgálni azt a személyt is, akinek komoly szerepe lehetett Kováts Ferenc vértanúságában. Zala és Vas megyék rettegett verőlegénye volt Tóth (eredeti nevén: Klamerusz) Béla. A BM Zala Megyei Főosztályán belül a IV. (Belsőreakció-elhárító) Osztály vezetője 1953 után Klamerusz Béla államvédelmi hadnagy volt. 1956 után Zalából néhány hírhedt ávóost áthelyeztek Vas megyébe, köztük Tóth/Klamerusz Bélát is. A BM Vas Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Osztály vezetőjeként több „reakcióellenes” akcióban is részt vett. Például 1957. március elején, amikor a 8-ról 9-re virradó éjszaka rendőrök törtek be a szombathelyi Püspökvárba. Kovács Sándor püspököt bezárták a lakásába, a papokat pedig hálóingben kiterelték a folyosóra. Gúnyolták, szidalmazták őket, többeket összeverték. A művelet Klamerusz vezette. Ugyancsak ő végezte a nyomozást Brenner János meggyilkolása ügyében is.

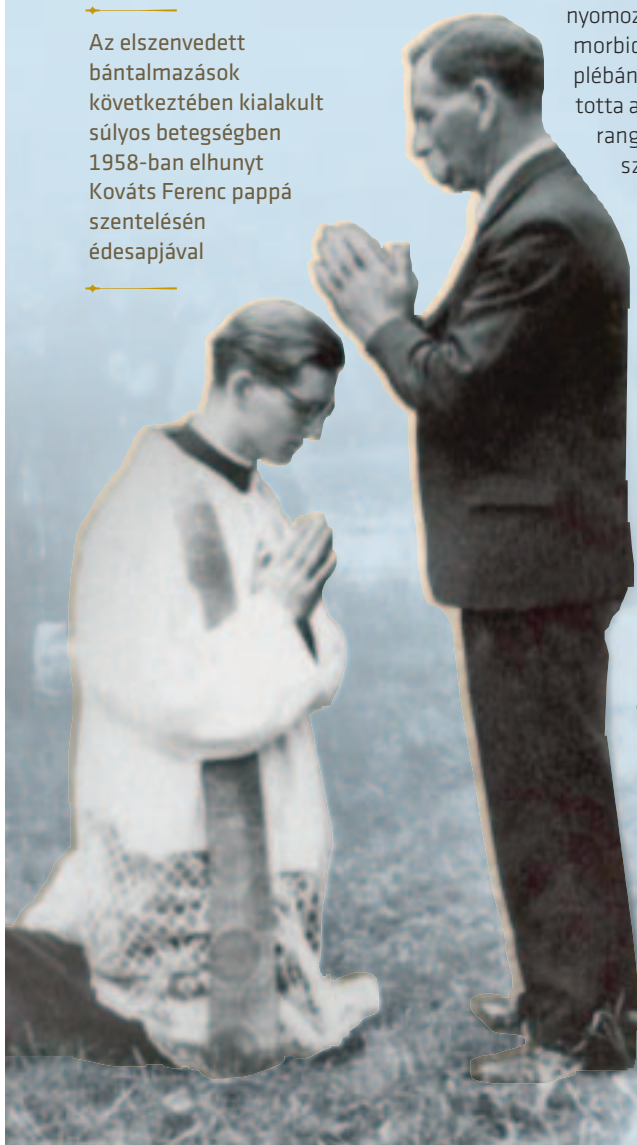
BRENNER JÁNOS ÉS SZEKULI PÁL

Brenner János (1931–1957) elsőfogadalmas ciszterci szerzetes, rábakéthelyi káplán ügye jól feltárt, bár gyilkosait nem ismerjük. Kovács Sándor püspök szentelte pappá 1955. június 19-én a szombathelyi székesegyházban. Rábakéthelyen (Szentgotthárd mellett) lett káplán. Sokat foglalkozott a helybéli fiatalokkal, nemcsak hittanórát tartott, hanem sportolt is velük. Tevékenységét az államhatalom rossz szemmel nézte, át is akarták helyeztetni a püspökkel. Több sikertelen kísérlet történt a megfélemlítésére, mielőtt meggyilkolták. 1957. december 14–15. éjjelén egy fiatalember azzal az indokkal csalta el a papot a plébániáról, hogy

beteg nagybátyját kellene ellátni a szentségekkel. Útközben megtámadták és harminckét késszúrással megölték. A nyomozás csak színjáték volt, amelynek során Brenner Jánost is igyekeztek lejáratni, féltékenységgel, embercsempészettel vádolták. Végül egy személyt a járási és a megyei bíróság halálra ítelt, majd a Legfelsőbb Bíróság felmentette. Később elítélték azt a fiút, aki Brenner Jánost kihívta az állítólagos beteghez, de őt is felmentették. A valódi gyilkosok kilétére sohasem derült fény.

A veszprémi egyházmegyének is van kétes körülmények közt megölt papja. Szekuli Pál (1925–1957) érettségi után, 1944. augusztus 27-én felvételt kért a piarista rendbe. A váci és tatai novíciuszévek után ünnepeles fogadalmát 1949. március 25-én tette le. Pappá szentelték 1950. június 21-én. 1946-tól 1950-ig matematika–fizika szakos volt a budapesti egyetemen, de állami nyomásra több piarista rendtársával együtt tanulmányai feladására kényszerült. 1950 szeptemberétől Somlószóllóson, 1951 márciusától Látrányban működött káplánként. 1952 decemberében letartóztatták és börtönbüntetésre ítélték. A budapesti Gyűjtő-

➤ Az elszenvedett bántalmazások következtében kialakult súlyos betegségben 1958-ban elhunyt Kováts Ferenc pappá szentelésén édesapjával

fogházban és Vácott raboskodott, de dolgoztatták a dorogi szénbányában is. 1956 júliusában kegyelemmel szabadult. Ösküre helyezték a 68 éves Miklós József plébános mellé káplánnak. 1957. december 7-én a plébánia kútjában holtan találták.

A talányos ügyvel kapcsolatban csak azt tudhatjuk bizonyosan, hogy ki nem követte el a gyilkosságot. A valódi gyilkos személye máig ismeretlen, az ügy ily módon megoldatlan. A nyomozás során inkább összeavarták a szálat, semmint kibogozták volna. A rendőrök előkapartak egy lehetséges „szeretőt” Tibold Éva árva, epileptikus kiskorú személyében, de a gyanú tarthatatlannak bizonyult. Vizsgálták az öngyilkosság lehetőségét, majd az idős plébánosra és annak 64 éves házvezetőnőjére, Miklós Katalinra terelték a gyanút. A névazonosság még zavarosabbá teszi a történetet, ugyanis Miklós Katalint a plébános szülei fogadták örökbe, hogy elejét vegyék a majdani szóbeszédnek, amiért a plébános és házvezetőnője egy háztartásban élt. A nyomozók szerint a 64 éves asszony egy törölközővel megfojtotta Szekuli Pált, majd a 70 éves plébánossal az udvaron lévő kúthoz vonszolták a tetemet, és a megfojtott káplánt beledobták a vízbe. A nyomozati anyag teljes káosz, inkább egy morbid komédiára emlékeztet: az idős plébános a gyilkosságot követően utasította a harangozót, hogy Szekuli Pált harangozza ki, sőt a 70 éves pap lemászott a kútba, és feladta Szekuli Pálnak az utolsó kenetet.

Az eredeti iratokból mégis kiderül néhány fontos tény. Például hogy a plébános magának való, mogorva ember volt, akit a faluban nem szerettek. A nála tartott házkutatás során előkevert egy vadászpuska és egy pisztoly is. Ezzel zsarolhatóvá vált. A gyilkossággal a nyomozók több eredményt akartak elérni. Az ilyen szövevényes, homályos ügyvel jól meg lehetett osztani, össze lehetett zavarni az embereket. Az amúgy sem népszerű plébánost teljesen ki lehetett rekeszteni a falu közösségéből.

KENYERES KÁROLY LAJOS

Ám a papgyilkosságok nem elszigetelt esetek voltak. Kenyeres Károly Lajos (1908–1957) az érettségi után a váci Hittudományi Főiskolán tanult tovább. 1930-ban Vácott szentelték pappá. Káplán és hitoktató volt több településen. Hittan-

könyveket írt a népiskolák tanulói számára. Politikai érzékenysége jókora naivitással párosult, mert levelet írt például Jurij Andropovnak, aki 1956-ban a Szovjetunió magyarországi nagykövete volt. Felhívta a figyelmét, hogy a magyar parasztságtól idegen a kolhozszellem. Kádár Jánoshoz írt levelei a békéért való bátor kiállást hirdetik. Talán ez a „szemtelenség” is hozzájárult végzetéhez.

1957. február 28-án kora este a hittanóra után Vezsenyről kerékpárján hazafelé tartott Tiszavárkonyba, de útközben hazakísérte a gátőr gyerekeit is. A Tisza-gáton kezegett tovább, de egy kifeszített drótkötélben megakadt a bicikli, a plébános pedig a földre zuhant. Hat-hét ember rontott rá lesből. Ütötték-verték, a kiabálás elhallatszott a gátőrházig. Nem tudták agyonverni, a Tisza felé vonszolták. Egyik támadója a folyóparton tarkón lötte. Kerékpárját a vízbe dobták, holttestét az alacsony vízáltsú folyó partfala alá dugták, és ráomlasztották a földet. Kerékpárját a gátőr egy hét múlva megtalálta a Tiszában. Miután családjá kereste, a rendőrség elterjesztette, hogy disszidált. Eltűnése után éppen egy évvel, 1958. február 28-án Martfűn egy halász az akkor éppen áradó, zavaros Tiszában egy férfi holttestére bukkant. A tetemet Szolnokról Budapestre szállították. A Károly Róbert körüti kórházban kiállított halottvizsgálati bizonyítvány alapján a kb. egy éve bekövetkezett halál oka „gerincvelő roncsolódás, lövéses sérülés” volt. A holttestet testvérei azonosították. Rákóczi-falván a sírján kereszt, alatta felirat áll: „A jó pásztor életét adta juhaiért.”

Magyarországon csak a rendszerváltozás után lehetett ezekről az ügyekről nyíltabban beszélni. A helyi közösségeket, ahol az események történtek, biztosan évekig, évtizedekig foglalkoztatták a homályos gyilkosságok. A brutalitás része volt a megtorlásnak és az új hatalom kiépítésének. Az elkövetőket szinte biztos, hogy valamilyen trauma és félelem, megaláztatás és kisebbségi érzés is motiválta. Mindig csoportban követték el az erőszakot, ami azt jelzi, hogy csak egymást erősítve voltak képesek a bűncselekményre. Különböző miérett kellett féltucatnyi felfegyverzett ember egy szerencsétlen pap likvidálásához? Kétségtelen az is, hogy az elkövetők célja a vallásos közösségek megfélemlítése, a zavarkeltés és a bomlasztás volt, de tettüket valamilyen vélt vagy valós sérelem miatti bosszúvágy is sarkallhatta. Valójában gyáva alakok voltak. ♦

A SZERZŐ A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR FŐIGAZGATÓ-HELYETTESE, AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM OKTATÓJA (PHD)

WIRTHNÉ DIERA BERNADETT

„FEKETE HOLLÓK”

A KÁDÁR-RENDSZER VÉLT VAGY VALÓS ELLENFELEI: A KATOLIKUS KISKÖZÖSSÉGEK

A „Fekete Hollók” ügy a Kádár-korszak legnagyobb egyházellenes rendőrségi akciója. 1957-58-tól az „egyházi reakció” elhárításával foglalkozó alosztály több száz római katolikus papot, volt szerzetest, apácát és főként a fiatal generációhoz tartozó hívüket vette megfigyelés alá. Az egymással kis közösségekben kapcsolatot tartó, együtt olvasó, vitatkozó, közös hitéletet élő csoportokra 1961-ben az állambiztonság gyorsan és határozottan csapott le, több százuknál tartottak házkutatást és sokukat letartóztatták, akiket azután szervezkedés vádjával többéves börtönre ítélték. A katolikus egyház megtörésére irányuló utolsó nagy nekirugaszkodás tökéletesen illeszkedett az egyház társadalomból való kiszorításának folyamatába.

Az 1961-es házkutatások során lefoglalt bűnjeltek. A vád szerint ezeken az írógépeken készítették el a különböző „illegális” jegyzeteket és brosúrákat, amelyeket a nevelés során használtak.

A Magyar Katolikus Egyház helyzete a második világháborút követően alapjaiban változott meg. A nemzetközi kapcsolatok átrendeződése, a kialakuló kétpólusú világrend, a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok jelenléte és bizonyos baloldali politikai erők működése kezdetétől fogva konfliktusokat gerjesztett a katolikus egyházzal. Az állam és az egyház szeparációját hirdető új hatalom számos olyan intézkedést hozott, amely évszázados hagyományokat számolt fel, ezért az 1945 és 1948-49 közötti évek az egyház számára folyamatos visszaszorulást hoztak, annak ellenére, hogy tömegbázisa ekkor még jelentős méretű volt. Gazdasági alapjait a földosztás gyengítette meg, egyesületeinek betiltása társadalmi beágyazottságát számolta fel, iskoláinak államosítása pedig megfosztotta a fiatalok nevelésének lehetőségétől.

Az állam és az egyház szétválasztása nem a felek tárgyalása és megállapodása révén következett be, hanem diktátumszerűen, a realitások figyelembevétele nélkül. A hatalomban lévők között győzött az a – kommunista párt által képviselt – törekvés, amely az egyházak társadalmi szerepvállalásának teljes visszaszorítását kívánta. Ezzel a folyamattal párhuzamosan az egypártrendszer kiépítésére törekvő kommunisták egymás után törték meg és számolták fel ellenfeleiket. Nem kerülhettek el sorsukat a nekik ellenálló egyházak vezetői és tagjai sem.

A TULÉLÉS LEHETŐSÉGEI

A hatalom irányából érkező nyomás egyre nehezebbé tette a katolikus egyház helyzetét, 1948-ban letartóztatták Mindszenty József esztergomi érseket, akit koncepció perben életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. A püspöki kar ezután még igyekezett ellenállni, de 1950-re olyan kényszerhelyzetbe került, hogy aláírta az egyezményt a kommunista állammal. Az állam és az egyház kapcsolata ezzel nem jutott nyugvópontra, a megállapodás után néhány nappal megvonták a szerzetesrendek működési engedélyét, s 1951-ben a kalocsai érseket is koncepció perbe fogták. A negyvenes évek végén, ötvenes évek elején az egyházüldözés a püspökök és papok ellen volt a leghevesebb, a hatalom alkalmazta azt a bibliai elvet, hogy „megverem a pásztort és szétszednek a nyáj juhait” (Mt 26,31).

1949-ben a fakultatív hitoktatás bevezetése gyakorlatilag kiszorította a vallásoktatást a gyerekek és fiatalok iskolai életéből. Az ötvenes-hatvanas évekre minimalizálódott az iskolai hitoktatásban részt vevők száma. A kötelező hitoktatást megszüntető rendelet, az azt megelőző, illetve követő lejárató kampány sokakban visszatetszést váltott ki, és jobbnak látták „alternatív” utakat keresni gyermekeik vallásos nevelésére.

A szülői és gyermeki igények hatására az arra vállalkozó lelképásztorok segítségével megindult az iskolán kívüli – az Állami Egyházügyi Hivatal külön engedélye nélküli –, „illegális” hitoktatás. A papok a ministránsok összefogásával, énekkarok szervezésével vagy csupán kis csoportok találkozóival gondoskodtak a gyerekek és fiatalok hitbeli képzéséről. Ez a fajta, alulról induló kezdeményezés az egész ország területén jellemző volt, hiszen mindenhol voltak papok, szerzetesek, több esetben világiak, akik vállalták a kockázatot a következő nemzedék hitbeli neveléséért.

Az iskolán kívüli hitoktatásnak többféle formája alakult ki attól függően, hogy kik vállalták, milyen lehetőségeik voltak vagy kit tekintettek célcsoportnak. Közös volt bennük, hogy kisebb csoportokban, általában családoknál, esetleg a plébánián jöttek össze, s kirándulásokon, téli és nyári táborozásokon tették élményszerűvé a katolikus hitet. A fiatalok nevelésében papok mellett szerzetesek is jelentős részt vállaltak, hiszen több szerzetesrend karizmájához hozzátartozott a katolikus oktatás és nevelés. Miután működési engedélyüket megvonták, személyükben is nemkívánatosá váltak a hatalom számára, de többen közülük az állami tiltás ellenére sem hagytak fel hivatásuk gyakorlásával: maguk köré gyűjtöttek és keresztény identitásukban erősítették a rájuk bízottakat.

Lénárd Ödön piarista szerzetes 1960-ban a következőképpen foglalta össze küldetésének lényegét: *„Alaptétel, hogy nem arról van szó, hogy hit-tant tanítani és egy hittananyagot fel-adni a gyerekeknek, hanem a csoport-munkának éppen az a lényege, hogy meg kell teremteni az ő életüket és be-levezetni, belenőttetni őket a keresztény életbe, mert hiszen mindnyájunknak az a bajunk, hogy körülöttünk felrobbantották a keresztény társadalmat és le-vegőtlenül úgy élünk a világban. És ma-gunk között és egymás számára meg kell újra teremtetni, csak szűk körben*

1959. március 16-án készült fotó Werner Alajos atya követéséről. A Regnum Marianum papja kiváló egyházzeneész és karnagy volt, aki megjelenésében Liszt Ferencre emlékeztetett. Letartóztatása után Kodály Zoltán is közbenjárt az érdekében. (fent) 1960. szeptember 2-án készült megfigyelési fotó. Két kispap találkozása azok közül, akiket 1959-ben zártak ki a Központi Szemináriumból, amiért nem mentek el a békepapi gyűlésre. (lent)

Nyári táborozásra induló gyerekek. A csoportok életének kiemelkedő eseményei voltak a táborok, ahol a fiatalok hasonló élményeket szereztek, mint vezetőik a cserkész-táborokban.

a maszek alapon, de meg kell teremteni a keresztény társadalmat, ahol az ember jóban van a másikkal, ahol szórakozik, problémákra magyarázatot kap, segítséget kap. Nem egyszerűen csak egy racionális anyag, mert az egy halott anyag lesz a gyerekekben, hanem ahogyan az életet kell kapnia.”

Miközben az egyházi hierarchia tagjait, szerzeteseit egyre-másra érték a hatalom atrocitásai, a fiatalokkal titokban foglalkozók viszonylag nyugalomban dolgozhattak. A politikai rendőrség ugyan folyamatosan megfigyelte és belülről bomlasztani próbálta a kisközösségeket, néhány vezetőt el is ítélték, de az ellenük való szisztematikus fellépésre csak az '56-os forradalom után, 1960–61-ben került sor. Ennek okát a vizsgálati osztály vezetője 1961 októberében így fogalmazta meg: „A klerikális szervezkedések tevékenységéről a politikai nyomozó szervek már az ellenforradalom előtt is rendelkeztek adatokkal, azok realizálásával azonban közvetlen az ellenforradalom után, az ellenforradalmi ügyek felszámolása miatt nem tudtak kellő aktivitással foglalkozni.”

A KÁDÁRI EGYHÁZ-POLITIKA SZORÍTÁSÁBAN

A „Fekete Hollók” ügy a Kádár-rendszer egyházpolitikai gondolkodásának tipikus esete: olyanok ellen foganatosított megtorló intézkedéseket, akik nem egyszerűen megélték, hanem tovább is akarták adni hitüket. Az elnevezést – az akció fedőnevét – az állambiztonság munkatársai adták, jelezve, hogy olyanok ügye, akik a „fekete reakció”, azaz a „klerikális reakció” tagja. A holló elnevezés használatával pedig minden bizonnyal számítottak a madárhoz társuló negatív képzetek erejére és a „halál madara” képének elretentő hatására. A „Fekete Hollók” ügyszőz tartozó emberek letartóztatásával és perbe fogásával mindazokat elérte a hatalom keze, akik a megelőző közel másfél évtizedben kitartottak és nevelték a következő katolikus nemzedéket.

A „Fekete Hollók” fedőnevű ügy a Kádár-korszak legnagyobb rendőrségi

fellépésének tekinthető: 1956 és 1989 között – leszámítva a forradalom megtorlását – nem fordult elő ilyen széles körű és ilyen sok embert érintő rendőrségi akció, mint 1961-ben. Egy ilyen hatalmas intézkedésorozatra fel kellett készülni, ezért az állambiztonság 1960. november 22-én „főpróbát” tartott: házkutatásokat végzett, valamint előzetes letartóztatásba helyezett négy papot, akik a Regnum Marianum mozgalomhoz tartoztak.

A szabadlábban maradtak között gyorsan elterjedt a regnumi atyák elvitelének híre, amellyel az állambiztonság két dolgot is üzent. Egyrészt figyelmeztetés volt minden, gyerekekkel és fiatalokkal foglalkozó egyházi és világi személynek, hogy rájuk is hasonló sors várhat. Másrészt a letartóztatások a bizonytalanság érzését növelték a csoportok tagjai és vezetői között, hiszen nem tudták, hogy csak elszigetelt esetről

van-e szó, vagy egy nagyobb szabású akció részeként került sor az őrizetbe vételekre. A rendőrség a tapasztalatokat felhasználva és a kellő előkészületeket megtéve indította el 1961. február 6-án éjjel a „Fekete Hollók” akciót.

AZ ORSZÁGOS HÁZKUTATÁSOK ÉS LETARTÓZTATÁSOK

Az országos akcióban részt vevő rendőrtiszteknek február 6-án különböző helyszíneken tartották meg az eligazítást: Egerben, Pécsen, Szegeden és Budapesten. Közös, összehangolt feladatuk volt, hogy 22.50-kor, egy időpontban tartsanak házkutatásokat, illetve végezzenek letartóztatásokat. Az eligazítás során részletes útmutatást kaptak arra vonatkozóan, mikor kell az adott helyre érkezniük, hogyan kell be-

A „Fekete Hollók” ügyszőz tartozó csoportok közül többen tagjai voltak különböző természetjáró egyesületeknek, mert így feltűnés nélkül találkozhattak, túrázhattak és tarthatták egymással a kapcsolatot.

Megfigyelési fotó a Máttyás-templom előtt. A városnéző csoportot az egyik, a Központi Szemináriumból kizárt kispap kalauzolja. Az operatív tisztek turistának álcázva magukat készítették a felvételt.

hatolniuk, mit kell keresniük, hogyan kell a házkutatási jegyzőkönyvet felvenniük, és mi a teendőjük, miután visszaérkeztek a rendőrségre. A rendőröket felkészítették az őrizetbe vevők lehetséges magatartására, és ennek kapcsán egyénre szabott utasításokat is kaptak.

A kutatások jelenlegi állása szerint február 6-án éjszaka több mint kétszáz helyen tartottak házkutatást, és 78 főt helyeztek előzetes letartóztatásba. A vidéki színhelyek közül kiemelkedtek a nagyobb városok (Eger, Pécs, Szeged), de Pest, Heves és Komárom-Esztergom megye kisebb falvait is elérte a rendőrség keze. A legnagyobb szabású akcióra természetesen Budapesten került sor. Itt 171 operatív tisztet és 48 személygépkocsit igényelt az állambiztonság. Az állomány 141 helyen tartott házkutatást és 61 főt helyezett előzetes letartóztatásba. A pontos számok megállapítása azért is nehézségbe ütközik, mert nemcsak ezen az egy napon történtek kényszerintézkedések, hanem februárban több alkalommal, illetve március és május folyamán is többször tartottak pótházkutatásokat és tartóztattak le újabb embereket. Február 6. mégis nagyságrendileg kiemelkedett és igazi erőpróbát jelentett az állambiztonságnak.

Néhány hónap múlva, az akció értékelése során maguk a végrehajtók fogalmazták meg, hogy „túlzott” volt a februári rendőri fellépés: „A II/5. Osztály hathatósan támogatta a vizsgálati munkát. Hiányosság azonban, hogy bár jelentős számú aktív ellenséges tevékenységet kifejtő személyt derítettek fel, a lefoglalható bizonyítékok széles sorát is feltárták, még nem tudtak

eléggé a szervezkedések mélyére hatolni. Az operációk során indokolatlanul nagy számban végrehajtott házkutatások nem érték el a kívánt eredményt, emellett feleslegesen kötötték le az operatív erőket.”

LETARTÓZTATOTTAKBÓL ELÍTÉLTEK

A vizsgálati szakasz az előzetes letartóztatásokat követően, februárban kezdődött el. A nyomozás hossza a törvények szerint két hónap volt, amit a legfőbb ügyész hosszabbíthatott meg. A hosszabbításra minden letartóztatott esetében többször is szükség volt. Figyelemre méltó tény, hogy a letartóztatottak és az elítéltek között nagyjából fele-fele arányban voltak egyházi (papok, szerzetesek) és világi személyek.

Különösen fontos ez a tény, mert a hatalom következetesen „papi összeesküvés”-ként beszélt az eseményekről, és tudatosan hallgatta el, hogy számos világi férfi és nő is érintett. Sok fiatal, családalapítás előtt álló fiú (egyetemi tanulmányai mellett) foglalkozott intenzíven fiatalabb gyerekekkel, és biztosította számukra azt a vallási nevelést, amelyben neki része lehetett.

A pereket nagyságuk és összetettségük is kiemeli a Kádár-korszak többi ilyen jellegű ügye közül. A kutatás nyomán kialakított „pertépkép” alapján három szintet lehet megkülönböztetni: a főpert (Havass Géza és társai), a hozzá kapcsolódó mellékpereket (pl. Palos György és társai, Werner Alajos és társai, Rédly Elemér és társai, Bolza Marietta és társai), valamint a lazán

kapcsolódó önálló pereket (pl. Tatár Margit pere, Sigmond László és társai, Kemény Bertalan és társa). 1961–62-ben tizenhét perben nyolcvanhat főt ítéltek el. A persorozatban közel háromszáznegyven évnnyi büntetést szabott ki a bíróság, a legnagyobb büntetés tizenkét év, a legkisebb egy év volt. Az összes ítélet átlaga 3,9 év, és ez az adat valóban választóvonalat jelzett: négy évnél rövidebb büntetésre többnyire világiakat, annál hosszabbra inkább egyháziakat ítéltek. Ebből az adatból következik az a megállapítás, hogy a hierarchia tagjait és a szerzeteseket súlyosabb büntetésre ítélték, mint világi társaikat.

A börtönbüntetésre ítélték mellett meg kell emlékezni azokról, akiket a „szervezkedésért” ugyan nem állítottak bíróság elé, egzisztenciájukat és jövőjüket mégis negatívan befolyásolta részvételük a „Fekete Hollók” ügyben. Közülük ötven papot elbocsátottak szolgálati helyéről, ők hosszabb-rövidebb ideig nem gyakorolhatták papi hivatásukat, hetven világit pedig munkahelyéről, illetve az egyetemről távolítottak el. Nemcsak rövid távon, hanem évtizedek távlatában is hátrányt jelentett (tanulmányok, előléptetések), ha valakit összefüggésbe hoztak a „Fekete Hollók” ügygel.

A „Fekete Hollók” persorozatot tekinthetjük az egyház megtörésére tett utolsó nagy kísérletnek, amely gyakorlatilag el is érte a célját: a hivatásukban legtovább kitartók meghurcolását. Az 1961-es perek után az elítéltek többsége 1963-ban az általános amnesztiával kiszabadult. A kisközösségi tevékenység visszaszorulásában döntő szerepet játszott, hogy a szabadultak közül sokan voltak, akik már másodszor vagy akár harmadszor szenvedtek börtönbüntetést, így érthető ennek a generációnak a megtörtsége. Az átélt események után már csak elenyésző töredékük folytatta a hitre nevelő munkát. ♦

A SZERZŐ TUDOMÁNYOS KUTATÓ,
NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGÁNAK
HIVATALA (PHD)

Tudjon meg még többet a történelemről!

Olvassa
a Rubicon
minden
hónapban!

Előfizetőinknek 2 szám ajándék: **10-et fizet, 12-t kap!**

Egyenként is megvásárolható példányok

2003/3-4	Új világregd	699 Ft	☐	2011/2 különszám	Náci örökség	645 Ft	☐
2003/6	A történet mestersége	448 Ft	☐	2011/3 különszám	Magyar középkor	645 Ft	☐
2003/9-10	Deák Ferenc, a haza bölcse	699 Ft	☐	2012/1-2	Magyarország a mérlegen	995 Ft	☐
2004/4	Bibó István, a nemzet lelkiismerete	448 Ft	☐	2012/3	Kitörés	645 Ft	☐
2004/7	Történelem az interneten	448 Ft	☐	2012/4-5	Történelmi tévhitek – Krasznahorka büszke vára	995 Ft	☐
2004/8-9	60-as évek	699 Ft	☐	2012/6	Adók és adófizetők – Hitler stílusa	645 Ft	☐
2004/10	IV. Károly	448 Ft	☐	2012/7	Újkori olimpiák – Lovagok világa	645 Ft	☐
2004/12	Az Andrássyak világa	448 Ft	☐	2012/8	Horthy István halála – Kádár arcai	645 Ft	☐
2005/8	Az NSDAP története	498 Ft	☐	2012/9-10	Klebbelsberg – Aktuális Horthy kép	995 Ft	☐
2006/2-3	Háború a modern korban	789 Ft	☐	2012/11	Volksbund kontra Hűségmozgalom	645 Ft	☐
2006/7	Terrorbombázások – Tortúra	545 Ft	☐	2012/12	Sztálin – Nagy perek – A „Kossuth címer”	645 Ft	☐
2006/8	Che Guevara – Keresztesek	545 Ft	☐	2012/1 különszám	Boszorkányság	645 Ft	☐
2007/1-2	Második Trianon	889 Ft	☐	2012/2 különszám	A Magyar nemesség	645 Ft	☐
2007/3	Állambiztonság – Titkosszolgálat	595 Ft	☐	2013/1	Híres merényletek – Gestapo	695 Ft	☐
2007/6-7	A magyar bor századai	889 Ft	☐	2013/2-3	Nagy Szulejmán – Pápák és a Pápválasztás	995 Ft	☐
2007/8	A 20. századi nő	595 Ft	☐	2013/4	Mozaikok az európai zsidóság történetéből	695 Ft	☐
2007/9	Személyi kultuszok	595 Ft	☐	2013/5	Horthy Istvánné – Grófok, hercegek, bárók	695 Ft	☐
2007/10	Horthy Miklós kultusza	595 Ft	☐	2013/6	Szent István nyomában – Fehérvár	695 Ft	☐
2007/1 különszám	AVO-AVH-III/III	595 Ft	☐	2013/7	Bethlen Gábor – Kis magyar lőtörténelem	695 Ft	☐
2008/1	Emigrációk	595 Ft	☐	2013/8	A mohácsi csata – II. Lajos kontra Szulejmán	695 Ft	☐
2008/2-3	Reform, modernizáció	595 Ft	☐	2013/9-10	Napoleon – A hatalom és a szélsőjobb a Horthy-korban	995 Ft	☐
2008/4	Szlovákia + Híres asszonyok	595 Ft	☐	2013/11	Hősök tere – Nemzet és emlékezet	695 Ft	☐
2008/5	A repülés úttörői + Edvard Beneš	595 Ft	☐	2013/12	A Bethlen-korszak	695 Ft	☐
2008/6	Ókori olimpiák + Katyn	595 Ft	☐	2013/1 különszám	A borgiák – Firenze és a Mediciek	695 Ft	☐
2008/7-8	Fekete krónika	895 Ft	☐	2013/2 különszám	Mi történt Mohács után?	695 Ft	☐
2008/9	Fekete-fehér Amerika	595 Ft	☐	2014/1	A székelység története	695 Ft	☐
2008/10	A doni kálvária + '68 világa	595 Ft	☐	2014/2	Zrínyiek	695 Ft	☐
2008/1 különszám	Titokzatos ókor	595 Ft	☐	2014/3	Dózsa György, 1514 – Megszállás, 1944	695 Ft	☐
2009/1-2	Magyar jobboldali hagyomány	895 Ft	☐	2014/4-5	Seuzo-kincs – Az I. világháború	995 Ft	☐
2009/3	A királyiroktól a 301-es parcelláig	595 Ft	☐	2014/6	A béke kálváriútján – Apponyi Albert gróf	695 Ft	☐
2009/4	Amiről a címerek mesélnek	595 Ft	☐	2014/7	Egy magyar mítosz – Az aranycsapat	695 Ft	☐
2009/5	Délvidéki tragédia	595 Ft	☐	2014/8	Sopron – A hűség városa	695 Ft	☐
2009/6	Út a háborúhoz	595 Ft	☐	2014/9	Isonzó – Doberdó – Caporetto	695 Ft	☐
2009/7-8	Vadászat Magyarországon	895 Ft	☐	2014/10	Az Oszmán Birodalom	695 Ft	☐
2009/9	A téli háború – Kálvin és a reformáció	595 Ft	☐	2014/11	A kiugrási kísérlet	695 Ft	☐
2009/10	Egyenruha-történet – Középkori magyar királynék	595 Ft	☐	2014/12	Magyar békétörekvések – Szent-Györgyi Albert	695 Ft	☐
2009/11	Középkor	595 Ft	☐	2014/1 különszám	Európa	695 Ft	☐
2010/1	A csendőrség története 1881-1945	645 Ft	☐	2015/1	A nagy háború, 1914-1918	695 Ft	☐
2010/2	Szabadkőművesek	645 Ft	☐	2015/2	Islám radikalizmus – Vitriolos karikatúrák	695 Ft	☐
2010/3	Szélsőjobboldali radikalizmusok	645 Ft	☐	2015/3	Haditengerészet	695 Ft	☐
2010/6	Kitelepítések – Ki volt Biszku Béla?	645 Ft	☐	2015/4	1945, egy végzetes év – Hóman Bálint	695 Ft	☐
2010/7	A szex és erotika kultúrtörténete	645 Ft	☐	2015/5-6	Örmény genocídium 1915 – Német kapituláció 1945	995 Ft	☐
2010/8	Sikertörténetek a 19. században	645 Ft	☐	2015/7	Petőfi élete és halála	695 Ft	☐
2010/9	1956-os sortűzek – Kulákok	645 Ft	☐	2015/8	Női szerepek a történelemben	695 Ft	☐
2010/10	Hitler és Sztálin tábornokai – Károlyi Mihály	645 Ft	☐	2015/9	A Nádasdyak – Málenkij Robot	695 Ft	☐
2010/1 különszám	Trianon és a revízió	645 Ft	☐	2015/10	Koncepciók perek	695 Ft	☐
2010/2 különszám	Ormos 80	595 Ft	☐	2015/11	Gróf Tisza István	695 Ft	☐
2011/1	A Szent Korona visontagságai	645 Ft	☐	2015/12	Koronás fők	695 Ft	☐
2011/2	Vörös terror, fehér terror	645 Ft	☐	2016/1	Migráció	695 Ft	☐
2011/3-4	A 19. század – Bethlenek	995 Ft	☐	2016/2	Széll Kálmán	695 Ft	☐
2011/5	Weimar arcai – Megszállások	645 Ft	☐	2016/3	A Mein Kapf és a Hitler mítosz	695 Ft	☐
2011/6	A Hitler-Sztálin paktum	645 Ft	☐	2016/4	Mátyás király	695 Ft	☐
2011/7	Háborús bűnösök	645 Ft	☐	2016/5-6	Teleki Pál – Báthori István – GULAG	995 Ft	☐
2011/8	Királykérdés Magyarországon	645 Ft	☐	2016/7	Honfoglalók	695 Ft	☐
2011/9-10	Bethlen István	995 Ft	☐	2016/8	Verdun, 1916	695 Ft	☐
2011/11	Az avarok	645 Ft	☐	2016/9	Széchenyi István – a legnagyobb magyar	695 Ft	☐
2011/12	Gulag	645 Ft	☐	2016/10-11	1956-2016 – Végzetes sorsok	995 Ft	☐
2011/1 különszám	Dicsőséges dinasztia: Árpád-ház	645 Ft	☐	2016/12	Amerikai elnökök – 1789-2016	695 Ft	☐
				2017/1-2	Koronázások Magyarországon 1526-1916	995 Ft	☐
				2017/3	A GULAG szomorú világa – Olofsson Placid atya	695 Ft	☐

EGYÉVES ELŐFIZETÉS DÍJ | 2017/5-től 1 év (12 szám) 6950 Ft

Megrendelem
a Rubicon következő egy évben megjelenő számait

A régi számokat tartalmazó egységcsomagok közül kedvezményes áron megrendelem:

2007-es évfolyam (12 szám)*	- 4500 Ft	☐
2008-as évfolyam (11 szám)	- 4500 Ft	☐
2009-as évfolyam (11 szám)	- 4800 Ft	☐
2010-es évfolyam (12 szám)	- 5000 Ft	☐
2011-es évfolyam (15 szám)	- 6000 Ft	☐
2012-es évfolyam (14 szám)	- 6000 Ft	☐
2013-es évfolyam (14 szám)	- 6000 Ft	☐
2014-es évfolyam (13 szám)	- 6000 Ft	☐
2015-ös évfolyam (12 szám)	- 6000 Ft	☐
2016-os évfolyam (12 szám)	- 6500 Ft	☐

Új előfizetőinknek postaköltséget nem számítunk fel. Előfizetés nélkül a régi évfolyamokat 500 Ft egyszeri postaköltséggel postázzuk. A fent feltüntetett folyóiratszámaink egyenként is megrendelhető.

NÉV

INTEZMÉNY
(KOZULETI MEGRENDELÉS ESETÉN)

CÍM / TELEPÜLÉS:

UTCA:

HÁZSZÁM / EMELET, AJTÓ:

TELEFONSZÁM:

E-MAIL:

OLVASHATÓ ALÁÍRÁS

Adja le megrendelését e-mailben: rubicon@t-online.hu | Rendelhet interneten: www.rubicon.hu
Vagy postai úton: Rubicon szerkesztősége (1161 Budapest, Sándor utca 60.). A megrendeléseket fénymásolva vagy kézirással is elfogadjuk.

RUBICON-KÖNYVEK

JOHN LUKACS ELŐSZAVÁBÓL:

Természetes, hogy a nemzetek történelmét általában saját fiaik írják meg. Vannak azonban olyan példák is, amikor egy idegen rokonszenvező, érdeklődő tekintete olyan tisztánlátással hatol be események, bonyolult hajlamok és érzelmek vadonába, hogy többet sikerül elérnie, mint steril „tárgyilagosságot”. Ilyenkor a távlat érdekes módon színezní képes az események megszokott értékelését is.

Ez érvényes Sir Bryan Cartledge *Megmaradni – A magyar történelem egy angol szemével* című könyvére is, amely már címében elárulja a szerző legfontosabb felismerését: a magyar nemzet karakterének egyik legjellemzőbb vonása, hogy minden katasztrófa ellenére újra és újra sikerül megmaradnia, majd felemelkednie.

Megállapításai olyannyira eredetiek és helytállóak, hogy talán nem túlzás azt állítani: a külföldiek által írt összes magyar történelemkönyv közül valószínűleg Cartledge műve eddig a legkiválóbb.

Könyvesbolti ára: 3980 Ft
Szerkesztőségi ára: 3480 Ft
Postai küldeményként: 3480 Ft
(+900 Ft utánvételi díj)

Könyvesbolti ára: 4990 Ft
Szerkesztőségi ára: 3290 Ft
Postai küldeményként: 3290 Ft
(+900 Ft utánvételi díj)

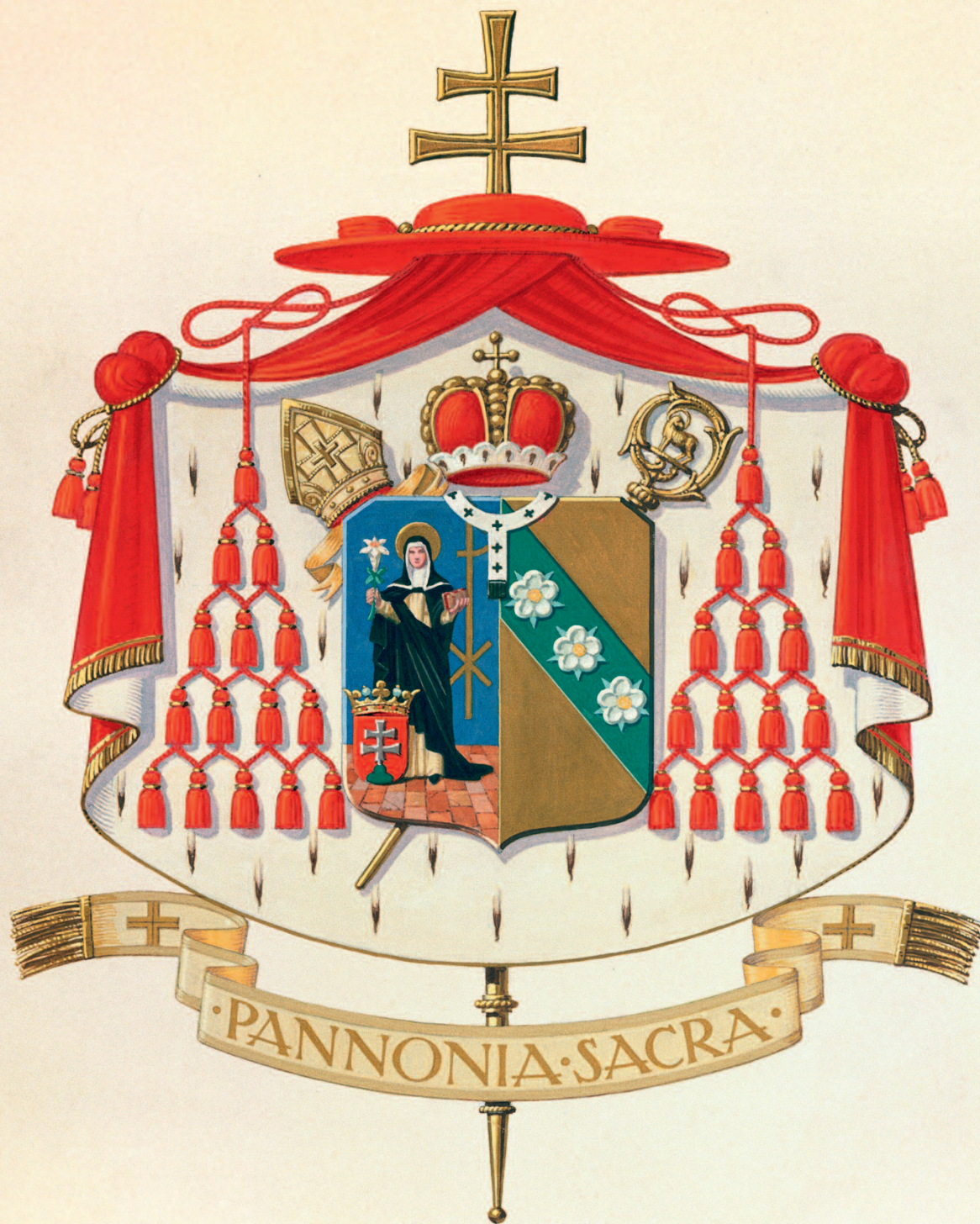
Könyvesbolti ára: 4990 Ft
Szerkesztőségi ára: 3290 Ft
Postai küldeményként: 3290 Ft
(+900 Ft utánvételi díj)

Rendelje meg vagy vásárolja meg a könyveket kedvezményesen a szerkesztőségben!

RUBICON SZERKESZTŐSÉGE

1161 Budapest, Sándor u. 60. • Telefon: 402-1848 • rubicon@t-online.hu • www.rubicon.hu/konyvek

• FŐMAGASSÁGÚ •

• DR. MINDSZENTY JÓZSEF •

• ESZTERGOMI ÉRSEK •

• MAGYARORSZÁG BIBOROS HERCEGPRIMÁSÁNAK •

• CIMERE •

Rendelje meg honlapunkon!

www.rubicon.hu

